

ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КИЯШКО ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 343.31:340.5 (4)

ДИСЕРТАЦІЯ
ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ДЕРЖАВНОГО ЧИ ГРОМАДСЬКОГО
ДІЯЧА: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КОМПАРАТИВІСТСЬКІ
АСПЕКТИ

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
(доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. О. Кияшко

Науковий керівник:
Сотула Олександр Сергійович,
доктор юридичних наук, доцент

Херсон – 2019

АНОТАЦІЯ

Кияшко О. О. Посягання на життя державного чи громадського діяча: кримінально-правові та компаративістські аспекти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2019.

Дисертація є одним із перших у вітчизняній науці кримінального права спеціальним комплексним дослідженням, присвяченим кримінально-правовим та компаративістським аспектам кримінальної відповідальності за посягання на життя державного чи громадського діяча.

В дисертації розглянуто історико-правові аспекти та соціальну зумовленість встановлення кримінальної відповідальності за посягання на життя державного чи громадського діяча. З'ясовано суттєві юридичні ознаки посягання на життя державного чи громадського діяча. Запропоновано детальну кримінально-правову характеристику складу злочину посягання на життя державного чи громадського діяча.

З урахуванням положень нового Закону України «Про національну безпеку України» та власної позиції автора, родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України», слід вважати систему суспільних відносин, що забезпечують захист життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру, які можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України. Доцільно змінити назву розділу I Особливої частини КК України і викласти її у такій редакції: «Злочини проти національної безпеки України».

В якості видового об'єкту злочину, передбаченого статтею 112 КК України, пропонується визначити групу однорідних суспільних відносин, що забезпечують захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу від реальних і потенційних загроз.

Основним безпосереднім об'єктом посягання на життя державного чи громадського діяча слід визнавати політичну систему України, яка забезпечує державний суверенітет України, стабільність функціонування державних органів та громадських політичних об'єднань, прогресивний демократичний розвиток держави і суспільства; додатковим безпосереднім об'єктом – життя політичних діячів, які зазначені у статті 112 КК України.

Перераховані у диспозиції статті 112 КК України державні посадові особи є такими, що очолюють або є членами колегіальних вищих органів державної влади, які визначають ключові, стратегічні напрямки державної політики в Україні, тобто є державними діячами. І посягання на життя таких посадових осіб, дійсно, складає суттєву загрозу для національної безпеки держави, тому охорона життя і здоров'я цих осіб спеціальною кримінально-правовою нормою, що передбачена статтею 112 КК України є доцільною. Однак, цей перелік повинен бути доповнений важливими для забезпечення стабільності та ефективності політичної системи держави такими посадовими особами вищого рангу, як Директор Державного бюро розслідувань, Голова та члени Національного агентства у питаннях запобігання корупції, Голова та члени Центральної виборчої комісії.

Стосовно визначення громадського діяча законодавець не дає можливості якогось розширювального тлумачення терміну, обмежуючи його лише особою керівника політичної партії. Ця позиція не є конструктивною, тому потребує певних змін до кримінально-правового розуміння поняття громадського діяча в контексті статті 112 КК України.

У кримінально-правовій нормі, передбаченій статтею 112 КК України, об'єктивна сторона злочину полягає у діянні, що спрямованому на вбивство

або замах на вбивство державного чи громадського діяча, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю. Термін «посягання на життя» в цілому, не відображає сутності діяння, передбаченого статтею 112 КК України, тому було б доцільним замінити назву цієї статті «Посягання на життя державного чи громадського діяча» на більш відповідну та позбавлену невизначеності – «Умисне вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча».

Об'єднання законодавцем в рамках однієї диспозиції таких різних за змістом та обсягом діянь, як закінчений злочин з матеріальним складом та замаху на злочин, з використанням терміну для опису об'єктивної сторони як «посягання на життя» свідчить про те, що таке діяння вважається закінченим і кваліфікується безпосередньо за статтею 112 КК України з початку виконання дій, які входять в об'єктивну сторону складу злочину, незалежно від характеру та обсягу завданої шкоди, тобто посягання на життя державного чи громадського діяча є злочином з формальним складом.

Головним, логічним та юридично обумовленим поясненням цього є те, що з урахуванням особливої небезпеки дій, спрямованих на позбавлення життя державного чи громадського діяча, склад злочину, передбаченого статтею 112 КК України, сформульований законодавцем таким чином, що для визнання його закінченим досить вчинення винною особою відповідних дій і не потрібно обов'язкового настання такого суспільно небезпечного наслідку, як смерть зазначених у ній осіб.

З огляду на формально-матеріальний характер об'єктивної сторони статті 112 КК України, в ситуації, коли в процесі посягання на життя державного чи громадського діяча заподіяна шкода його здоров'ю (посягання не привело до настання смерті), це не вимагає додаткової кваліфікації за статтями КК України, які передбачають відповідальність за злочини проти здоров'я, діяння повністю охоплюється диспозицією статті 112 КК України. Відсутність фактичної шкоди здоров'ю державного або громадського діяча через незакінчений замах (наприклад, у ситуації, коли винний, здійснюючи

постріл, промахнувся) не виключає кваліфікацію вчиненого за наявності інших необхідних законом ознак за статтею 112 КК України.

Посягання на життя державного чи громадського діяча може утворювати сукупність з іншими злочинами. Наприклад, якщо посягання вчиняється громадянином України за завданням іноземної розвідки, такі дії можуть бути додатково кваліфіковані як державна зрада, або у випадку, коли посягання на життя державного діяча, наприклад, Президента України, супроводжувалося захопленням державної влади, таке кваліфікується за сукупністю зі злочином, передбаченим статтею 109 КК України. У випадку, коли винний вчинив посягання на життя державного чи громадського діяча і водночас вбивство інших людей шляхом вибуху чи інших загально небезпечних дій, відповідальність настає за сукупністю злочинів, передбачених статтею 112 та пунктами 1, 5 частини другої статті 115 КК України.

Спосіб, час і місце вчинення посягання на життя державного чи громадського діяча на його кваліфікацію не впливають.

Суб'єктом посягання на життя державного чи громадського діяча може бути громадянин України, іноземний громадянин або особа без громадянства. Враховуючи, що суспільно небезпечне діяння, передбачене статтею 112 КК України є спеціальним видом вбивства, законодавець частиною другою статті 22 КК України встановив, що це може бути фізична осудна особа, що досягла чотирнадцятирічного віку. Ці положення цілком відповідають тяжкості і суспільній небезпеці цього злочину. Однак, враховуючи складність суб'єктивної сторони, складність цілей посягання на життя державного чи громадського діяча, слідчим та суду необхідно з'ясовувати питання, наскільки об'єктивні та суб'єктивні ознаки посягання на життя державного чи громадського діяча були усвідомлені неповнолітнім суб'єктом та його злочинні цілі відповідали змістовним положенням диспозиції статті 112 КК України.

З суб'єктивної сторони діяння, передбачене статтею 112 КК України, вчиняється з прямим умислом, тобто особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого посягання, передбачає, що в результаті її діяння настане смерть державного чи громадського діяча і бажає настання цієї смерті.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони посягання на життя державного чи громадського діяча є спеціальні мотиви, а саме: бажання не допустити чи припинити діяльність потерпілого, пов'язану з виконанням ним своїх державних чи громадських функцій, змінити характер такої діяльності або помститися за таку діяльність такому потерпілому.

У конструкції норми, передбаченої статтею 112 КК України, законодавець, вказуючи на зв'язок посягання з впливом на діяльність потерпілого державного чи громадського діяча, тим самим припускає наявність спеціальної мети такого впливу – заподіяння шкоди політичній системі України. При цьому слід зазначити, що не лише бажання припинити виконання державним чи громадським діячем своєї діяльності або помста за таку діяльність є змістом суб'єктивної сторони розглядуваного виду посягання на життя – такими ознаками можуть бути й інші мотиви або цілі, якщо вони детермінуються саме виконанням потерпілою особою державних чи громадських функцій. Крім того, орієнтуючись на особливості кваліфікації так званих спеціальних вбивств за Кримінальним кодексом України, посягання на життя державного чи громадського діяча може вчинюватися одночасно з додатковими мотивами та цілями, тому не виключається можливість кваліфікації такого вбивства одночасно за статтею 112 КК України та, наприклад, пунктами 6, 7, 9 частини другої статті 115 КК України.

Відмежування посягання на життя державного чи громадського діяча від суміжних складів злочинів показало, що основними відмінностями між статтею 112 КК України та суміжними діяннями, передбаченими статтями 115, 258, 443 КК України є об'єкт злочину, коло осіб, які можуть виступати потерпілими від цих злочинів, зміст та деякі особливості об'єктивної та суб'єктивної сторін злочину.

Зокрема, статтею 112 КК України є спеціальною відносно загальної норми, передбаченої пунктом 8 частини другої статті 115 КК України. У даному випадку норми про основний та кваліфікований склади умисного вбивства співвідносяться як загальна і спеціальна. Відповідно, норми, що є спеціальними відносно норми про кваліфікований склад умисного вбивства, є спеціальними і щодо норми, яка містить основний склад умисного вбивства. Таким чином, при співпадінні об'єктивної сторони і деяких інших ознак, посягання на життя державного чи громадського діяча відрізняється від умисного вбивства, насамперед, родовим та безпосереднім об'єктом злочинного посягання.

Відмежування складів статті 112 КК України та статті 115 КК України за ознаками об'єктивної сторони злочину дозволяє вказати, що стаття 115 КК України сформульована законодавцем як матеріальний склад, а злочин, передбачений статтею 112 КК України є формальним, і замах на вбивство державного чи громадського діяча охоплюється статтею 112 КК України і посилання на статтю 15 КК України не потребує. Діяння не може бути кваліфіковане в якості злочину, передбаченого статтею 112 КК України у тих випадках, коли вбивство або замах на вбивство зазначених у диспозиції статті осіб не пов'язано з виконанням державним чи громадським діячем своїх політичних функцій, тобто посягання на життя мало місце за іншими мотивами. Відповідальність у цьому випадку буде наступати за злочин проти особи.

Так само як при вчиненні злочину, передбаченого статтею 112 КК України, посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК України) з об'єктивної сторони складається або з вбивства, або із замаху на вбивство представника іноземної держави, або іншої особи, яка має міжнародний захист. У злочинах, передбачених статтями 112 та 443 КК України, ознаки об'єктивної сторони готування не збігаються з ознаками об'єктивної сторони замаху та закінченого злочину, що не може не викликати складності при кваліфікації злочинів.

Аналіз санкцій кримінально-правових норм, що є суміжними до злочину, передбаченому статтею 112 КК України довів, що нижню межу покарання у виді позбавлення волі за вчинення посягання на життя потерпілих зі спеціальним статусом (статті 112, 348, 348-1, 379, 400, 443 КК України) слід встановити на рівні восьми років. Встановлена законодавцем верхня ж межа покарання у виді позбавлення волі за перераховані злочини на рівні п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі є цілком обґрунтованою.

Здійснено порівняльний аналіз відповідних кримінально-правових норм у законодавстві країн правової сім'ї загального права, який показав, що в цілому законодавство країн правової сім'ї загального права в питаннях відповідальності за посягання на життя державних чи громадських діячів є доволі специфічним, і використання досвіду кримінально-правової регламентації досліджуваного суспільно небезпечного діяння видається доволі проблематичним.

Здійснено порівняльний аналіз відповідних кримінально-правових норм у законодавстві країн романо-германської правової сім'ї, який показав, що більш прийнятною, з точки зору запозичення законодавчого досвіду, є ситуація у законодавстві саме цих країн. Як політичні злочини визначаються посягання на життя, фізичну недоторканність, свободу, честь, гідність, правовий імунітет вищих посадових осіб держави у кримінальних кодексах Голландії, Італії, Іспанії, Норвегії.

Особливо цікавими для дослідження видаються норми про посягання на життя державних чи громадських діячів у кримінальних законах країн колишнього СРСР. Колись єдина для всіх республік, кримінально-правова система Радянського Союзу, звісно, вплинула на формування нового кримінального законодавства. Значна подібність присутня, хоча певні відмінності (іноді, доволі суттєві), зрозуміло, мають місце.

Проведений аналіз відповідних норм щодо посягання на життя державних чи громадських діячів указав на одну важливу закономірність, що коли йдеться про державних, а, особливо, громадських діячів доволі часто

згадується і політичний діяч як певна проміжна або узагальнююча фігура між державним та громадським діячем.

Політична діяльність як підстава злочинного впливу на потерпілого має як складовий, так і узагальнюючий характер. В свою чергу, у КК України до громадських діячів віднесено керівників політичних партій, тобто, в контексті даного злочину під громадським діячем слід розуміти особу, яка активно здійснює політичну діяльність (є керівником політичної партії), відповідно, є політичним діячем. Виходячи із зазначеного, більш логічним у статті 112 КК України видається використання терміну «політичний діяч», а не «громадський діяч». Внесення відповідних змін до статті 112 КК України дозволило б законодавцю ясно і чітко позначити як характер і особливості статусу потерпілого від злочину, так і характер безпосереднього об'єкту посягання. Крім того, особами, які здійснюють політичну діяльність в межах всієї держави, є офіційно зареєстровані кандидати на пост Президента України та у народні депутати України, які займають проміжне становище між державними та громадськими діячами. Їх діяльність носить виключно політичний характер, тому їх можна однозначно вважати політичними діячами всеукраїнського масштабу.

На підставі аналізу кримінального законодавства окремих зарубіжних країн про посягання на життя державних чи громадських діячів видається доцільним у статті 112 КК України замість терміну «громадський діяч» використовувати термін «політичний діяч» до яких слід відносити керівників політичних партій, кандидатів на пост Президента України та у народні депутати України. Відповідно, замість терміну «громадська діяльність» у диспозиції статті 112 КК України слід використовувати термін «політична діяльність».

Ключові слова: кримінальне право, правова компаративістика, національна безпека, посягання на життя, державний діяч, політичний діяч.

SUMMARY

Kiyashko A. A. Encroachment on the life of a state or public figure: criminal law and comparative aspects. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in law, specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Enforcement law. The National University «Odessa Academy of Law», Odessa, 2019.

The dissertation is one of the first in the domestic science of criminal law special complex research on criminal law and comparative aspects of criminal liability for encroachment on the life of a state or public figure.

The dissertation examined the historical and legal aspects and the social conditionality of establishing criminal liability for encroachment on the life of a state or public figure. Significant legal signs of encroachment on the life of a state or public figure are identified. A detailed criminal-legal description of the crime of encroachment on the life of a state or public figure has been proposed. Taking into account the new Law of Ukraine «On the National Security of Ukraine» and the author's own position, the generic object of crimes envisaged by Section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine «Crimes against the Foundations of the National Security of Ukraine» should be considered a system of public relations ensuring the protection of the vital interests of a person, society and state, the implementation of which guarantees the state sovereignty of Ukraine, its progressive democratic development, as well as safe living conditions and the welfare of its citizens from real and potential threats of a military or non-military nature, which may make it impossible or difficult to realize national interests and preserve the national values of Ukraine. It is also proposed to change the name of section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine and put it in the following edition: «Crimes against the national security of Ukraine».

As a specific object of crime under Article 112 of the Criminal Code of Ukraine, it is proposed to define a group of homogeneous social relations ensuring

the security of state sovereignty, territorial integrity, and democratic constitutional order from real and potential threats.

The main immediate object of encroachment on the life of a state or public figure should be recognized the political system of Ukraine, which ensures the state sovereignty of Ukraine, the stability of the functioning of state bodies and public political associations, the progressive democratic development of the state and society. An additional direct object is the life of political figures, which are indicated in Article 112 of the Criminal Code of Ukraine.

The state officials listed in Article 112 of the Criminal Code of Ukraine are dominant or are members of collegial supreme bodies of state power that determine key, strategic directions of state policy in Ukraine, that is, statesmen. And an encroachment on the lives of such officials, indeed, constitutes a significant threat to the national security of the state, therefore protecting the life and health of these individuals with a special criminal law provision provided for by Article 112 of the Criminal Code of Ukraine is appropriate. However, this list should be supplemented by high-ranking officials important for ensuring the stability and effectiveness of the state's political system such as the Director of the State Bureau of Investigation, the Chairman and members of the National Agency for the Prevention of Corruption, the Chairman and members of the Central Election Commission.

Regarding the definition of a public figure, the legislator does not give the possibility of any broad interpretation of the term, limiting it only to the leader of a political party. This position is not constructive, therefore, it requires certain changes in the criminal law understanding of the concept of a public figure in the context of Article 112 of the Criminal Code of Ukraine.

In the criminal law provision provided for by Article 112 of the Criminal Code of Ukraine, the objective side of a crime is an act aimed at killing or attempting to kill a state or public figure committed in connection with their state or public activity. The term «encroachment on life» as a whole does not reflect the essence of the act provided for in Article 112 of the Criminal Code of Ukraine, therefore it would be expedient to replace the title of this article «Encroachment on the life of a

state or public figure» with a more appropriate and void of uncertainty – murder of a state or public figure.

The union of the legislator within the same disposition of such different in content and scope of acts as a completed crime with material composition and attempted crime, using the term to describe the objective side as «encroachment on life» indicates that such an act is considered and qualifies directly under Article 112 of the Criminal Code Ukraine since the beginning of the actions that are part of the objective side of the crime, regardless of the nature and extent of the harm, that is, the encroachment on the life of the state shock or public figure is a crime with a formal composition.

The main, logical and legally stipulated explanation for this is that, taking into account the particular danger of actions aimed at depriving the life of a state or public figure, the *corpus delicti*, provided for in Article 112 of the Criminal Code of Ukraine, is formulated by the legislator in such a way that a convicted person is enough to recognize him as completed retaliatory actions and do not need the mandatory onset of such socially dangerous consequences as the death of the persons indicated in it.

Given the formal material nature of the objective side of Article 112 of the Criminal Code of Ukraine, in a situation where in the process an attack on the life of a state or public figure caused harm to his health (the attack did not result in death), this does not require additional qualifications under Articles of the Criminal Code of Ukraine, providing for liability for crimes against health, acts are fully covered by the disposition of Article 112 of the Criminal Code of Ukraine. The absence of actual damage to the health of a state or public figure due to an unfinished attempt (for example, in a situation where the perpetrator missed the shot) does not exclude the qualification of the offense if there are other signs necessary by law under article 112 of the Criminal Code of Ukraine. Moreover, the nature and extent of the consequences that actually occurred can be taken into account by the court when sentencing under article 112 of the Criminal Code of Ukraine.

Encroachment on the life of a state or public figure may constitute a combination with other crimes. For example, if an encroachment is committed by a citizen of Ukraine on the instructions of foreign intelligence, such actions may be additionally qualified as high treason, or in the case when an encroachment on the life of a statesman, for example, the President of Ukraine, was accompanied by the seizure of state power, this qualifies in conjunction with a crime, provided for in article 109 of the Criminal Code of Ukraine. In the event that the guilty person committed an encroachment on the life of a statesman or public figure and at the same time murder of other people by explosion or other general dangerous actions, responsibility arises from the totality of crimes provided for in article 112 and paragraphs 1, 5 of part two of article 115 of the Criminal Code of Ukraine.

The method, time and place of committing encroachment on the life of a state or public figure do not affect his qualifications.

On the subjective side, the act provided for by Article 112 of the Criminal Code of Ukraine is done with direct intent, that is, the person is aware of the socially dangerous nature of his encroachment, stipulates that as a result of her action, the state or public figure will die and wish this death to occur.

Obligatory sign of the subjective side of the encroachment on the life of a state or public figure are special motives, namely, the desire to prevent or stop the activities of the victim associated with the performance of their state or public functions, to change the nature of such activities or avenge such activities to such victims.

In the construction of the norm stipulated by Article 112 of the Criminal Code of Ukraine, the legislator, pointing to the connection of encroachment with the influence on the activities of the injured state or public figure, thus implies the existence of a special goal of such influence – harming the political system of Ukraine. It should be noted that not only the desire to stop the performance of a state or public figure of his activities or revenge for such activities is the content of the subjective side of the type of encroachment on life in question – such signs may be other motives or goals, if they are determined by the victim or public functions. In

addition, focusing on the qualifications of the so-called special murders under the Criminal Code of Ukraine, an encroachment on the life of a state or public figure can be made simultaneously with additional motives and goals, therefore the possibility of qualifying such a murder under Article 112 of the Criminal Code of Ukraine and, for example, paragraphs 6, 7, 9 parts of the second article 115 of the Criminal Code of Ukraine.

The subject of an encroachment on the life of a state or public figure may be a citizen of Ukraine, a foreigner or a stateless person. Considering that the socially dangerous act provided for by Article 112 of the Criminal Code of Ukraine is a special type of murder, the legislator, part two of Article 22 of the Criminal Code of Ukraine, established that this could be a person who has reached the age of fourteen. These provisions are fully consistent with the severity and public danger of this crime. However, given the complexity of the subjective side, the complexity of the objectives of encroachment on the life of a state or public figure, the investigator and the court need to clarify the question whether the minor subject understood the objective and subjective signs of encroachment on the life of a state or public figure and whether his criminal goals responded to the substantive provisions of the article's disposition 112 of the Criminal Code of Ukraine.

Delimitation of encroachment on the life of a state or public figure from related offenses showed that the main differences between Article 112 of the Criminal Code of Ukraine and related acts provided for in Articles 115, 258, 443 of the Criminal Code of Ukraine are the crime object, the range of persons who may be victims of these crimes, the content and some features of the objective and subjective sides of the crime.

In particular, article 112 of the Criminal Code of Ukraine is special in relation to the general norm provided for in paragraph 8 of part two of Article 115 of the Criminal Code of Ukraine. In this case, the norms on the basic and qualified compositions of intentional murder are correlated as general and special. Accordingly, norms that are special with respect to the norm on the qualified composition of intentional homicide are special and relative to the norm that contains

the basic composition of intentional murder. Thus, if the objective side coincides with other signs, the assault on the life of a state or public figure is different from intentional murder, first of all, the tribal and direct object of a criminal assault, also the distinctive signs of an assault on the life of a state or public figure are the characteristics that characterize the personality of the victim . The delimitation of the composition of Article 112 of the Criminal Code of Ukraine and Article 115 of the Criminal Code of Ukraine on the basis of the objective side of the crime allows us to indicate that Article 115 of the Criminal Code is formulated by the legislator as a material composition, and the crime under Article 112 of the Criminal Code is formal, and the attempt to kill a state or public figure is covered by Article 112 Criminal Code of Ukraine and references to Article 15 of the Criminal Code of Ukraine does not require. An act cannot be qualified as a crime under Article 112 of the Criminal Code of Ukraine in cases where the murder or attempted murder of the persons indicated in the disposition of the article is not connected with the fulfillment by a state or public figure of his political functions, that is, the assault on life took place differently motives. Responsibility in this case will come for a crime against the individual.

Just as when committing a crime under Article 112 of the Criminal Code of Ukraine, an attempt on the life of a representative of a foreign state (Article 443 of the Criminal Code of Ukraine) on the objective side consists of either murder or attempted murder of a representative of a foreign state or another person, has international protection. In the crimes provided for in Articles 112 and 443 of the Criminal Code of Ukraine, the signs of the objective side of the preparation do not coincide with the signs of the objective side of the attempt and the completed crime, cannot but cause difficulty in qualifying the crimes.

An analysis of penal sanctions that are related to the crime provided for in Article 112 of the Criminal Code of Ukraine showed that the lower limit of punishment in the form of imprisonment for committing an assault on the lives of victims with a special status (Articles 112, 348, 348-1, 379, 400 , 443 of the Criminal Code of Ukraine) should be set at eight years. The upper limit of punishment in the

form of imprisonment for the listed crimes at the level of fifteen years or life imprisonment established by the legislator is quite reasonable.

A comparative analysis of the relevant criminal law norms in the legislation of the countries of the legal family of common law was carried out, which showed that in general the legislation of the countries of the legal family of common law in matters of responsibility for encroachment on the lives of statesmen or public figures is quite specific, and the use of the experience of criminal law regulation the socially dangerous act being investigated seems quite problematic.

A comparative analysis of the relevant criminal law norms in the legislation of the countries of the Romano-German legal family was carried out, which showed that the situation in the legislation of these countries is more acceptable from the point of view of borrowing legislative experience. How political crimes determine the encroachment on life, physical integrity, freedom, honor, dignity, legal immunity of the highest state officials in the criminal codes of the Netherlands, Italy, Spain, and Norway.

Particularly interesting for the study are the norms on the encroachment on the life of state or public figures in the criminal laws of the countries of the former USSR. The once common for all republics, the criminal law system of the Soviet Union, of course, influenced the formation of new criminal legislation. Significant similarities are present, although certain differences (sometimes quite substantial), of course, do occur.

The analysis of the relevant norms regarding the encroachment on the lives of statesmen or public figures pointed to one important pattern that when it comes to statesmen, and especially public figures, a political figure is often mentioned as a kind of intermediate or generalizing figure between a state and public figure.

Political activity as the basis of criminal influence on the victim has both a composite and a generalizing character. In the Criminal Code of Ukraine, leaders of political parties are classified as public figures, that is, in the context of this crime, a public figure should be understood as a person who is actively engaged in political activities (is the leader of a political party), respectively, is a political figure. Based

on this, we believe that the use of the term «political figure» rather than a «public figure» will be more logical in article 112 of the Criminal Code of Ukraine. Making appropriate amendments to Article 112 of the Criminal Code of Ukraine would allow the legislator to clearly and clearly identify both the nature and peculiarities of the status of the victim of a crime, and the nature of the immediate object of encroachment. In addition, persons engaged in political activities within the entire state are officially registered candidates for the presidency of Ukraine and people's deputies of Ukraine, who occupy an intermediate position between government and public figures. Their activities are purely political in nature, so they can definitely be considered as politicians of all-Ukrainian scale.

Based on the analysis of the criminal legislation of foreign countries on encroachment on the life of state or public figures, we suggest using the term «political figure» instead of the term «public figure» in article 112 of the Criminal Code of Ukraine, which should include the leaders of political parties, candidates for the presidency of Ukraine and popular deputies of Ukraine. Accordingly, instead of the term «social activity» we suggest using the term «political activity» in the disposition of Article 112 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: criminal law, legal comparativistics, national security, encroachment on life, state figure, political figure.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кияшко О. О. Ранні етапи формування інституту кримінально-правового захисту життя державного діяча. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 16. С. 152–157.
2. Кияшко О. О. Проблеми визначення родового об'єкту для злочину, передбаченого статтею 112 КК України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 46–49.
3. Кияшко О. О. Законодавство про посягання на життя державних діячів у XVIII-XIX ст. на теренах України. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. № 7. С. 10–14.
4. Кияшко О. О. Відмежування посягання на життя державного чи громадського діяча від суміжних складів злочинів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 371–373. URL: http://www.pap.in.ua/6_2018/109.pdf. (дата звернення: 01.04.2019).
5. Кияшко О. О. Потерпілі від посягання на життя державного чи громадського діяча: проблеми визначення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Випуск 2. С. 160–163.
6. Кияшко О. О. Национальная безопасность как объект уголовно-правовой охраны по законодательству Украины. *Leges si Viata*. 2019. № 4/2. С. 84–87.
7. Кияшко О. О. Проблемні аспекти визначення потерпілих у статті 112 КК України. *Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 26 жовт. 2018 р. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 360–362.
8. Кияшко О. О. Посягання на життя державного чи громадського діяча: суб'єктивна сторона злочину. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 1-2 березн. 2019 р. Дніпро : ГО «Правовий світ», 2019. С. 101–103.

9. Кияшко О. О. Об'єктивна сторона посягання на життя державного чи громадського діяча: проблеми кваліфікації. *Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 1-2 березн. 2019 р. Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація», 2019. С. 83–87.

10. Кияшко О. О. Суб'єкт посягання на життя державного чи громадського діяча. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 8-9 березн. 2019 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 95–98.

11. Кияшко О. О. Видовий об'єкт для посягання на життя державного чи громадського діяча у вітчизняному кримінальному праві. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 22-23 березн. 2019 р. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2019. С. 97–100.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. Становлення і розвиток законодавства про посягання на життя державного чи громадського діяча на теренах сучасної України..	14
1.1. Ранні етапи формування законодавства про посягання на життя державного чи громадського діяча.....	14
1.2. Еволюція поняття посягання на життя державного чи громадського діяча на протязі XX століття.....	37
РОЗДІЛ 2. Об’єктивні ознаки посягання на життя державного чи громадського діяча.....	61
2.1. Об’єкт посягання на життя державного чи громадського діяча.....	61
2.2. Потерпілі від посягання на життя державного чи громадського діяча...	94
2.3. Об’єктивна сторона посягання на життя державного чи громадського діяча.....	130
РОЗДІЛ 3. Суб’єктивні ознаки посягання на життя державного чи громадського діяча.....	149
3.1. Суб’єкт посягання на життя державного чи громадського діяча.....	149
3.2. Суб’єктивна сторона посягання на життя державного чи громадського діяча.....	159
РОЗДІЛ 4. Відмежування посягання на життя державного чи громадського діяча від суміжних складів злочинів та порівняльна характеристика санкцій статті 112 КК України та інших посягань на життя різних категорій потерпілих зі спеціальним статусом.....	170
4.1. Відмежування посягання на життя державного чи громадського діяча від суміжних складів злочинів.....	170
4.2. Порівняльна характеристика санкцій ст. 112 КК України та інших посягань на життя різних категорій потерпілих зі спеціальним статусом....	178

РОЗДІЛ 5. Компаративістський аналіз законодавства окремих зарубіжних країн про посягання на життя державного чи громадського діяча.....	184
5.1. Посягання на життя державного чи громадського діяча у законодавстві країн правової сім'ї загального права.....	184
5.2. Посягання на життя державного чи громадського діяча у законодавстві країн романо-германської правової сім'ї.....	190
ВИСНОВКИ.....	202
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	217
ДОДАТКИ.....	248

Перелік умовних позначень

ВРУ – Верховна Рада України

КК – Кримінальний кодекс

КК УСРР 1922 року – Кримінальний кодекс Української
Соціалістичної Радянської Республіки 1922 року

КК УСРР 1927 року – Кримінальний кодекс Української
Соціалістичної Радянської Республіки 1927 року

КК УРСР 1960 року – Кримінальний кодекс Української Радянської
Соціалістичної Республіки 1960 року

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

ООН – Організація Об'єднаних націй

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. – стаття

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Докорінні зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України зумовлюють необхідність створення нової системи забезпечення національної безпеки України, що передбачається Стратегією національної безпеки України [18] та Законом України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року [190], який визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від існуючих та потенційних загроз.

Інституційна слабкість, структурна незбалансованість органів безпеки і оборони вимагають удосконалення всього комплексу державної політики у сфері національної безпеки, в тому числі у питаннях забезпечення ефективної та надійної охорони життя та здоров'я носіїв верховної влади у держави, осіб, які очолюють політичну систему України і повинні забезпечувати державний суверенітет України, стабільність функціонування державних органів та громадських об'єднань, прогресивний демократичний розвиток держави і суспільства.

Посягання на життя таких посадових осіб, дійсно, складає суттєву загрозу для національної безпеки держави, тому охорона життя і здоров'я цих осіб регулюється спеціальною кримінально-правовою нормою, що передбачена статтею 112 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Вітчизняний досвід правозастосування цієї статті невеликий [23], через це у кримінально-правовій теорії і практиці залишається невирішеною ціла низка питань, пов'язаних з правовою характеристикою діяння, передбаченого статтею 112 КК України, зокрема, поняття та правового статусу державного чи громадського діяча; розмежування цього складу з суміжними злочинами, як у вітчизняному, так і зарубіжному законодавстві; розуміння цілей вчинення цього суспільно небезпечного діяння та ін.

У науці кримінального права існує значний інтерес до дослідження кримінально-правових аспектів забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз, зокрема, охорони життя державних та громадських діячів. У цьому сенсі цікавими є праці вітчизняних та зарубіжних учених, як В. Ф. Антипенко, О. Ф. Бантишев, В. О. Глушков, В. Я. Горбачевський, О. П. Дзьобань, С. В. Дьяков, В. П. Ємельянов, Н. А. Зелінська, І. М. Копотун, Я. О. Лантінов, В. В. Лень, В. А. Ліпкан, В. К. Матвійчук, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, О. С. Сотула, В. В. Сташис, В. П. Філонов, М. І. Хавронюк, О. А. Чуваков, Н. L. Packer, M. Veron та інші. Проте, незважаючи на чималу кількість наукових праць з цієї та суміжної проблематики (серед останніх слід відмітити дослідження О. Ю. Звонарьова «Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча», 2005 р.) [53], тема не втрачає своєї актуальності, адже недостатньо дослідженою залишається низка питань, що зумовлює необхідність проведення комплексного дослідження об'єктивних та суб'єктивних ознак посягання на життя державного чи громадського діяча, дискусійних питань щодо кваліфікації посягання, передбаченого статтею 112 КК України та обґрунтування можливостей застосування досягнень науки кримінального права України в практиці протидії злочинам проти національної безпеки. Це актуалізує необхідність спеціального дослідження правової ефективності, можливостей подальшого вдосконалювання законодавчої конструкції та практики застосування кримінально-правових норм, що забезпечують діяльність державних чи громадських діячів та передбачають відповідальність за посягання на таких осіб, уточнення та поглиблення окремих теоретичних положень як за даною та суміжними проблемами, що й обумовило вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри галузевого права історико-юридичного факультету

Херсонського державного університету «Теорія та практика реформування галузевого законодавства України» (державний реєстраційний номер 0118U006817) як складової наукової теми № 86/16 Південного регіонального центру НАПрН «Актуальні напрямки розвитку юридичної науки для подальшого розвитку регіонів України», затвердженої Президією Національної академії правових наук 18 жовтня 2013 року.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексна кримінально-правова розробка загальних проблем кримінальної відповідальності за посягання на життя державного чи громадського діяча і формування на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідної норми КК України та підвищення ефективності застосування кримінального законодавства.

Для досягнення цієї мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

розглянути історико-правові аспекти та соціальну зумовленість встановлення кримінальної відповідальності за посягання на життя державного чи громадського діяча;

з'ясувати суттєві юридичні ознаки посягання на життя державного чи громадського діяча;

запропонувати детальну кримінально-правову характеристику складу злочину посягання на життя державного чи громадського діяча;

розв'язати проблемні питання відмежування посягання на життя державного чи громадського діяча від суміжних злочинів;

з позицій кримінально-правової компаративістики проаналізувати законодавство окремих зарубіжних країн про посягання на життя державного чи громадського діяча з метою виявлення певних тенденцій та можливостей взаємного використання передового досвіду законодавчої регламентації;

з урахуванням тенденцій розвитку кримінального законодавства про посягання на життя державного чи громадського діяча опрацювати і науково обґрунтувати конкретні рекомендації щодо його вдосконалення і практики застосування в цій сфері.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складають зміст державної чи громадської діяльності, що здійснюють державні чи громадські діячі і які виникають у зв'язку із посяганням на життя цих осіб.

Предметом дослідження є кримінально-правові та компаративістські аспекти посягання на життя державного чи громадського діяча.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань дослідження в роботі використано наступні загальнонаукові і спеціально-наукові методи: діалектичний – застосовувався у всіх розділах дисертації, в їх взаємозв'язку, а також для формування висновків і пропозицій за темою дослідження; історико-правовий – використовувався для розкриття історичного розвитку законодавства, що передбачало відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча (підрозділ 1.1); порівняльно-правовий – використовувався для порівняння положень законодавства України про посягання на життя державного чи громадського діяча з відповідними положеннями кримінального законодавства окремих зарубіжних країн (розділ 5); логіко-семантичний – застосовувався для поглибленого вивчення понятійного апарату (підрозділи 1.1; 1.2.; 2.1; 2.2; 2.3; 3.1; 3.2, 3.3; 5.1; 5.2); догматичний – використовувався для виявлення можливостей удосконалення норм ст. 112 КК України (розділи 2; 3; 5); соціологічний – використовувався під час проведення анкетування з питань кримінально-правового дослідження злочину посягання на життя державного чи громадського діяча (підрозділи 2.1; 2.2); системного аналізу – допоміг з'ясувати внутрішню структуру і місце злочину, передбаченого ст. 112 КК України (розділ 2).

Емпіричною основою дисертаційного дослідження є матеріали практики судів України в справах про злочини, передбачені розділом I КК України, статтями 112, 348, 348-1, 379, 400 КК України (53 електронні копії обвинувальних вироків з Єдиного державного реєстру судових рішень, що в цілому представляють всі області України, м. Київ). Також були використані статистичні звіти та огляди судової практики Верховного Суду України,

Верховного Суду СРСР, УРСР, а також довідки, огляди та статистичні дані Генеральної прокуратури України, МВС України; результати анкетування 100 працівників служби безпеки, прокуратури, суддів, захисників, анкетування 300 студентів старших курсів юридичних факультетів вузів.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним із перших у вітчизняній науці кримінального права спеціальним комплексним дослідженням, присвяченим кримінально-правовим та компаративістським аспектам кримінальної відповідальності за посягання на життя державного чи громадського діяча.

У межах здійсненого дослідження одержані такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

з урахуванням положень нового Закону України «Про національну безпеку України» родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України запропоновано вважати систему суспільних відносин, що забезпечують захист життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру, які можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України. Також запропоновано змінити назву розділу I Особливої частини КК України і викласти її у такій редакції: «Злочини проти національної безпеки України»;

обґрунтовано, що в контексті злочину, передбаченого ст. 112 КК України, під громадським діячем слід розуміти особу, яка активно здійснює політичну діяльність (є керівником політичної партії), відповідно, є політичним діячем. Більш логічним у ст. 112 КК України буде використання терміну «політичний діяч», а не «громадський діяч». Внесення відповідних змін до ст. 112 КК України, що б дозволило законодавцю ясно і чітко позначити як характер і

особливості статусу потерпілого від злочину, так і характер безпосереднього об'єкту посягання. Крім того, особами, які здійснюють політичну діяльність в межах всієї держави, є офіційно зареєстровані кандидати на пост Президента України та у народні депутати України, які займають проміжне становище між державними та громадськими діячами. Їх діяльність носить виключно політичний характер, тому їх можна однозначно вважати політичними діячами всеукраїнського масштабу;

здійснено системний аналіз співвідношення посягання на життя державного чи громадського діяча з іншими нормами Особливої частини КК України та кримінальних законів інших країн романо-германської правової сім'ї, які містять такі та схожі категорії, що дало змогу запропонувати низку змін до чинного КК України;

вдосконалено:

поняття видового об'єкту злочинів, передбачених статтями 109, 110, 110-2, 112 КК України, під яким розуміється група однорідних суспільних відносин, що забезпечують захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу від реальних і потенційних загроз;

зміст основного безпосереднього об'єкту посягання на життя державного чи громадського діяча, який слід визнавати як політичну систему України, що забезпечує державний суверенітет України, стабільність функціонування державних органів та громадських політичних об'єднань, прогресивний демократичний розвиток держави і суспільства. Додатковим безпосереднім об'єктом – життя політичних діячів, які зазначені у ст. 112 КК України;

змістовну характеристику перерахованих у диспозиції ст. 112 КК України державних посадових осіб, які є такими, що очолюють або є членами колегіальних вищих органів державної влади, які визначають ключові, стратегічні напрямки державної політики в Україні, тобто є державними діячами. Однак, цей перелік повинен бути доповнений важливими для забезпечення стабільності та ефективності політичної системи держави

такими посадовими особами вищого рангу, як Директор Державного бюро розслідувань, Голова та члени Національного агентства у питаннях запобігання корупції, Голова та члени Центральної виборчої комісії;

наукове положення щодо доцільності заміни назви ст. 112 КК України «Посягання на життя державного чи громадського діяча» на більш відповідну та позбавлену невизначеності – «Умисне вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча»;

науковий висновок, що обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони посягання на життя державного чи громадського діяча є спеціальні мотиви, а саме: бажання не допустити чи припинити діяльність потерпілого, пов'язану з виконанням ним своїх державних чи громадських функцій, змінити характер такої діяльності або помститися за таку діяльність такому потерпілому;

наукове положення, що у конструкції норми, передбаченої ст. 112 КК України, законодавець, вказуючи на зв'язок посягання з впливом на діяльність потерпілого державного чи громадського діяча, тим самим припускає наявність спеціальної мети такого впливу – заподіяння шкоди політичній системі України. При цьому, слід зазначити, що не лише бажання припинити виконання державним чи громадським діячем своєї діяльності або помста за таку діяльність є змістом суб'єктивної сторони розглядуваного виду посягання на життя – такими ознаками можуть бути й інші мотиви або цілі, якщо вони детермінуються саме виконанням потерпілою особою державних чи громадських функцій.

наукове положення, що, орієнтуючись на особливості кваліфікації так званих спеціальних вбивств за Кримінальним кодексом України, посягання на життя державного чи громадського діяча може вчинюватися одночасно з додатковими мотивами та цілями, тому не виключається можливість кваліфікації такого вбивства одночасно за ст. 112 КК України та, наприклад, п. 6, 7, 9 ч. 2 ст. 115 КК України;

дістало подальшого розвитку:

положення про достатню соціальну обумовленість кримінальної

відповідальності за посягання на життя державного чи громадського діяча з погляду історичного аспекту розвитку та сучасного стану законодавства в даній сфері.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – основні положення дисертації можуть бути використані у подальшому дослідженні проблематики посягання на життя державного чи громадського діяча, а також при дослідженні суміжних злочинів пов'язаних з посяганням на життя, зокрема, таких, як умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України); терористичний акт (ст. 258 КК України); посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК України) тощо;

правотворчій діяльності – для вдосконалення кримінального законодавства шляхом внесення змін та доповнень до КК України;

правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики застосування положень кримінального законодавства з метою більш точного вирішення багатьох питань, наприклад, кваліфікації вчиненого, розмежування цього злочину від суміжних, запобігання злочинів тощо (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Херсонського апеляційного суду від 03 травня 2019 року);

навчальному процесі – при викладанні курсів кримінального права та кримінології, при підготовці відповідних розділів підручників, навчально-методичних посібників, а також при проведенні занять з підвищення кваліфікації працівників судових та правоохоронних органів (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес Херсонського державного університету № 13-30/579 від 15 квітня 2019 року).

Апробація результатів дисертації. Основні положення, теоретичні і практичні висновки дисертаційної роботи апробовані під час обговорення дисертації та окремих її розділів на засіданнях кафедри галузевого права

Херсонського державного університету, а також у доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях: «Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації» (м. Одеса, 26 жовтня 2018 р.); «Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Дніпро, 1–2 березня 2019 р.); «Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку» (м. Харків, 1–2 березня 2019 р.); «Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин» (м. Одеса, 8–9 березня 2019 р.); «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 22–23 березня 2019 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у одинадцяти публікаціях, у тому числі п'яти наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях з юридичних наук, перелік яких затверджено МОН України, одній статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, та п'яти тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, які включають десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (311 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації – 271 сторінка, з яких основний текст дисертації – 216 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ДЕРЖАВНОГО ЧИ ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

1.1. Ранні етапи формування законодавства про посягання на життя державного чи громадського діяча

Завданням першої ретроспективної частини нашого дослідження є аналіз досвіду кримінально-правової охорони державних та громадських діячів в багатомірній площині та виділення декількох умовних етапів її розвитку, починаючи від казуїстичних форм правового контролю над нею та закінчуючи уніфікованою кодифікацією відповідного законодавства. Слід зазначити, що вітчизняна історія становлення та розвитку інституту кримінально-правової охорони влади та її верховних представників є явищем більш широким, базовим і попереднім стосовно інституту кримінально-правової охорони державних чи громадських діячів як механізму забезпечення нормальної діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій.

На основі архівних, фондowych, і літературних джерел вітчизняних і закордонних вчених, каталогів, довідників, в історичному аспекті можна виділити чотири послідовних етапи розвитку законодавства про кримінально-правову охорону державних чи громадських діячів на теренах України, а саме:

I етап (XI-XVII століття) – давньоруський;

II етап (XVII століття – 1917 рік) – імперський;

III етап (1917-1991 роки) – радянський;

IV етап (1991 рік – до теперішнього часу) – сучасний, часів незалежності України. Вони різняться змістовністю, осяжністю, оригінальністю і специфікою висвітлення.

I етап (XI-XVII століття) – давньоруський. Починаючи із самих ранніх своїх джерел законодавство Давньої Русі, передбачало норми про

відповідальність за вчинення злочину відносно підлеглих, тобто служивих, військових князя, та і у відношенні самого князя.

Перше систематизоване право на теренах України виникло як наслідок розпаду у слов'янських племен патріархального родоплемінного ладу. Система права Давньої Русі мала в основі звичаєве право, кодифіковане при його застосуванні київськими князями [60, с. 34]. Так, найбільш відомий пам'ятник давньоруського права – Руська Правда, яка з'явилася у 1016 році в обстановці гострої політичної боротьби, що розгорнулася напередодні походу Ярослава Володимировича на Київ. Після смерті брата Мстислава Володимировича, Ярослав видає розширену редакцію Руської Правди 1036 року, а через рік створює її київську редакцію, що мала загальнодержавне значення [281, с. 392–394].

Кодифікаційна діяльність Ярослава Мудрого, який спирався, в першу чергу, на норми звичаєвого права та на правові нововведення, пов'язані із впливом візантійської правової догми, була викликана нагальними потребами суспільства і, звісно, його панівного класу. Законотворчість давньоруських князів відбивала еволюцію соціальних і феодально-правових відносин в Київській державі. Ярослав Мудрий діяв як реформатор, закладаючи підвалини давньоруського писемного законодавства. Кодифікований та уніфікований звід законів закріплював майновий і класовий поділ суспільства, авторитет держави та князя, захищав інтереси як князя, так і бояр, дружинників, городян, общинників. при цьому, слід зазначити, що статус князя і його правова недоторканність не фіксувалися правовими нормами, так у разі посягання на князя, його майно, він виступає як особа, що знаходилася над законом, і такий стан відображав той своєрідний рівень правосвідомості, який був притаманний давньоруському суспільству того часу.

Взагалі, Руська Правда – перший національний законодавчий пам'ятник, що має нормативно-системне значення. Саме в ній були зосереджені норми, що належали до різних галузей права, які зароджуються в Давній Русі. У цьому значенні Руська Правда як перший давньоруський кодекс дуже вигідно

відрізнялася від інших, сучасних їй, законодавчих актів, у яких правові норми містилися фрагментарно та не відображали системності [29, с. 74].

У цей час відоме більш 110 її списків, які розпадаються залежно від їхніх особливостей і часу складання на три основні редакції: Коротку, Розширену та Скорочену. Усі тексти перебували у складі яких-небудь збірників або літописів [171, с. 4].

Руська Правда Ярослава Мудрого (її найдавніший список датований 1016 р.) дає більш повну картину відповідальності за вбивство. Вона виокремлює лише два види злочинів: проти особи і майнові. Вона не розрізняла відповідальності залежно від суб'єктивної сторони злочину. В ній не було різниці між умислом і необережністю та розмежування умислу на прямий і непрямий. Хоча М. С. Грушевський, досліджуючи її, виділив і початки суб'єктивної оцінки: з точки зору наявності умислу та усвідомлення під час вчинення кримінального злочину. Уже в найдавнішій Правді карався намір удару, не доведений до кінця (ст.8), заподіяний удар (ст.5), а також образа (ст.7) відповідно накладенням штрафу у розмірі від однієї до сорока гривен [34, с. 360].

Редакції Руської Правди на протязі XI–XIII століть стали віддзеркаленням особливостей процесу становлення та розвитку державного владного апарату Київської Русі. Влада князя обмежувала застосування смертної кари, замінюючи її грошовою вірою на користь князя (державної влади) за вбивство, стягненням на його користь за інші злочини. Крім штрафу державній владі, правопорушник відшкодував збитки потерпілому. Мірою покарання був «потік і розграбування», яким піддавалися не тільки злочинець, але й члени його родини. З часом, загострення політичних і соціальних відносин в XII столітті призводило до появи смертної кари як санкції кримінально-правової норми. Однак, при цьому давньоруському кримінальному праву було притаманне поблажливе ставлення до вбивства і нанесення тілесних ушкоджень, які були вчинені відкрито (у чесній сутичці, на пиру тощо) [112, с. 105].

Система державної влади у Київській державі була побудована таким чином, що на чолі країни стояв великий князь, який керував не один, а разом зі своїми братами, синами, племінниками. «Він – визнаний глава держави. Але це не самодержець. Він представник правлячої знаті, що визнає над собою владу великого князя в своїх власних інтересах, що розділяє з нею владу» [130, с. 310]. Князеві належала верховна законодавча влада, тому відомі великі закони, які були видані великими князями, мали їхні імена: «Устав святого князя Володимира, крестівшаго Руське землю, про церковні судех», «Статут Ярослава князя про мостех», Правда Ярослава тощо [32, с. 381–382]. Крім того, великі князі виконували функції воєначальників, вони самі очолювали військо і особисто вели військові формування в бій.

Зрозуміло, через те, що великий князь особисто виконував практично всі управлінські державні функції, виконання його розпоряджень було необхідною умовою нормальної діяльності державного механізму, тому є всі підстави вважати, що будь-яке посягання на князя, його владу фактично означало посягання на державний лад в цілому. Однак, слід зауважити, що подібні діяння не розглядалися і не засуджувалися судом, а вирішувалися, переважно, в порядку княжої саморозправи [219, с. 322].

Тобто, незважаючи на те, що у Руській Правді, формально немає кваліфікації ні державних, ні посадових, ні інших родів злочинів (крім злочинів проти особи та майнових злочинів), проте, ряд кримінально-правових норм дозволяє виокремити і реконструювати порядок покарань за злочини проти князівської (державної) влади.

Об'єктом злочинного посягання проти князя виступала нормальна діяльність інститутів князівської влади. За об'єктивними ознаками злочини проти князя та його влади полягали у вчиненні злочинних дій, які посягали на нормальну діяльність органів князівської влади в виді, наприклад, посягання на життя князя чи представника князівської влади [286, с. 15]. Зокрема, нормативний припис статті 1 Короткої редакції Руської Правди передбачав кримінально-правову санкцію у виді значного штрафу (40 гривень) за

вбивство представників княжої влади. «А за тівун за огніщний і за конюший, то 80 гривень» (ст. 12 Розширеної редакції Руської Правди) [211, с. 47, 65]. Істориками кримінального права зазначається, що «закон твердо і недвозначно проголошував захист панівного класу, що народжувався, оголошуючи, що відтепер всім особам, хто вчинив замах на життя княжих дружинників, доведеться мати справу з законом і державним апаратом, що стояли на його сторожі» [171, с. 85].

Суб'єктивна сторона злочинів проти державної влади характеризувалася виною у формі умислу. Суб'єкт такого злочину могла бути фізична особа, що володіла волею і свідомістю, незалежно від статі, це міг корінний житель Русі або іноземець, який досяг семирічного віку. Справа в тому, що за канонічним правом у особи вже з семи років з'являється здатність грішити і, відповідно, відповідати за свої проступки. Тобто, нижня вікова межа кримінальної відповідальності під час дії Руської Правди могла бути на рівні семи років [171, с. 88].

Звісно, що особливе становище займав князь, який був непідсудний ніяким органам і міг нести виключно моральну відповідальність [11, с. 16].

У Руській Правді безпосередньо не встановлюється відповідальність за вбивство князів і членів княжого сімейства. Пояснюється це рядом причин, але найбільш важлива з них зводиться до того, що навряд чи князі застосовували до себе і до членів свого сімейства норми, встановлені для бояр, своїх людей. При цьому, поза всяким сумнівом, їхнє життя, тілесна недоторканність, майно, посилено захищалися, і в таких випадках застосовувалася безпосередня розправа без суду і слідства [171, с. 109].

Вбивство в залежності від соціальної приналежності потерпілого, де тяжкість покарання відповідала станому положенню потерпілого, дозволяє також відносити це до обставин, що обтяжують чи пом'якшують покарання. Відповідно до статті 19 Короткої редакції Руської Правди, за вбивство огніщанина – головного керуючого князівським господарством з вбивці стягувалося двухвірьє – 80 гривень (за вбивство будь-якої вільної людини – 40

гривень) з одночасною заборорою верві надавати допомогу винному в збиранні грошей для сплати віри [286, с. 16]. Тобто, за Розширеною редакцією Руської Правди за вбивство «княжа чоловіка» (ст. 3), за огніщанина чи конюшеного (ст. 12) – вищого прошарку княжих слуг, застосовувався подвійний штраф, що дозволяє відносити це до обставин, які обтяжують покарання б. Як приклад двухвірної міри покарання за вбивство вищих слуг князя може слугувати випадок вбивства конюха князя Ізяслава, який користувався, по всій ймовірності, особливим благоволінням князя: «А конюх старый у стада 80 гривен, яко уставил Изяслав в своем конюсе, его ж(е) убиле Дорогобудьци» (ст. 23 Короткої редакції Руської Правди) [211, с. 48].

В подальшому, за часів Галицько-Волинської держави норми кримінального права збереглися головним чином незмінними з часів єдиної Київської Русі. Щоправда, з'явилися й новели. Зокрема, такий вид злочину, як змова проти князя та його влади. Почали застосовувати поряд зі штрафами такі види покарань, як смертна кара, ув'язнення у фортеці, вигнання, конфіскації. Причому не лише до суспільних низів, але й до відомих, багатих і знатних бояр [52, с. 30]. На цій підставі сучасні дослідники роблять висновок, що в часи існування Галицько-Волинської держави продовжували діяти норми «Руської Правди» [293, с. 241].

Після втрати Київською Руссю політичної незалежності українські землі увійшли до складу Литовського князівства, основним законодавчим актом якого, був Литовський Статут у редакціях 1529, 1566, 1588 років [129].

Протягом кількох століть Литовський Статут був основним збірником права в Україні, навіть у тій частині, яка була приєднана до Польщі. Був головним джерелом українського права на Гетьманській Україні і становив основне джерело кодексу «Права, по которым судится Малороссийский народ». На Правобережній Україні Литовський Статут діяв аж до скасування указом царя Миколи Першого 25 червня 1840 року. Деякі законоположення Литовського Статуту були внесені до збірника законів Російської імперії і

зберегли законну силу в Чернігівській і Полтавській губерніях аж до 1917 року [66].

Всі три редакції Литовського Статуту були написані тодішньою «руською» канцелярською мовою, що була сумішшю церковно-слов'янської, української та білоруської мов. Дві перші редакції появилися в рукописній формі, а третя – надрукована у Вільні [44, с. 1303].

На нормах кримінального права Литовсько-Польської доби, порівняно з часами Київської Русі, все більше позначається розвиток станової нерівності, яка полягала в щодалі значному пом'якшенні відповідальності шляхтичів і посилення її для інших, нижчих, груп населення за один і той же вид злочину за рівних умов і за однакових обставин. Дефініція злочину щодалі наближається до констатації правопорушення. Основна мета покарання – залякування, а також попередження злочинності і відшкодування завданих збитків [61, с. 106]. У цей час діяли Литовські статuti та Судебник короля Казимира, які значно посилювали кримінальну відповідальність простих людей [242, с. 67].

В період розробки другої і третьої редакцій Литовського Статуту відбулася переоцінка законодавцем цінності життя і підвищення небезпеки вбивства для суспільства, про що свідчить посилення покарання за цей злочин [55, с. 521].

Треба сказати, що третій Литовський Статут як кодекс права став першорядовим юридичним збірником і багато в чому перевершив тодішні західноєвропейські кодифікації. Науково доведено, що «Уложеніє» царя Олексія Михайловича 1649 року було складено під впливом цього статуту [60, с. 68].

Наприкінці XVI-першій половині XVII століття майже всі землі України опинилися в складі Речі Посполитої, однак, національно-визвольна боротьба українського народу, кульмінацією якої була національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, ліквідувала політичний режим Речі Посполитої в Україні. Згідно із Зборівським договором про мир три

наддніпровських воєводства – Київське, Брацлавське та Чернігівське – залишилися під владою адміністрації Війська Запорізького [60, с. 75-76].

У козацьку добу під злочиним розумілися усі дії, що спричиняли шкоду і завдавали збитків як окремій особі, так і державі. У поглядах на злочин і покарання виходили із релігійних догм: злочин трактувався як непослух й відступ від Божих законів, а тому покарання розумілося як відплата за гріх перед Богом [242, с. 100].

Такий стан справ у даній сфері, посилаючись на Судебники 1497 і 1550 років, вчені пояснюють тим, що в умовах найсильнішої ідеологізації суспільства основне навантаження в питаннях захисту особи государя несли норми ідеології та моралі. Появлення у світських кодексах норм про охорону монарха та його оточення було показником розвалу суспільства, і катастрофічної конфронтації станів [209, с. 94].

Лише в другій половині XVI століття стала розвиватися особлива форма судочинства «слово та справа государева». Тоді найменший прояв невдоволення по відношенню до царя був підставою для кримінального переслідування. Зміцнювалися інквізиторські методи, доноси, катування, зведення рахунків, терор. Катування стали обов'язковою приналежністю допиту та слідства [5, с. 579-580].

Загострення класових і станових протиріч викликало появу Соборного уложення 1649 року [212], що явилось результатом активної законодавчої діяльності Російської держави на початку XVII століття, її прагнення піддати правової регламентації якнайбільше сторін і явищ суспільного та державного життя.

У зазначеному нормативному акті суттєво розширене коло поставлених під охорону кримінального закону об'єктів. Серед таких Соборне уложення 1649 року називає церкву, державу, родину, особу, власність, моральність. Прослідковуються спроби кримінально-правової охорони порядку управління. А охорона особисто государя та «государевих людей» стала зовнішнім вираженням стабільності корони, підтримки державної

стабільності, настільки необхідних до моменту прийняття Соборного уложення 1649 року [212].

Соборне уложення 1649 року недостатньо повно і точно визначало склади державних злочинів, границі застосування формули «государево слово и дело», тобто політичної обумовленості того чи іншого вчиненого злочину. Її офіційне тлумачення було дано в спеціальному указі Сенату в січні 1714 року. У ньому говорилося: «Кто напишет или словесно скажет за собой государево слово или дело, и тем людям велено писать и сказывать в таких делах, которые касаются о здравии царского величества или высокомонаршеской чести или ведают бунт или измену» [30, с. 26].

Таким чином, аналіз Соборного уложення 1649 року, та й попередніх нормативно-правових актів християнської Русі, дає можливість констатувати, що зміст правових норм цих актів базувався більшою мірою на руській основі, і, зокрема, професор М. П. Загоскін вважав, «усі чужі впливи губилися в масі початків чисто руських» [48, с. 137]. На нашу думку, дослідники справедливо наголошують, що давньоруський законодавець, частіше запозичував з візантійського, церковного права «не норму, а форму вираження цієї норми, юридичну термінологію» [298, с. 177].

Таким чином, перший, давньоруський етап характеризується тим, що починаючи з Руської Правди, кримінально-правова охорона державних діячів, осіб, що уособлювали собою владу вперше одержує своє письмове закріплення та починається її законодавча еволюція. На початку розвитку системи державного управління та ускладнення державного апарату спостерігалася структуралізація системи влади і визначення уповноважених осіб, які підлягали кримінально-правовому захисту. Це вимагало спочатку створення, а потім уніфікації відповідних юридичних термінів, якими позначалися носії владно-розпорядчих повноважень вищого рівня [76, с. 157].

На формальному рівні це призвело до формування первинної системи кримінально-правової охорони владної верхівки давньо-київських князівств. В подальшому з посиленням станового розшарування суспільства,

розширилося коло поставлених під охорону кримінального закону об'єктів, і охорона особисто государя та «государевих людей» стала зовнішнім вираженням стабільності корони, підтримки державної стабільності.

II етап (XVII століття – 1917 рік) – імперський.

З періоду Гетьманщини XVII –XVIII століття Україна не мала своєї державності: розділена між Росією і Австрією (Австро-Угорщиною) вона зазнавала усіх можливих утисків, зокрема, у сфері правового регулювання.

На етнічних українських землях, що входили до складу Російської імперії розвиток права здійснювався у напрямку інкорпорації попередньої правової системи у загальноімперську. І якщо у сфері цивільно-правового регулювання самодержавство допускало урахування місцевих особливостей (Полтавська й Чернігівська губернії), то норми кримінального права якраз найменше враховували існуючі в російській Україні регіональні особливості [243, с. 28].

Зокрема, вітчизняний історик О. А. Кузьминець стверджує, що починаючи з 1687 року для Лівобережної України розпочався новий історичний період, який інколи називають московським періодом її існування (1687-1764 рр.) [60, с. 91]. Тобто, про подальший розвиток саме правового забезпечення охорони представників влади на території України можна казати з моменту входження українських земель в склад Російської імперії, що пов'язано, в першу чергу, з ім'ям Петра Першого.

Діяльність Петра Першого в галузі кримінального законодавства була досить інтенсивна. Тільки указів кримінально-правового характеру дослідники нараховують 392 [210, с. 16]. Крім того, багато кримінально-правових норм містилися в актах загального характеру (регламенти, накази тощо), що визначали положення різних ланок державного апарата. Незважаючи на те, що розпочата ним діяльність щодо зміни та систематизації кримінальних законів не одержала логічного завершення, ряд джерел дозволяє

судити про безперечний вплив кримінального права європейських країн на вітчизняне кримінальне право [51, с. 732].

Розуміючи недосконалість діючого законодавства та необхідність його систематизації, Петро Перший ще 1695 року змусив кожний з наказів як галузевих органам централізованого управління «скласти виписки із статей, які могли б поповнити Уложення та Новоуказні статті, і ці виписки мати до царського указу» [296, с. 58].

Найбільший інтерес з кримінально-правових документів петровського часу представляє Артикул військовий 1715 року з коротким тлумаченням, який був підготовлений і прийнятий в період проведення військової реформи [213, с. 314-392]. При цьому, Артикул не замінив собою Соборне уложення 1649 року, а діяв паралельно з ним. Новоприйнятий документ призначався насамперед для військовослужбовців та повинен був застосовуватися військовими судами, проте на практиці нерідко використовувався і у цивільному судочинстві [9, с. 123–124].

Артикул складався з двадцяти чотирьох глав і двохсот дев'яти статей і включений в якості другої частини у Військовий статут. Юридична техніка цього кодексу досить висока: законодавець вперше прагнув використовувати найбільш ємні і абстрактні юридичні формулювання і відходив від традиційної для тодішнього права казуальної системи [213, с. 314-392].

Кримінальне законодавство часів Петра Першого містило значно більше в порівнянні з Соборним уложенням 1649 року число складів злочинів, причому багато хто з них відрізнялися більш точним визначенням. Була здійснена спроба об'єднати ряд однорідних злочинів (за об'єктом посягання) в спеціальні глави, причому порядок розташування цих глав вказував на те, які злочинні діяння законодавець розглядав як найбільш небезпечні.

Аналіз розділів Артикула військового 1715 року, що містили кримінально-правові норми, переконливо свідчить, що основна частина кримінально-правових заборон являла собою загальнокарні діяння, які й раніше були відомі вітчизняному праву («Про збурювання, бунт та бійку»;

«Про образливі листи, сварливі і лайливі слова»; «Про смертне вбивство»; «Про содомський гріх, про насильство й блуд»; «Про запалювання, грабіжництво та злодійство» тощо). Новації, що були результатом прямого запозичення, стосувалися правил несення служби, власне військових злочинів (глава 15 Артикула військового 1715 р.) [134, с. 163].

Глава III Артикула військового 1715 року «О команде, предпочтении и почитании вышних и нижних офицеров, и о послушании рядовых» містить насамперед склади державних злочинів. У перших артикулах говориться про посягання на государя, на його положення як монарха, глави держави. Артикули 18–20 можна порівняти, зіставити зі статтями глави II Соборного уложення 1649 року. Але Соборне уложення значне менш виразно формулює склади злочинів, пов'язаних із посяганням на життя, здоров'я государя [18, с. 187].

Артикули 18, 19, 20 визначають суть абсолютної влади монарха, установлюють відповідальність за злочини, що називалися «государевым словом и делом», тобто, по суті, були політичними.

В артикулі 19 встановлено, що: «Есть ли кто подданный войско вооружит или оружие предпримет против его величества, или умышлять будет помянутое величество полонить или убить, или учинит ему какое насилство, тогда имеют тот и все оныя, которыя в том вспомогали, или совет свой подавали, яко оскорбители величества, четвертованы быть, и их пожитки забраны» [213, с. 331]. Мова, таким чином, йде про державну зраду, про озброєний виступ проти царя, про злочинні дії, спрямованих особисто проти монарха. Розрізняються організатори і співучасники злочину: ті, хто допомагав, давав пораду. З урахуванням тяжкості наслідків всі учасники цих злочинів незалежно від ступеня вини і форми співучасті каралися однаково.

У тлумаченні до артикулу 19 зазначено: «Такое же равное наказание чинится над тем, которого преступление хотя к действию и не произведено, но токмо его воля и хотение к тому было, и над оным, которой о том сведом был, а не известил» [213, с. 331]. Тобто дається чітке визначення «голого умислу».

Установлювалося покарання і за недонесення про злочин (що характерно і для Соборного уложення).

У тлумаченні до артикулу 19 вперше вжитий термін «злочин» [213, с. 367]. У даному випадку він означав порушення закону, порушення норм, визначених Артикулом військовим.

В наслідок збройної боротьби, що її розпочав український народ з Польсько–Литовського державою 1648 р. під проводом гетьмана Богдана Хмельницького, частини української національної території, а саме: Київщина, частини Полісся, Волині й Поділля – на правому березі Дніпра, та Полтавщина, Чернігівщина й Новгород–Сіверщина – на лівому березі, були звільнені з–під влади Польщі та увійшли в склад Української Козацької держави, що звалась «Військом Запорозьким», пізніше «Малою Руссю».

Крім того, після смерті Петра Першого заведений ним в Україні суворий режим змінився на дещо більш сприятливе відношення московського уряду. Україні повернуто знов право вибору гетьмана та скасовано Малоросійську Колегію. Гетьманом України у 1728 році було обрано полковника Данила Апостола. Після свого обрання гетьман поїхав до Москви і там подав до Верховної Таємної Ради проект нового договору з Московським царем. В результаті перемовин, царський уряд, дав згоду на кодифікацію українського права, але прагнув наблизити його до норм єдиного загальноросійського законодавства, яке послідовно захищало інтереси панівного класу [172], через те, що на Лівобережній Україні після її приєднання до Росії діяли правові норми різного походження і нерідко суперечили одна одній: це були Литовські Статути, «Хелминське право», «Саксонське зерцало» тощо, а також українське звичаєве право й судова практика, російське законодавство [168].

За царським указом від 28 серпня (9 вересня) 1728 року, відомим під назвою «Рішучі пункти гетьману Данилу Апостолу» [208, с. 623-634] з представників козацької старшини була утворена спеціальна кодифікаційна комісія, яка закінчила роботу у 1743 році виробленням проекту збірника

законів, що одержав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ» [170].

За високою юридичною технікою «Права, за якими судиться малоросійський народ» є однією з найцінніших пам'яток української правової культури XVIII століття. Хоч Кодекс і не набув офіційної чинності, п'ятнадцятирічна праця українських правників мала позитивний вплив на подальший розвиток українського правознавства. Повнотою та чіткістю викладу норм закону та абстрактних правових дефініцій, досконалою юридичною термінологією Кодекс був досконаліший від існуючих тоді правних книг [47].

У главі III «Про височайшу честь і владу монаршу», яка була складовою Спеціальної частини, яка стосувалася кримінального права, містилися злочини політичного характеру проти монарха й держави [170, с. 138–140].

Пункт 1 Артикулу 1 «Про прерогативи, тобто перевагу, високомонаршого маєстату або величності» Глави III зазначено про верховенство монаршої влади: «Понеже монарх або самодержець і правлячий государ є найвища власть, себто над усіма верховна, від єдиного Всевишнього Бога призначена й встановлена, того ради устави й укази його високомонарші всім підданам за право вважати і з усякою пошаною й слухняністю виконувати належить, ніхто бо інший, мимо його наказу, жадних законів творити і прав встановляти не в силі» [170, с. 138]. Пунктом 2 цього ж Артикулу визначено повноваження монарха як верховного судді: «Монарх має власть судити всяких осіб і вирішувати всякі справи, в яких остаточна апеляція до його високомонаршого маєстату має бути подавана, сам бо він є над усіма верховний суддя, тримає ж меч від Бога йому даний на охорону церкви й держави, на здійснення права й справедливості, на оборону вдів і сиріт, на визволення слабих від рук сильних, на помсту й кару злочинців і злодіїв, і в його одній волі і власті є дарування злочинцям їх вини та нагорода вірних і добрих підданих» [170, с. 139].

А вже у Артикулу 2 «Про злочинців проти маєстату государева» Глави III безпосередньо перераховано, які саме злочини можуть бути вчинені проти життя та здоров'я монаршої особи:

«1. Про відповідальність всякого чину і гідності в заснованому суді у справі злочину проти государя.

2. Страта зловмисників на здоров'я государеве.

3. Страта шкідників здоров'я і живота государева.

4. Страта жіночої статі, які на здоров'я государеве посягали» [170, с. 139].

Вбивство чи поранення монарха або членів його родини каралося позбавленням честі, майна, тортуванням надзвичайними способами та смертю (п. 3 Арт. 2 гл. III). Замах на життя чи здоров'я зазначених осіб карався позбавленням честі, майна та життя (п. 2 Арт. 2 гл. III) [170, с. 139].

Особливо цікавим є пункт 4 Артикулу 2 глави III, де мова йде про замах на позбавлення життя монарха з допомогою чаклунства чи отрути, яке вчинила особа жіночої статі: «А якщо б хто і від жіночої статі наважився взяти перед собою злий умисел, і проти Государя злочин допустився чарами або отрутою, такі жорстко страчені бути мають, а саме: по катуванню, що є особливим понад звичайними тортурами, живих спалити; тієї ж кари підлягають обох статей злочинці, якби хто від них високій монаршій родині замишляв шкоду здоров'ю і животу, або б (від чого Бог нехай береже) те й справив» [170, с. 140].

Зазначені норми очевидно відображають спрямованість законодавця на абсолютизацію монаршої влади, і відповідно, на максимально жорстоке покарання всіх, хто будь-яким чином буде намагатися зашкодити монарху або членам його родини.

Кодифікація кримінального права як галузі на теренах України як частини Російській імперії розпочалася лише з укладенням Зводу законів Російської імперії (1832 р.), у якому кримінальним нормам відвели останній п'ятнадцятий том. Важливе місце в системі джерел кримінального права в Росії відводилося Уложенню про покарання кримінальні й виправні 1845 року

(зі змінами і доповненнями у редакції 1885 року) [280]. У ньому злочинні дії поділялися на тяжкі злочини, злочини і проступки, за вчинення яких передбачалася система покарань, яка носила становий характер. Санкції ставилися в залежність від тих чи інших станових привілеїв. Передбачалося одинадцять родів покарань, які ділилися на тридцять п'ять ступенів. Кримінальні покарання передбачали позбавлення всіх прав стану, яке означало громадянську смерть: позбавлення прав, переваг, власності, припинення подружніх і батьківських прав. До них відносилися позбавлення всіх прав стану і смертна кара; позбавлення всіх прав стану і посилення на каторгу; позбавлення всіх прав стану і посилення на поселення до Сибіру чи на Кавказ .

Глава 4 «Злочини державні» містила такі склади злочинів як злочини проти величності, бунт, зрада тощо [280, с. 98–109].

Згідно Уложення, державні злочини різко відрізнялися від усіх інших за покаранням без урахування руху злочинної волі (умислу, готування, замаху і виконання), різних видів співучасті, і, нарешті, в питаннях судочинства.

Злочини ці тлумачилися в двоякому вигляді: або у вигляді чисто-політичному, або в змішаному, коли для досягнення політичної мети вчинявся і загальний злочин – вбивство, підпал тощо. Злочини ці в чисто-політичному виді представляли таку відміну від інших (загальних), що вони впливали з певного державного устрою, а не мали тих загальнолюдських підстав, як всі інші. Вченими-правознавцями того часу стверджувалося, що, немає народу, у якого б вбивство, крадіжка, зґвалтування не вважалися злочинами, але є фактом, що в одному законодавстві певне діяння карається як тяжкий політичний злочин, однак, вважається незначним проступком або взагалі не карається в іншому [128, с. 324].

Але таке відмежування політичних злочинів від загальних у той час не послаблювала права їх відповідно карати: діяння, яке спрямоване на руйнування закону, що визначає організацію держави, становило злочин; таким чином, суспільство мало безумовне право захищати себе від потрясінь.

Вважалося, що на державному устрої ґрунтується не тільки безпека особи і власності, але і найбільші моральні інтереси народу і кожного окремого його члена. Особливості політичних злочинів, принаймні в деяких видах, могли тільки обумовлювати іншу систему покарань, як це було передбачено по Французькому кодексу. Втім, особлива система покарання прийнята за Французьким кодексом тільки для чисто-політичних злочинів. Вбивство або підпал залишаються однаковими злочинами, чи вчинені вони з користі, з помсти, релігійного фанатизму, або з політичної пристрасті [128, с. 325].

Перший вид державних злочинів – «злочини проти священної особи государя імператора та членів Імператорського дому». Злочини ці складатися в діях, спрямованих як проти фізичної недоторканості Государя, так і проти його честі, свободи і прав. Сюди входить за статтею 241: «Будь-яке умисне і злочинне діяння проти здоров'я або честі Государя Імператора і всякий умисел скинути його з престолу, позбавити свободи і Влада Верховної, чи ж обмежити права або вчинити священній особі будь-яке насильство» [280, с. 98].

З часів римської імперії, коли на імператора була перенесена *maestas populi*, всяка дія проти особи государя вважалося у всіх народів *crimen maiestatis*, державний злочин. Монарх є уособленням народу, його вінчаним представником. Тому, всякий замах на його особу є образою всієї країни. Государ в конституційних державах становить одну з гілок влади (виконавчу) з відомим впливом на всі інші; а в необмежених – в його особі поєднано всі державні влади. Всяке посягання на його особу становить не тільки злочин проти особи, але і проти спокою і цілості держави; його наслідком може бути коливання всієї держави, особливо в країнах з необмеженим правлінням [240, с. 172].

Нарешті, монарх має освячення релігійне, як помазаник божий. Зрозуміло, що внаслідок цих підстав, у всіх законодавствах, будь-яке матеріальна дія проти особи монарха вважається найбільшим злочином, карається смертною карою.

Уложення за статтею 241 накладає смертну кару не тільки за всяку дію

проти особи монарха, а й за «всякий злочинний умисел». Стаття 242 пояснює це, що умисел визначається повним злочином навіть і тоді, коли винний «через словесне або письмове виявлення своїх про те думок і припущень, або іншим чином, приступив до якого-небудь для цього приготування» а, тим більше, коли складена змова, або вчинено замах. Таким чином, в цьому злочині, на противагу загальній системі Уложення, замах, готування і навіть одна гола рішучість караються однаково. Це зустрічається, хоча не в такій абсолютній формі, і в інших державних злочинах. Це пояснюється, по-перше, їх надзвичайною важливістю, тими значними проблемами, якими вони загрожують, а, по-друге, особливою властивістю цих злочинів, щодо вчинення, порівняно із загальними злочинами. З цієї особливості політичних злочинів виходить необхідність відповідати жорсткими покараннями і діями, що передували виконання цих покарань.

Далі, Уложення (ст. 243) піддає однаковому покаранню з головними винними не тільки спільників, потурачів, приховувачів, але і недоносителів, не роблячи в останньому випадку виключення і для найближчих родичів (ч. 3 ст. 128) [240, с. 98].

Певні труднощі для кваліфікації зустрічалися у визначенні «члени Імператорського дому». В Основних Законах Імперії воно було визначено неоднозначно. З однієї статті їх можна зробити висновок, що воно позначає всіх осіб, що походили «від крові Імператорської» і мають право на спадщину престолу, тобто як таких, що пішли від чоловічого, так і жіночого коліна, а по інший – тільки що походять від чоловічого коліна, тобто Великих Князів, Князів крові Імператорської, Великих княжнів і Княжів крові (Основний Закон ст. 82, 89, 91, 100). Безсумнівно, що в Уложенні це визначення вживається в останньому прямому розумінні, інакше в статті 260, про злочини проти іноземних государів, сказано було б особливо про тих з них, які з жіночого коліна походять від російського Імператорського дому [240, с. 173].

Крім цього, злочином проти Величності була письмова образа: «Викриті в складанні та розповсюдженні письмових або друкованих творів, або

зображень, з метою збудження неповаги до Верховної Влади, або ж до особистих якостей Государя, або до управління його державою, засуджуються, як образники Величності, до каторжної роботи на 10–12 років » (ст. 245). Для кваліфікації цього злочину необхідна була певна мета: збудження неповаги до Верховної Влади. Судження про дії уряду, обговорення законів були дозволені в пристойній формі.

Ще одним видом злочинів проти Величності було: а) проголошення, хоча заочно, образливих слів, б) умисне пошкодження, спотворення або винищення виставлених в публічному місці портретів, статуй, бюстів Государя. За цей злочин призначалося каторжна робота на 6–8 років (ст. 246) [128, с. 326–327].

В подальшому, за справедливою оцінкою сучасних вітчизняних вчених-юристів, судова реформа 1864 року і наступних років здійснила справжній прорив в правовій системі імперії. В її основу ліг принцип поділу влади: судова влада відокремлювалася від законодавчої, виконавчої та адміністративної влади, влада обвинувальна – від судової, проголошувалася рівність усіх перед законом тощо [69, с. 14].

Щодо недоліків Уложення 1845 року, то вони полягали, перш за все, в тому, що в нього входили нормативні правові акти за два століття (з Соборного Уложення 1649 року). Не випадково, що Уложення, введені в XV тому третього видання Зводу законів Російської імперії в 1857 році, включало 2304 статті. За підрахунками професора М. С. Таганцева, «неймовірна багатостатейність» Уложення за кількістю статей в чотири рази перевищувала будь-який з сучасних йому кодексів [206, с. 243]. За переконанням професора М. Д. Сергієвського та інших вчених, механічне поєднання різних законів в Уложенні 1845 року призвело до того, що виникла повна невідповідність принципів між різними відділами Уложення, відмінність у погляді на поняття злочину і на істотні умови караності; відсутність точного масштабу при визначенні відповідальності за злочини; формальне протиріччя окремих постанов; невитриманість юридичної термінології, складність, суперечливість

і незастосовні на практиці «сходи» покарань; різкий утиск свободи суддів при визначенні міри покарання тощо [206, с. 242].

Завдяки величезній законотворчій роботі вчених-юристів і практиків до 1903 року був створений, розглянутий і загальними зборами Державної Ради був схвалений проект нового Уложення, яке було затверджено імператором, але ще потребувало введення його в дію [206, с. 253–255]. 22 березня 1903 року Микола Другий затвердив проект Кримінального уложення, погодившись з думкою меншості Державної Ради, що не треба вводити його в дію в повному обсязі, через це окремі розділи Кримінального уложення вступили в дію 7 червня 1904 року, інші – в 1906 році, але повністю цей нормативно-правовий акт так і не був введений в дію. Після Жовтневої революції 1917 року Уложення діяло в Польщі, Латвії, Литві [256].

У розділі третьому Кримінального уложення 1903 року «Про бунт проти Верховної Влади і про злочинні діяння проти Священної Особи Імператора і членів Імператорського Дому», який містив в собі норми, що відносилися до категорії власне державних злочинів була передбачена стаття 99, яка встановлювала відповідальність за посягання на життя, здоров'я, свободу або взагалі на недоторканність Священної Особи царюючого Імператора, Імператриці або Спадкоємця Престолу, або за повалення царюючого Імператора з Престолу, або за позбавлення Його Влади Верховної, чи за обмеження її прав, що каралося смертною карою [256, с. 42–45].

Ознакою, що визначала сутність злочину, на думку вчених-юристів того періоду, був інтерес або благо, що охоронялося вираженою в законі нормою, на яке посягав злочинець [45, с. 21]. І таким об'єктом, у випадку статті 99 Кримінального уложення 1903 року, було саме існування держави, непорушність її буття, цілості, незалежності. Цією ознакою державні злочини не тільки протиставлялися посяганням на окремі галузі управління, чи окремі прояви державного життя, але і відділялися від групи злочинних діянь, які хоча і шкодили діяльності державних органів взагалі, але не були безпосередньо спрямовані на руйнування державного організму, тобто, не

були спрямовані на управління, висловлюючись словами законів того часу, верховне, а відносилися лише до, так би мовити, управління підлеглого [256, с. 182].

Особа Монарха, за основними законами імперії, як і за законами всіх монархічних держав, була одночасно Верховним главою державної організації і фізичною особою, в якій втілювалася державна влада. Обидві ці властивості, зливаючись в зовнішньому своєму вираженні, розрізнялися за сутністю і в тому значенні, яке надавало їм державне і кримінальне право. Будь-яке посягання на державні права Імператора передбачало в собі, в тому числі, і образу величності в широкому значенні цього слова (*Majestas*), однак, не всі випадки образи Величності були і посяганням на основні засади державного ладу, посяганням на Государя, як на самодержавного і необмеженого володаря імперії [256, с. 182].

Величність, як атрибут голови державної влади, від особи Імператора поширювався і на членів Його сім'ї і роду, на всіх тих осіб, які в силу діючих на той момент законів, іменувалися Членами Імператорського дому. Тому, злочинні посягання на осіб Імператорського дому не тільки тягли за собою посилену відповідальність, але були виділені в особливу групу, яка відносилася до державних злочинів; але через те, що такі злочини не містили в собі посягання на буття держави, на його державний лад, то вони не могли бути охоплені поняттям державного злочину в вищевказаному розумінні. З цих же підстав не могли бути віднесені до державних злочинів у вузькому розумінні і деякі злочинні діяння, спрямовані проти Особи Імператора, такі, наприклад, як проголошення зухвалих і ганьбливих слів, зухвалі вчинки або наруга над зображеннями Імператора, непристойні або образливі витівки щодо Особи Монарха тощо. Всі подібні вчинки, які, поєднуючи в собі образу величності, не були посяганням на державні права Верховної влади, а тому і не були віднесені до цього особливого розділу [45, с. 67].

Таким чином, будь-яке посягання на благо Глави держави як фізичної особи, за своєю природою, містило в собі одночасно і елемент посягання на

таку особу, як на осередок Влади Верховної, як на одну з основних умов державного устрою. До числа посягань на фізичну особу Монарха, як на будь-яку фізичну особу взагалі, були віднесені не тільки посягання на життя, здоров'я, свободу та тілесну недоторканність, а й посягання на честь. Перші чотири види згаданих посягань були включені законодавцем в розділ про заколот.

Що ж до злочинів і проступків, спрямованих проти іноземних держав і їх представників, то вони не були віднесені до державних злочинів у вузькому розумінні, так як те, хто діяння вчинили не посягали на буття, цілість або незалежність Російської імперії і не ображали Величності її Монарха. Такі діяння могли бути покарані або як посягання на зовнішню безпеку імперії, як смута зовнішня, або як кваліфіковані посягання на приватних осіб [256, с. 183].

Потрібно відзначити, що в статті 99 Кримінального уложення 1903 року були зосереджені всі посягання на Особу Царюючого Імператора, як на главу держави. Законодавець відніс до державних злочинів всі посягання на тілесну недоторканність, тобто будь-яку насильницьку дію по відношенню до особи Імператора, протиставляючи цьому лише прояви зухвалості та неповаги, що не поєднані з жодним безпосереднім порушенням недоторканності Його Особи, а так як таким безпосереднім впливом мало безсумнівно супроводжуватися і всяке посягання на перешкоджання здійсненню окремих прав Верховної Влади, то воно могло бути здійснено лише шляхом погрози або іншого примусу Особи Імператора, тобто шляхом безпосереднього посягання на недоторканність Його Особи.

Як роз'яснювалося вище, у статтю 99 Кримінального уложення 1903 року не були включені посягання на членів царського дому, так як, при всій небезпеці та важливості цих злодіянь, вони не містили в собі посягання на основи державного буття. Тобто, таке прирівнювання не відповідало б основним законам імперії, в силу яких царюючий Імператор у будь-якому випадку шанувався главою всієї Імператорського дому і вважався «його попечителем і покровителем» [256, с. 184]. Однак, не відносячи до державних

злочинів посягання на членів царського дому, законодавець у Кримінальному уложенні 1903 року з їх числа виділив Спадкоємця Престолу і дружину Імператора, а посягання на них поставило нарівні з посяганнями на Особу Імператора. При цьому Імператриця зберігала всі права і переваги, що належать їй за життя чоловіка, і в тексті закону вжито більш загальний вираз «Імператриця».

Винними в діянні, передбаченому статтею 99 Кримінального уложення 1903 року могли бути не тільки російські піддані, а й іноземці, які перебувають в Росії; а за умов, зазначених у Загальній частині Кримінального уложення 1903 року, навіть і винні в участі у вчиненні таких злочинів за межами Російської імперії [45, с. 69].

Посягання на життя царюючого Імператора, Імператриці або Спадкоємця Престолу, згідно з термінологією прийнятою в розділі про позбавлення життя приватних осіб, охоплювало умисне позбавлення життя. Необережне ж заподіяння смерті, або непередбачене винним настання небезпеки для цих осіб державним злочином не вважалося, а винний підлягав покаранню, яке відповідало вчиненій ним дії, або допущений ним бездіяльності, або нехтуванню покладеними на нього обов'язками з охорони Особи Імператора, що призвело до відповідних наслідків.

Посягання, передбачене першим пунктом статті 99 Кримінального уложення 1903 року, охоплювало всяке умисне позбавлення життя, без різниці щодо відтінків умисності (умисне, в запальності чи роздратуванні), щодо мотивів, якими керувався винний (заколотницькі спонування, злість, помста, користь), щодо коштів або способів, за допомогою яких було вчинено злочин (кинджал, отрута, підпал, вибух). Крім цього, статтею 99 Кримінального уложення 1903 року передбачалася відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю зазначеним царюючим особам, безвідносно до її тривалості або тяжкості, а також за посягання на їх свободу, тобто перешкоджання можливості розпоряджатися собою і своїми діями, в тому розумінні, як це прийнято було в постановах про посягання на свободу приватних осіб. І,

нарешті, це будь-яке інше посягання на тілесну недоторканність Особи, всяка насильницька дія по відношенню до особи Імператора, Імператриці або Спадкоємця Престолу [256, с. 42–43].

У всіх випадках, зазначених у статті 99 Кримінального уложення 1903 року, в зв'язку з їх надзвичайною небезпекою і важливістю, для застосування вищого кримінального покарання (смертної кари) не було підстав вимагати завершення злочинного умислу, а цілком було достатньо наявності замаху, тому в законі і було вжито вислів «посягання», роз'яснене в тексті закону, як таке, що позначає як закінчений злочин, так і замах на нього [256, с. 43].

Таким чином, стаття 99 Кримінального уложення 1903 року встановлювала відповідальність за посягання на життя, здоров'я, свободу або взагалі на недоторканність Священної Особи царюючого Імператора, Імператриці або Спадкоємця Престолу, або за повалення царюючого Імператора з Престолу, або за позбавлення Його Влади Верховної, чи за обмеження її прав, що каралося смертною карою, адже Монарх був одночасно Верховним главою державної організації і фізичною особою, в якій втілювалася державна влада, тому у цю норму не були включені посягання на членів царського дому, так як, при всій небезпеці та важливості цих злочинів, вони не містили в собі посягання на основи державного буття.

1.2. Еволюція поняття посягання на життя державного чи громадського діяча на протязі ХХ століття

III етап (1917-1991 роки) – радянський.

Еволюція кримінального законодавства була перервана через революційні події, що відбулися на тлі поразки Російської імперії у першій світовій війні і яка призвела до розпаду імперії. В цих умовах Україна спробувала набути самостійності, яка, однак, була дуже короткочасною, тому перша Українська Народна Республіка (17 березня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.) видала лише чотири політичних Універсали (останній 22 січня 1918 р.) [57, с. 204].

У III Універсалі Центральної Ради, ухваленому 7 (20) листопада 1917 року зазначалось: «Однині Україна стає Української Народною Республікою. Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів. До Установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству – Генеральному Секретаріатові України» [57, с. 205].

Розуміючи, що розробка нового законодавства потребує значного часу, а налагодити державне управління необхідно у найкоротший термін, Центральна Рада 25 листопада (8 грудня) 1917 року ухвалила Закон «Про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР» [57, с. 207]. Цей документ закріплював положення про те, що до сформування Федеративної Російської Республіки і утворення її Конституції – право видавати закони для УНР належить виключно до компетенції Центральної Ради. Всі ж закони і постанови, які мали силу на території УНР до 27 жовтня (9 листопада) 1917 року, тобто до повалення Тимчасового уряду в ході збройного повстання у Петрограді, оскільки вони не змінені і не скасовані Універсалами, законами і постановами Центральної Ради, мали силу і надалі, як закони і постанови УНР [57, с. 207]. Фактично цей закон надавав право застосовувати на території України усі закони, в тому числі й кримінальні, Російської імперії, які не суперечили проголошеним Універсалами Української Центральної Ради принципам, не були скасовані або змінені діючою в Україні владою.

Центральна Рада тривалий час залишала чинним на території України законодавство Російської імперії та Тимчасового уряду Росії, у той час як радянський уряд Росії, а слідом за ним і більшовицький уряд України оголосили нечинними на своїй території закони повалених урядів, у тому числі й уряду Центральної Ради. Проте певний час в Україні допускалася можливість застосування законодавства Російської імперії, у тому числі й

кримінального, якщо якісь питання не були врегульовані законами нової влади [25, с. 8].

З приходом до влади гетьмана Скоропадського Українську Центральну Раду було ліквідовано, а його було проголошено гетьманом всієї України. Держава стала називатися «Українська держава». Уособлюючи верховну виконавчу владу, гетьман видавав законодавчі акти, призначав отамана (голову) Ради Міністрів, затверджував її склад, здійснював загальне керівництво зносинами з іншими державами [221, с. 318]. Зокрема, не беручи до уваги прийнятий Українською Центральною Радою Статут про державний устрій, права і вольності Української Народної Республіки, П. П. Скоропадський ухвалив акт «Закони про тимчасовий державний устрій України» [50, с. 50–53].

Варто зазначити, що в період Гетьманату, як і за часів Української Центральної Ради, частково продовжувало застосовуватися кримінально-правове законодавство Російської імперії, яке в разі потреби вдосконалювалося з метою пристосування до суспільних відносин, що склалися в проголошеній «Українській Державі». Не припинялося застосовування й окремих законів, ухвалених російським Тимчасовим урядом [82, с. 133].

У період Гетьманату було розроблено законопроекти інших важливих актів кримінально-правового змісту, зокрема, таких, що стосувалися кримінально-правової охорони вищих посадових осіб української держави. Так, у листопаді 1918 року Міністерство юстиції підготувало законопроект «Про захист життя, недоторканості й честі особи Гетьмана всієї України» [182, с. 179–180], який передбачав кримінальне покарання за низку таких протиправних дій. Зокрема, кримінальне переслідування передбачалося за: посягання на життя, здоров'я й свободу особи Гетьмана, а також за посягання на його верховну владу шляхом її обмеження чи позбавлення; участь в організованій групі, заклик до утворення організованої групи з метою заподіяння вищезазначених дій; образу особи Гетьмана, погрозу його особі,

вчинену безпосередньо або заочно, глум над його образом, розповсюдження чи прилюдне виставлення творів чи малюнків, образливих для його гідності; вироблення творів чи малюнків, що містять в собі образу або погрозу особі Гетьмана, а також збільшення, переховування чи доставку з-за кордону таких творів, коли розповсюдження чи прилюдне виставлення їх не відбулося [243, с. 43]. Однак, цей та інші законопроекти не могли реально вплинути на криміналізацію або декриміналізацію тих чи інших протиправних діянь, оскільки не були введені в дію. Проте, на думку дослідника М. І. Колоса, вони надають можливість уявляти напрями розвитку кримінально-правового законодавства Української Держави [82, с. 133].

Третя фаза української державності, пов'язана з Директорією Української Народної Республіки починається після усунення Гетьмана Скоропадського. Діяльність Директорії була продовженням доби Української Центральної Ради Української Народної Республіки, тому своєю декларацією 26 грудня 1918 року Директорія відновила закони Української Народної Республіки [49, с. 62–65]. Повернення до законодавства Української Народної Республіки призвело до необхідності видання двох постанов: «Про анулювання на території України чинності всіх законів та декретів як так званого Совітського Українського, так і Совітського Російського Уряду, і про відновлення чинності законів УНР» 2 від 17 травня 1920 року і «Про анулювання на території України чинності всіх законів та декретів так званого Російського «Правительства Юга России» (Денікінського), і про відновлення чинності законів УНР» 3 від 21 травня 1920 року [78, с. 291], які передбачали, що з дня звільнення від ворога території України на ній відновлюється чинність всіх законів та декретів Української Народної Республіки.

Кримінальне законодавство у своїй особливій частині в той час розвивалося виходячи насамперед з потреб посиленої боротьби з такими видами злочинів, як злочини проти держави (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади; посягання на вищих посадових осіб держави; шпигунство та ін.). Так, для

посилення боротьби зі злочинами проти держави було видано постанову «Про тимчасові правила щодо засобів боротьби з діяльністю окремих осіб, яка загрожує республіканському ладу, спокою і внутрішньому порядку УНР», датовану 15 серпня 1919 року [78, с. 293].

Однак, при цьому, кримінально-правова політика Директорії Української Народної Республіки розвивалася так само, як при попередніх українських урядах. Вона продовжувала використовувати ті самі законодавчі акти Російської імперії та Російської республіки, підконтрольної Тимчасовому урядові, переважно обмежуючись внесенням до них окремих змін та доповнень. Показовим є те, що кримінально-правове законодавство періоду Гетьманату Директорія Української Народної Республіки взагалі не застосовувала.

Однак, цікавим видається намагання встановлення законодавцем Української Народної Республіки національної ідентичності та правомочності через Закон «Про карну відповідальність за образу національної честі та достоїнства» від 24 січня 1919 року кримінально-правового покарання за образу словом, у письмовій формі чи дією громадянина Української Народної Республіки з метою зневаження його національної честі чи гідності (ст. 1); за вияв публічної або прилюдної зневаги словом чи дією щодо державної або громадської інституції чи народності або окремої особи з метою образи національної честі чи гідності будь-якої народності Української Народної Республіки. Важливу роль у суспільстві мав би відіграти Закон Ради народних міністрів Української Народної Республіки «Про відновлення гарантій недоторканості особи на території Української Народної Республіки» від 28 лютого 1919 року [82, с. 134]. Тобто, за часів Директорії проведено значну роботу щодо розвитку і вдосконалення кримінального законодавства. Поєднуючи роботу з працею законодавців доби Української Центральної Ради і доби Гетьманату, було зведено міцний і надійний підмурок для творення кримінального законодавства України.

Після захоплення влади більшовиками на українських землях почалася руйнування системи вітчизняного кримінального права з його концептуальними основами, із глибокими теоретичними розробками на базі класичної школи права супроводжувалося деюридизацією основних інститутів кримінального права, насамперед, злочину (відмова від ознаки протиправності), теоретично обґрунтованих соціологічною школою кримінального права. Відмова від ознаки протиправності надалі відкривала шлях до необґрунтованих репресій, до масового знищення людей, що девальвувало саме цінне – життя людини [62, с. 102].

Враховуючи тему нашого дослідження, в перші роки становлення радянської режиму, в умовах громадянської війни та іноземної інтервенції посягання на життя державних чи громадських діячів нової влади були спрямовані проти керівників Радянської держави та більшовицької партії і мали, переважно, ознаки терористичного акту. Організаторами та виконавцями цих терористичних актів у той час виступали особи з числа соціальних класів, що підверглися репресіям і різних ворожих радянському ладу партій, зокрема партії есерів. У відповідь на такі посягання Радянський уряд удався до надзвичайних за своєю жорстокістю та масштабністю методів боротьби з контрреволюційними елементами, які вчиняли терористичні акти. Зокрема, у звертанні Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету у зв'язку з посяганням на життя голови Раднаркому В. Леніна від 30 серпня 1918 року вказувалося, що «на замаху, спрямовані проти його вождів, робітничий клас відповість ще більшим зімкненням своїх сил, відповість нещадним масовим терором проти всіх ворогів революції» [157, с. 101]. У кримінально-правовому розумінні термін «терор» вперше в радянському законодавстві зустрічається в постанові Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету від 2 вересня 1918 року. У цій постанові, що розкриває суть білого терору, вказувалося, що хоча окремі акти білого терору і зводяться до посягань на окремих осіб, діячів Радянської влади і носіїв ідей соціалістичної революції, основна їх мета спрямована до того, щоб вразити великі завоювання

Жовтневої революції і завдати важкого удару робітничому класу. У постанові підкреслювалося, що «...за кожен замах на діячів Радянської влади і на носіїв ідеї соціалістичної революції будуть відповідати всі контрреволюціонери і всі натхненники їх. На білий терор ворогів робочо-селянської влади робітники і селяни відповідатимуть масовим червоним терором проти буржуазії і її агентів» [138, с. 114–115].

В подальшому, процес формування в Україні основ радянського кримінального права як і радянської правової системи в цілому безпосередньо пов'язувався з поширенням на її територію радянської влади (державності) і будівництвом радянського (більшовицького) державного апарату. За спостереженнями дослідників насадження нового права однозначно було підпорядковане правотворчій і правозастосувальній практиці РРФСР [243, с. 53].

Відповідно, радянська правова система в Україні фактично складалася на вироблених російськими більшовиками ідейних засадах у спосіб примітивної рецепції загальної системи права більшовицької Росії. Так, обов'язковим етапом для створення різних кримінальних кодексів союзних республік було створення по суті майже однакового у всіх радянських республіках кримінального законодавства на базі Кримінального кодексу РРФСР 1922 року. Так, Циркуляром Народного Комісаріату УРСР 4 серпня 1920 року [56, с. 309] були без жодних змін рецепційовані Керівні Начала з кримінального права РРФСР від 12 грудня 1919 року [214]. Але, цей документ визначав лише загальні поняття та принципи дії кримінального законодавства в умовах «диктатури пролетаріату». В подальшому, Перший Всеукраїнський з'їзд діячів юстиції відбувся 19–23 січня 1922 року, в резолюції з питання «Про завдання радянської юстиції, в зв'язку з новою економічною політикою» заявив: «Необхідно поширити на території УРСР, з метою єдності каральної політики, спільний з РРФСР кримінальний кодекс, єдиний для всіх судів, проект якого вже розроблено на наступних засадах в системі кодексу, з точним

визначенням (дефініція) змісту перерахованих злочинних діянь стосовно до сучасних умов і на основі практики революційних судів» [56, с. 294–295].

Правознавці 1920–30-х років підкреслювали незастосовність класичної кримінально-правової теорії в сфері боротьби з політичними (державними) злочинами. Дослідник нового кримінального права П. Кузьмін заявляв, що в організацію кримінальної репресії за політичні злочини вносяться зовсім інші принципи, ніж принципи кваліфікації за еквівалентом, а саме принцип політичної доцільності панівних класів, які застосовують і можуть застосовувати крайні і жорстокі види репресії, не зважаючи на їх невідповідність об'єктивної тяжкості злочину [133, с. 141].

23 серпня 1922 року Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом був затверджений Кримінальний кодекс Української СРР, який був введений в дію з 15 вересня 1922 року [276]. У вступній статті закону про введення Кримінального кодексу в дію Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет вказав, що це об'єднання в Кримінальний кодекс всіх каральних постанов, яке вироблене «для огороження робітничо-селянської держави і революційного правопорядку від його порушників і суспільно небезпечних елементів і для встановлення твердих основ революційної правосвідомості» [276, с. 5]. Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет заявив при цьому, що він приймає «з метою встановлення єдності кримінального законодавства радянських республік – за основу Кримінальний кодекс Української СРР» [276, с. 5]. Законодавчі органи УРСР зберегли однакову з Кримінальним кодексом РРФСР нумерацію і зміст статей в КК УСРР.

Ще на стадії опрацювання проекту було внесено серйозні зміни у визначення контрреволюційного злочину, а також проект був доповнений низкою нових статей, що встановлюють кримінальну відповідальність за конкретні злочинні діяння. Так Кримінальний кодекс був доповнений статтею, що передбачала як окремий склад контрреволюційного злочину терористичний акт проти представників Радянської влади.

Стаття другого проекту Кримінального кодексу УСРР була сформульована так: «Участь у виконанні в контрреволюційних цілях терористичних актів, спрямованих на життя і здоров'я представників Радянської влади, хоча їх окремих учасник такого акту і не належав до контрреволюційної організації» [140, с. 12]. Комісія внесла в текст цієї статті доповнення, вказавши, що караються терористичні акти, спрямовані не тільки проти представників Радянської влади, але і проти діячів робочих організацій.

І вже до 1924 року КК УСРР 1922 року у главі I «Державні злочини» стаття 57 мала наступне формулювання: «Контрреволюційною визнається будь-яка дія, спрямована до повалення, підлив або ослаблення влади Робітничо-селянських Рад і існуючого на підставі Радянської Конституції Робітничо-Селянського Уряду, а також дії в напрямку допомоги тій частині міжнародної буржуазії, яка не визнає рівноправ'я комуністичної системи власності, яка приходить на зміну капіталізму і прагне до її повалення шляхом інтервенції або блокади, шпигунства, фінансування преси тощо.

Контрреволюційною визнається також і така дія, яка, не будучи безпосередньо спрямована на досягнення вище зазначених цілей, проте свідомо для того, хто вчинив діяння, містить в собі замах на основні політичні або господарські завоювання пролетарської революції» [276, с. 22].

Відповідно, стаття 64 КК УСРР 1922 року встановлювала відповідальність за посягання на державних та громадських діячів в Радянській Україні, а саме: «Організація в контрреволюційних цілях терористичних актів, спрямованих проти представників Радянської Влади або діячів революційних робітничо-селянських організацій, а так само участь у виконанні таких актів, хоча б окремих учасник такого акта і не належав до контрреволюційної організації, карається покараннями, передбаченими першою частиною 58-ї статті» [276, с. 24].

Кримінальний кодекс КК УСРР 1922 року вперше ввів в вітчизняне законодавство поняття «терористичний акт» в розумінні політично мотивованого посягання на життя державних та партійних діячів радянської

влади і містив одразу кілька відповідних статей в частині першій «Про контрреволюційні злочинах» глави I Особливої частини КК УСРР 1922 року. Крім того, стаття 68 КК УСРР 1922 року передбачала відповідальність за приховування і пособництво вчиненню терактів, які не пов'язані з безпосереднім вчиненням даного злочину або при необізнаності про його кінцеву мету [276, с. 25]. Покарання за вчинення даних злочинів передбачалося практично безальтернативне – вища міра покарання (смертна кара) і конфіскація всього майна, з допущенням при пом'якшуючих обставин зниження покарання до позбавлення волі на строк не нижче п'яти років з суворою ізоляцією і конфіскацією всього майна [276, с. 22].

Стаття 89 КК УСРР 1922 року закріплювала відповідальність за недонесення про достовірно відомі майбутні і вчинені терористичні акти. Оскільки це злочинне діяння визнавалося спрямованим вже не безпосередньо проти революції, а тільки проти порядку управління (про що свідчить розміщення відповідної статті не в першій, а в другій частині першої глави Особливої частини КК УСРР 1922 року), то і покарання за нього передбачалося значно більш м'яке – позбавлення волі на строк до одного року [276, с. 33]. З цього приводу, 28 вересня 1922 року Пленумом Верховного трибуналу Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом було затверджено Циркуляр № 148 «Про репресію за недонесення, що має характер приховування», у якому зазначалося: «при вирішенні в касаційному порядку багатьох справ різних трибуналів установлюється, що трибунали, кваліфікуючи діяння деяких із співучасників як недонесення, залишають їх без будь-якого покарання з огляду на встановлену Кримінальним Кодексом караність недоносителів лише за злочини, передбачені статтями 58–66 Кримінального Кодексу (ст. 89 Кримінального Кодексу), між тим як дії цих осіб мають усі ознаки приховування злочину» [152]. У зв'язку з цим Пленум Верховного трибуналу Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет пропонував: «з огляду на надзвичайну близькість за своїми ознаками недонесення і приховування злочину, у кожному окремому випадку ретельно

досліджувати це питання і, у разі визнання недонесення таким, що має характер приховування, карати за статтями 15 і 16 Кримінального Кодексу» [152].

Зазначене свідчить, що в питаннях правового регулювання кримінальної відповідальності за посягання на державних (політичних) діячів (визначеного законодавцем як терористичний акт) був здійснений певний крок, оскільки Кримінальний кодекс УСРР 1922 року вже передбачав відповідальність як за організацію і участь в вчиненні таких терористичних актів, але також за приховування, пособництво і недонесення щодо цих злочинів, тобто суттєво розширив межі кримінально-правового регулювання протидії вчиненню терактів. В диспозиції була визначена мета вчинення цих суспільно небезпечних діянь як обов'язкова ознака терористичного акту, але при цьому ніяк не регулювалися інші ознаки складу злочину.

У 1927 році в редакції постанови Центрального Виконавчого Комітету Союзу РСР від 25 лютого 1927 року з наступними змінами було прийняте Положення про злочини державні (контрреволюційні і особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління). Воно було затверджено і включене в кримінальні кодекси союзних республік [165].

У статті 8 Положення про злочини державні (контрреволюційні і особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління) було викладене визначення посягання на життя державних та громадських діячів радянської влади: «Вчинення терористичних актів, спрямованих проти представників радянської влади і діячів революційних робочих і селянських організацій і участь у виконанні таких актів хоча б і особами, що не належать до контрреволюційної організації, тягнуть за собою міри соціального захисту, зазначені у статті 2 чинного положення (розстріл чи оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна і позбавленням громадянства союзної республіки і тим самим Союзу РСР і вигнанням з меж Союзу РСР назавжди, з допущенням при пом'якшувальних обставинах зниження до позбавлення волі зі строгою ізоляцією на термін не нижче трьох років, з конфіскацією

всього чи частини майна)» [165].

І практично аналогічна норма була відтворена у статті 54⁸ у новому Кримінальному кодексі УСРР, який був затверджений 8 червня 1927 року Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом та уведений у дію з 1 липня 1927 року (безпосередньо дана стаття була прийнята другою сесією Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету 10 скликання 1927 року [99]. У диспозиції статті 54⁸ КК УСРР 1927 року було зазначено: «За заподіяння терористичних актів, скерованих проти представників радянської влади або діячів революційних, робітничих і селянських організацій, і за участь у виконанні цих актів хоч би й осіб, що не належать до контр-революційної організації, застосовується – заходи соціальної оборони, зазначені в арт. 54²» [110, с. 23].

Як можна спостерігати у даній кримінально-правовій нормі не розкривалося суттєвих ознак такого терористичного акту. Змістовне тлумачення складу злочину терористичного акту було сформоване судовою практикою, це стосувалося ознак об'єктивної сторони та кола осіб, посягання на яких визнавалося терористичним актом. Так, за десятиріччя, у період з 1924 по 1934 роки різними судовими інстанціями СРСР визначалося, що терористичним актом вважалося вбивство, серед інших представників радянської влади або діячів революційних, робітничих і селянських організацій, також вбивство робочих і селянських кореспондентів (робкорів, сількорів, військорів), якщо діяння було спрямоване проти дій революційних робітничо-селянських організацій. Так само, терористичним актом вважалося посягання на громадських працівників, якщо ці посягання (вбивство, побиття, інші насильницькі дії) у своїй основі мали протидію культурній і суспільно-політичній діяльності з боку куркульства та інших ворогів Радянської влади. Після початку хлібозаготівель на Україні, у 1930 році як терористичний акт кваліфікувалося посягання на членів комісії сприяння проведенню хлібозаготівель, якщо воно вчинялося у контрреволюційних цілях. У 1931 році, з поширенням у державі «стахановського руху» терористичним актом

визначалося посягання на ударників у зв'язку з їх активною роботою на виробництві. Починаючи з 1934 року, терористичним актом вважалося переслідування учасників легкої кавалерії і піонерів за їх громадську роботу, яку б форму воно не носило (знущення, травма, побиття). Потерпілими були часом не тільки самі представники влади чи громадські працівники, але і члени їх родин і близькі [231, с. 96].

Ще одним напрямом радянської ідеології було декларування розвитку національної самосвідомості народів СРСР, тому терористичними актами визвалися і такі посягання на життя і здоров'я, що були спрямовані на протидію національним завоюванням революції. Оскільки боротьба проти розкріпачення жінок національних республік вважалася однією із форм такої протидії, то вбивство жінок радянського середньоазіатського Сходу за зняття чадри, розірвання релігійного шлюбу, за участь у громадській роботі кваліфікувалося як терористичний акт. Про це 16 лютого 1930 року Президія Центрального Виконавчого Комітету СРСР направила роз'яснення центральним виконавчим комітетам союзних республік, у якому говорилося, що за вбивство жінок, якщо точно встановлено, що вбивство відбулося на ґрунті їх розкріпачення, може застосовуватись стаття 8 Положення про злочини державні [216, с. 5].

З об'єктивної сторони терористичний акт судовою практикою тлумачився не тільки як вбивство чи замах на вбивство, але і як заподіяння тяжких тілесних ушкоджень чи замах на них, а навіть як катування названих осіб. Постановою Пленуму Верховного Суду РСФСР від 26 березня 1931 року (а такі постанови, як правило, були керівними і для судів інших союзних республік) до терористичного акту було віднесено і ушкодження чи знищення шляхом підпалу майна, що належить представнику Радянської влади чи діячу революційних робочих і селянських організацій, вчинені у вигляді класової помсти [2, с. 147].

В свою чергу, Пленум Верховного Суду УСРР у своїй постанові від 19 жовтня 1925 року доповнив перелік ознак терористичного акту і вказував, що

дія статті 54⁸ КК УСРР поширюється також на акти, спрямовані проти представників радянської влади або діячів революційних, робітничих і селянських організацій під час перебування останніх за кордоном. Таке перебування могло бути тимчасовим чи постійним, на кваліфікацію це не впливало. Був терористичний акт спрямований проти радянського службовця, що перебував за кордоном в якості постійного співробітника однієї з радянських установ за кордоном, чи це представник радянської влади, який тимчасово знаходився в закордонній поїзді (у відрядженні, або навіть у відпустці), такий акт кваліфікувався за статтею 54⁸ КК УСРР [231, с. 97].

Однак, з суб'єктивної сторони терористичний акт передбачав, що посягання на життя представників радянської влади повинно було вчинятися виключно в контрреволюційних цілях. Тобто, посягання на представника радянської влади, яке відбувалося на ґрунті ревнощів, помсти, або інших мотивів не політичного характеру повинно було розглядатися не як терористичний акт, а як просте заподіяння шкоди життю чи здоров'ю, що вимагало застосування однієї зі статей глави про злочини проти життя чи здоров'я. Терористичний акт ставав таким не тільки тому, що об'єктом посягання була особа, що займала певну посаду чи була діячем тієї чи іншої організації, а і тому, що дане посягання вчинялося за політичними мотивами [232, с. 136].

Вітчизняна практика того часу підтверджувала, що саме політичні мотиви перетворюють вбивство з злочину проти життя в особливо небезпечний державний злочин. Ця точка зору чітко виражена в ряді касаційних ухвал, особливо у справах про вбивство робкорів і сількорів. Так, у своїй ухвалі кримінальна касаційна колегія Верховного Суду УСРР вказувала, що «для застосування ст. 54⁸ КК УСРР до злочинів, спрямованих проти сількорів і робкорів, потрібні умови вбивства чи замаху на вбивство в контрреволюційних цілях, якщо ж замах на кореспондента було вчинено хоча б і по його кореспондентській діяльності, але викликано не метою підризу чи ослаблення Радянської влади, а з метою зведенням особистих рахунків з

кореспондентами, то таке діяння не могло бути кваліфіковано як терористичний акт, тому що в ньому відсутня контрреволюційна мета» [154]. Таким чином, терористичний акт передбачав обов'язковість наявності у винного прямого контрреволюційного умислу, його відсутність виключала можливість кваліфікації вчиненого посягання як терористичного акту.

25 грудня 1958 року радянський законодавець повертається до регламентації кримінально-правового захисту важливих державно-власних інститутів і Верховною Радою СРСР приймається Закон про кримінальну відповідальність за державні злочини. Ще на стадії проекту, у доповіді голови комісії законодавчих припущень Верховної Ради СРСР Д. С. Полянського 5 грудня 1958 року про проект цього закону спеціально відзначено, що в раніше діючому законодавстві (ст. 8 Положення про злочини державні 1927 року) була відсутня чітка конкретна характеристика такого злочину, як терористичний акт, що на практиці вело до широкого тлумачення зазначеного відповідно положення [167]. У статті 3 наведеного Закону від 25 грудня 1958 року встановлювалася відповідальність за терористичний акт як за один з особливо небезпечних державних злочинів. Як вже вказувалося, ця стаття на відміну від статті 8 Положення про злочини державні більш чітко визначала поняття терористичного акту і передбачала значну, на відміну від попередніх формулювань, структуру об'єктивних і суб'єктивних ознак цього складу злочину. Так, у частині першій статті 3 Закону СРСР про кримінальну відповідальність за державні злочини під терористичним актом розумілося «вбивство державного чи громадського діяча або представника влади, вчинене у зв'язку з його державною чи громадською діяльністю, з метою підриву або ослаблення Радянської влади», що каралося позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна та з посиленням на строк від двох до п'яти років або без такого або смертною карою з конфіскацією майна [153]. Частина друга статті 3 зазначеного Закону СРСР передбачала відповідальність за тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в тих же цілях державному або громадському діячеві або представникові влади в зв'язку з

його державною чи громадською діяльністю. Покарання передбачалося у виді позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна та із засланням на строк від двох до п'яти років або без заслання [153].

В тому ж 1958 році Верховною Радою СРСР було прийнято Закон про Основи кримінального законодавства Союзу СРСР і союзних республік [297]. На його підставі 28 грудня 1960 року було прийнято Кримінальний кодекс Української РСР і було введено в дію його з 1 квітня 1961 року. Треба відмітити, що цей кодекс вже багато в чому був результатом законотворчої роботи українського законодавця [109].

Однак, що стосується посягання на життя та здоров'я державного чи громадського діяча або представника влади, то український законодавець повністю відтворив статтю 3 Закону СРСР про кримінальну відповідальність за державні злочини, та зберіг дві форми терористичного акту – вбивство державного чи громадського діяча або представника влади (ч. 1 ст. 58 КК УРСР 1960 року) і заподіяння цим же особам тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 58 КК УРСР 1960 року), вчинене у зв'язку з державною чи громадською діяльністю, з метою підриву або ослаблення Радянської влади [109, с. 24]. Тобто, стаття 58 КК УРСР 1960 року містила два види того самого складу особливо небезпечного державного злочину. Ці види тотожні по об'єкту, суб'єкту і суб'єктивній стороні і розрізнялися лише по об'єктивній стороні. Для притягнення до кримінальної відповідальності за терористичний акт необхідно було встановити, що вчинене особою діяння повинно було містити ознаки, зазначені або в ч. 1 або в ч. 2 ст. 58 КК УРСР 1960 року.

Отже, аналіз диспозиції статті 58 КК УРСР 1960 року дає можливість стверджувати, що терористичний акт за цим кримінальним законом посягав на політичну основу СРСР – Радянську владу. Специфічна особливість цього особливо небезпечного державного злочину полягала в тому, що засобом боротьби проти Радянської влади служило посягання на особу громадського чи державного діяча або представника влади, тобто через вбивство або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень зазначеним особам наносилася шкода

інтересам Радянської влади. Таким чином, терористичний акт як особливо небезпечний державний злочин, мав два безпосередніх об'єкти: Радянську владу як політичну основу СРСР (у зв'язку з цим терористичний акт і був віднесений до числа особливо небезпечних державних злочинів) та життя чи здоров'я державного чи громадського діяча або представника влади як носіїв цієї влади.

Норма визначала коло осіб, вбивство або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження яким утворювало склад терористичного акту. Такими особами були державний діяч, громадський діяч, представник влади. Державним діячем визначалася особа, яка виконувала важливі державні функції в галузях політичного, економічного, культурного життя, наприклад, депутати Рад, члени уряду, керівники міністерств, державних комітетів тощо. Громадським діячем вважалася особа, що займала керівну посаду або була активним членом радянської громадської організації, це, наприклад, керівники партійних, профспілкових, комсомольських, спортивних організацій, начальники штабів добровільних народних дружин та інші. Представник влади була особа, яка представляла орган влади, наділена певними повноваженнями, і яка діяла в межах своєї компетенції від імені цього органу, наприклад, працівники Рад народних депутатів, судді, слідчі, прокурори, оперативні працівники органів державної безпеки, охорони громадського порядку та інші. Особи, що працювали в перерахованих органах, проте не були наділені владою, наприклад, друкарки, секретарі тощо, представниками влади не вважалися [275, с. 213].

Об'єктивна сторона терористичного акту, як вже зазначалося, виражалася у вбивстві державного, громадського діяча або представника влади у зв'язку з його державною чи громадською діяльністю або в нанесенні йому тяжкого тілесного ушкодження. Закінченим цей злочин вважався, коли наставали відповідні суспільно небезпечні наслідки – смерть потерпілого або заподіяння йому тяжких тілесних ушкоджень. При відсутності зазначених наслідків мова йшла лише про замах або готування до терористичного акту,

тобто склад даного злочину був матеріальним. Відповідно, нанесення побоїв, ударів, заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, катування, якщо ці дії не були замахом на вбивство персоналу та на заподіяння їм тяжкого тілесного ушкодження, не містили складу терористичного акту, і кваліфікуються як злочини проти особи або проти порядку управління [275, с. 214].

Що стосується погроз вбивством, нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, знищенням майна шляхом підпалу або вчиненням насильства відносно державного, громадського діяча або представника влади, і ці погрози застосовувалися винним з метою припинення державної чи громадської діяльності потерпілого або зміни характеру такої діяльності в інтересах того, хто погрожує, то відповідальність для винного наступала за погрозу бо насильство щодо уповноваженої особи [226, с. 36], зокрема, за статтею 190 КК УРСР 1960 року «Погроза або насильство щодо службової особи або громадського працівника» [109, с. 70].

Окремої уваги вимагав випадок, коли умисел вчинити терористичний акт носив характер загального заклику до вчинення терористичних актів або ж схвалення терору як методу боротьби з Радянською владою. Такі дії розглядалися як антирадянська агітація і пропаганда, передбачених статтею 62 КК УРСР 1960 року, в диспозиції якої зазначалося: «Агітація або пропаганда, проваджена з метою підризу чи ослаблення Радянської влади або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів» [109, с. 25]. Також передбачалася відповідальність за «розповсюдження або виготовлення чи зберігання з тією ж метою літератури такого ж змісту» [109, с. 25]. Але, коли такого роду висловлення не носили характеру загальних міркувань про тероризм як метод боротьби з Радянською владою і не були заклик до здійснення тероризму взагалі, а являли собою підбурювання іншої особи чи групи осіб до вчинення конкретного терористичного акту у відношенні визначеної особи (у тім розумінні, як визначалося підбурювання статтею 19 КК УРСР 1960 року), особи, які були винні у такого роду підбурюванні при

вчиненні виконавцями терористичного акту підлягали відповідальності за статтями 19 і 58 КК УРСР 1960 року. Якщо ж підбурювання не досягало своєї мети, чи виконавець добровільно відмовлявся від вчинення терористичного акту, то таке невдале підбурювання повинне було на загальних підставах розглядатися як готування до вчинення терористичного акту, а дії винних кваліфікувалися за статтями 17 і 58 КК УРСР 1960 року [227, с.108].

З суб'єктивної сторони терористичний акт передбачав прямий умисел і спеціальну мету підризу або ослаблення Радянської влади. Умисел при цьому характеризувався усвідомленням винним того, що він вчиняє вбивство або завдає тяжкого тілесного ушкодження державному, громадському діячеві або представникові влади в зв'язку з його державної або громадською діяльністю, що його діяння спрямоване на підризу або ослаблення Радянської влади, і бажанням вчинити таке діяння. Мотиви терористичного акту могли бути різними, наприклад, антирадянськими, корисливими та іншими.

Суб'єктом терористичного акту могли бути громадяни СРСР, іноземці, особи без громадянства, які досягли шістнадцятирічного віку. Особа, яка вчиняла діяння, передбачене статтею 58 КК УРСР 1960 року, у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, притягувалася до кримінальної відповідальності за злочин проти особи (умисне вбивство або умисне тяжке тілесне ушкодження) [275, с. 213].

IV етап (1991 рік – до теперішнього часу) – сучасний.

І вже після набуття Україною незалежності, Верховною Радою України був прийнятий Закон України від 17 червня 1992 року № 2468-ХІІ «Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів Української РСР, Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення та Митного кодексу України» [179], в якому стаття про терористичний акт проти представника Радянської влади була практично повністю змінена, залишивши незмінним лише номер статті. Вона отримала нова назву «Посягання на життя державного діяча». Законом встановлювалося

безпосереднє коло осіб, посягання на яких передбачено було даною статтею. Такими державними діячами, згідно з новою редакцією статті 58 КК Української РСР стали Президент України, Голова, заступник Голови Верховної Ради України, народний депутат України, Прем'єр-Міністр України, член Уряду України, Голова чи суддя Конституційного Суду України або Верховного Суду України, Генеральний прокурор України. Посягання на осіб з цього переліку (який був вичерпний з бік його розширення) обов'язково повинно було бути вчинене у зв'язку з їх державною діяльністю [179].

Зміни та доповнення, внесені у Кримінальний кодекс УРСР 1960 року, давали можливість відзначити високу потребу в існуванні та постійному розвитку інституту кримінально-правової охорони державних діячів у поєднанні з тенденціями на посилення та диференціацію відповідальності залежно від характеру діяння та наслідків, що настали.

Кримінальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 року [106], який прийшов на зміну Кримінальному кодексу України 1960 року, передбачив статтею 112 відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча, яка поряд зі статтями 109 «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», 110 «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України», 111 «Державна зрада», 113 «Диверсія», 114 «Шпигунство» увійшла до новоствореного розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти основ національної безпеки України».

Таким чином, в історичному аспекті можна виділити чотири послідовних етапи розвитку законодавства про кримінально-правову охорону державних чи громадських діячів на теренах України, а саме:

I етап (XI-XVII століття) – давньоруський;

II етап (XVII століття – 1917 рік) – імперський;

III етап (1917-1991 роки) – радянський;

IV етап (1991 рік – до теперішнього часу) – сучасний, часів незалежності

України. Вони різняться змістовністю, осяжністю, оригінальністю і специфікою висвітлення.

Перший давньоруський етап характеризується тим, що, починаючи з Руської Правди, кримінально-правова охорона державних діячів, осіб, які уособлювали собою владу, вперше одержує своє письмове закріплення та починається її законодавча еволюція. На початку розвитку системи державного управління та ускладнення державного апарату спостерігалася структуралізація системи влади і визначення уповноважених осіб, які підлягали кримінально-правовому захисту. Це вимагало спочатку створення, а потім уніфікації відповідних юридичних термінів, якими позначалися носії владно-розпорядчих повноважень вищого рівня.

На формальному рівні це призвело до формування первинної системи кримінально-правової охорони владної верхівки давньо-київських князівств. В подальшому з посиленням станового розшарування суспільства, розширилося коло поставлених під охорону кримінального закону об'єктів, і охорона особисто государя та «государевих людей» стала зовнішнім вираженням стабільності корони, підтримки державної стабільності.

Другий етап – імперський, був обумовлений тим, що з періоду Гетьманщини XVII –XVIII століття Україна не мала своєї державності: розділена між Росією і Австрією (Австро-Угорщиною) вона зазнавала усіх можливих утисків, зокрема, у сфері правового регулювання. Кримінальні закони того часу визначають суть абсолютної влади монарха, установлюють відповідальність за злочини, які, по суті, були політичними, а саме, державна зрада, озброєний виступ проти царя, злочинні дії, спрямованих особисто проти монарха. Розрізнялися організатори і співучасники злочину: ті, хто допомагав, давав пораду.

Окремої уваги потребують «Права, за якими судиться малоросійський народ», які за високою юридичною технікою є однією з найцінніших пам'яток української правової культури XVIII століття. У главі III «Про височайшу честь і владу монаршу», яка була складовою Спеціальної частини, що

стосувалася кримінального права, містилися злочини політичного характеру проти монарха й держави, які очевидно відображали спрямованість законодавця на абсолютизацію монаршої влади, і відповідно, на максимально жорстоке покарання всіх, хто будь-яким чином намагався зашкодити монарху або членам його родини.

Кодифікація кримінального права як галузі на теренах України як частини Російській імперії розпочалася лише з укладенням Зводу законів Російської імперії (1832 р.), і, зокрема, Уложення про покарання кримінальні й виправні 1845 року (зі змінами і доповненнями у редакції 1885 року), яке містило «злочини проти священної особи государя імператора та членів Імператорського дому», що склалися в діях, спрямованих як проти фізичної недоторканості Государя, так і проти його честі, свободи і прав.

В подальшому, у статті 99 Кримінального уложення 1903 року встановлювала відповідальність за посягання на життя, здоров'я, свободу або взагалі на недоторканність Священної Особи царюючого Імператора, Імператриці або Спадкоємця Престолу, адже Монарх був одночасно Верховним главою державної організації і фізичною особою, в якій втілювалася державна влада, тому у цю норму не були включені посягання на інших другорядних членів царського дому, так як, при всій небезпеці та важливості цих злочинів, вони не містили в собі посягання на основи державного буття.

ІІІ етап, радянський, починається з того, що еволюція кримінального законодавства була перервана через революційні події, що відбулися на тлі поразки Російської імперії у першій світовій війні і яка призвела до розпаду імперії. В цих умовах Україна спробувала набути самостійності, яка, однак, була дуже короткочасною. Через те, в період Гетьманату, як і за часів Української Центральної Ради, частково продовжувало застосовуватися кримінально-правове законодавство Російської імперії.

Після захоплення влади більшовиками на українських землях почалася руйнування системи вітчизняного кримінального права з його

концептуальними основами, із глибокими теоретичними розробками на базі класичної школи права. Радянська правова система в Україні фактично складалася на вироблених російськими більшовиками ідейних засадах у спосіб примітивної рецепції загальної системи права більшовицької Росії.

В перші роки становлення радянської режиму, в умовах громадянської війни та іноземної інтервенції посягання на життя державних чи громадських діячів нової влади були спрямовані проти керівників Радянської держави та більшовицької партії і мали, переважно, ознаки терористичного акту. Кримінальний кодекс УСРР 1922 року вперше ввів у вітчизняне законодавство поняття «терористичний акт» в розумінні політично мотивованого посягання на життя державних та партійних діячів радянської влади (ст. 64). Стаття 89 КК УСРР 1922 року закріплювала відповідальність за недонесення про достовірно відомі майбутні і вчинені терористичні акти.

Наступний, Кримінальний кодекс УСРР 1927 року так само у статті 548 встановлює відповідальність за заподіяння терористичних актів, скерованих проти представників радянської влади або діячів революційних, робітничих і селянських організацій. У даній кримінально-правовій нормі не розкривалося суттєвих ознак такого терористичного акту, змістовне тлумачення складу злочину терористичного акту було сформоване судовою практикою. З об'єктивної сторони терористичний акт судовою практикою тлумачився не тільки як вбивство чи замах на вбивство, але і як заподіяння тяжких тілесних ушкоджень чи замах на них, а навіть як катування названих осіб, з суб'єктивної сторони терористичний акт передбачав, що посягання на життя представників радянської влади повинно було вчинятися виключно в контрреволюційних цілях.

За Кримінальним кодексом УРСР 1960 року терористичний акт посягав на політичну основу СРСР – радянську владу, при цьому було збережено дві форми терористичного акту – вбивство державного чи громадського діяча або представника влади і заподіяння цим же особам тяжкого тілесного ушкодження, вчинене у зв'язку з державною чи громадською діяльністю, з

метою підриву або ослаблення радянської влади. Державним діячем визначалася особа, яка виконувала важливі державні функції в галузях політичного, економічного, культурного життя, наприклад, депутати Рад, члени уряду, керівники міністерств, державних комітетів тощо. Громадським діячем вважалася особа, що займала керівну посаду або була активним членом радянської громадської організації, це, наприклад, керівники партійних, профспілкових, комсомольських, спортивних організацій, начальники штабів добровільних народних дружин та інші.

IV етап, сучасний, розпочинається з набуття Україною незалежності. Вже у 1992 році Верховна Рада України приймає Закон, в якому стаття про терористичний акт проти представника радянської влади була практично повністю змінена, залишивши незмінним лише номер статті. Вона отримала нова назву «Посягання на життя державного діяча». зазначені зміни давали можливість відзначити високу потребу в існуванні та постійному розвитку інституту кримінально-правової охорони державних діячів.

Новий Кримінальний Кодекс України 2001 року передбачив у новоствореному розділі I Особливої частини «Злочини проти основ національної безпеки України» статтю 112, яка встановила відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча., яка і стане предметом нашого дослідження.

РОЗДІЛ 2

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ДЕРЖАВНОГО ЧИ ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА

2.1. Об'єкт посягання на життя державного чи громадського діяча

Оцінюючи склад злочину як сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак суспільно небезпечного діяння [145, с. 10], вважаємо доцільним розпочати аналіз злочину, передбаченого статтею 112 КК України з його об'єкту.

Так склалося, що на даний час наукою кримінального права вироблено багато різноманітних концепцій об'єкта злочину. Здебільшого це пов'язано з тим, що всі концепції об'єкта злочину виходять з єдиної посилки, відповідно до якої об'єкт злочину є те, чому заподіюється шкода при вчиненні злочину [40, с. 146]. Через це, наука кримінального права вимушена вже давно, розпочинаючи дискусію з цього приводу, констатувати, що питання про об'єкт злочину є проблемою філософською [294, с. 188]. І саме філософське підґрунтя цього питання не дає змоги сподіватися на його швидке вирішення питання, так що ж насправді, таке цей самий об'єкт злочину.

Очевидно, що одного лише констатування того, що об'єкт злочину є те, на що посягає злочин, недостатньо для досягнення визначеності з даного питання, хоча така позиція лежить в основі багатьох концепцій об'єкта злочину.

Ще на початку XX століття, західноєвропейською наукою, що розвивалася в рамках класичного кримінального права, було сформульовано підхід, згідно з яким об'єктом злочину виступає норма права. Це було пов'язано, насамперед, з існуванням в кримінальному законодавстві Німеччини, Франції формальних визначень злочинного діяння та класифікацій злочинних діянь з урахуванням їх формального критерію, а саме покарання за злочин. І дотепер, в формальних визначеннях злочинного діяння вказується, як правило, лише одна його ознака – кримінальна протиправність [136, с.138],

тобто злочину розумівся як порушення норми права або навіть як посягання на норму права. Звідси і виникла, достатньо схоластична за своєю суттю, ідея, що об'єктом злочину є сама норма права, якій і завдається шкода в результаті вчинення злочину.

Своєрідною відповіддю на такий нормативістський підхід у кримінально-правовій науці стала теорія, представники якої розглядали злочин як посягання на суб'єктивне право, або ж як порушення суб'єктивного обов'язку. Відправною точкою цієї теорії стала ідея, що будь-яка норма права надає певні права або встановлює певні юридичні обов'язки. На це, свого часу, наголошував професор В. Д. Спасович, адже «злочин є протизаконним посяганням на чиєсь право, настільки істотне, що держава, вважаючи це право однією з необхідних умов співжиття, при недостатності інших охоронювальних засобів, захищає непорушність його покаранням» [234, с. 96]. Іншими словами, злочинне діяння являє собою або знищення чийогось права, або перешкоджання до користування ним, або невиконання будь-чиїх законних вимог.

Однак, інший відомий теоретик кримінального права, професор М. С. Таганцев вважав подібне визначення об'єкту злочину не зовсім вірним. На його переконання, об'єктом злочину є не норма права, і не суб'єктивне право, а «норма права в її реальному бутті», що означало реально існуючий «правоохоронюваний інтерес життя», або «правове благо» [239, с. 50]. До такого професор М. С. Таганцев відносив: особистість і її блага – життя, тілесну недоторканність, особисті думки, честь, володіння або користування предметами зовнішнього світу; прояв особистості зовні, свободу пересування і діяльності в її різних сферах; відносини або стани, що виникли в силу цієї діяльності – їх незмінюваність, непорушність; різні блага, що становлять суспільну цінність тощо. При цьому, далеко не всякий інтерес отримував правову охорону, а тільки той, який мав суспільне значення [239, с. 51–52].

За радянських часів, відбулося ідеологічне переосмислення системи вітчизняного кримінального права з його концептуальними основами, із

теоретичними розробками на базі класичної школи права, що супроводжувалося деюридизацією основних інститутів кримінального права, насамперед, злочину (відмова від ознаки протиправності), теоретично обґрунтованих соціологічною школою кримінального права.

Відповідно, в науці кримінального права стала домінувати теорія, згідно з якою об'єктом злочину є сукупність охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, яким суспільно небезпечне діяння завдає реальну шкоду чи створює загрозу заподіяння такої шкоди [16; 91; 241]. Таке розуміння об'єкта злочину прямо впливало із матеріального поняття злочину, закріпленого вже в перших радянських кримінальних законах [138, с. 114–115]. Злочин, згідно із цими документами, представляв собою порушення порядку суспільних відносин, що охороняється кримінальним законом [138, с. 114–115].

І сьогодні значна частина вітчизняних вчених, вже української школи кримінального права, дотримуються теорії суспільних відносин як об'єкту злочину. Так, професор М. І. Мельник вважає, що об'єктом злочину є суспільні відносини між людьми, що існують у суспільстві та охороняються нормами кримінального законодавства [98, с. 78]. На думку дослідника кримінального права України В. В. Кузнецова, об'єктом злочину є суспільні відносини, які перебувають під охороною кримінального закону, на які посягає злочин, яким заподіюються або які ставляться під загрозу заподіяння суспільно небезпечної шкоди [118, с. 51].

Разом з тим, традиційно визнаючи суспільні відносини об'єктом злочину, вчені-правники значно розходяться в розумінні сутності та самої структури суспільних відносин. Найчастіше йдеться про віднесення до об'єкту злочину не тільки суспільних відносин, а й інших соціальних цінностей. Одним з перших, свого часу, академік В. М. Кудрявцев наполягав, що при вчиненні злочинів проти життя, здоров'я, честі, гідності та волі особи об'єктом посягання є не суспільні відносини, а людина, яка «цінна не тільки як носій суспільних відносин та виробник матеріальних благ» [115, с. 59]. В цьому

випадку, посягання відбувається, першу чергу, на «саме на життя і тілесне здоров'я людини, на його психічне здоров'я і моральні установлення, на його ідеологічний розвиток, а також на свободу людської діяльності. У всіх цих випадках правильно говорити про людей як про один з об'єктів зазначених посягань» [115, с. 59].

Подібну точку зору висловлював і професор П. С. Матишевський, який вважав, що об'єктом злочину, крім суспільних відносин, виступають і особисті блага людини (життя, здоров'я, фізична недоторканність, честь, гідність) [100, с. 129].

Так само, не відмовляючись, по суті, від розуміння об'єкта злочину як суспільних відносин, професор В. М. Трубников пропонує назвати їх «соціальної оболонкою» і представити у вигляді первинного об'єкта злочинних посягань, а реальні об'єкти – у вигляді вторинних об'єктів, які знаходяться всередині соціальної оболонки [247, с. 86].

Однак, останнім часом намітився і деякий відхід від такого однозначного трактування поняття об'єкта злочину. Так, професор А. А. Музика, виходячи із суспільної функції й службової ролі кримінального закону, зазначає, що кримінальний закон не тільки охороняє суспільні відносини, а разом з тим забезпечує можливості реалізації суспільних інтересів. А тому об'єкт злочину він визначає як забезпечене державою для суб'єктів суспільних відносин можливість певної поведінки або суспільного стану членів суспільства [141, с. 25].

Професор С. Б. Гавриш вважає, що суспільні відносини або інші аналогічні філософські поняття не можуть виступати в якості об'єкта злочинів. Інша справа, що вони, являючись уявною моделлю, зліпком об'єктивних суспільних процесів на даний час, здатні дати більш глибоке уявлення, інформацію про зміст соціальних зв'язків і протиріч, що існують у суспільстві [27, с. 13–14].

У вітчизняній науці є прихильники теорії, що об'єктом посягання в його конкретному життєвому втіленні можуть бути як матеріальні, так і

нематеріальні цінності – політичні, моральні, культурні та інші [246, с. 123], які мають суттєве значення для людини і суспільства в цілому, тому вони охороняються нормами різних галузей права, а найважливіші з них бере під захист кримінальне законодавство. Будь-яке злочинне діяння, спрямоване проти цих найважливіших цінностей, створює загрозу спричинити або спричинює їм шкоду, отже, вони є об'єктом злочину. Тому, на їхню думку, об'єкт, як елемент складу злочину, – це цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямовано злочинне діяння і яким воно може заподіяти або спричиняє шкоду [295].

Одним з найбільш відомих прихильників теорії соціальних цінностей є професор Є. В. Фесенко, який так само вважає, що об'єкт злочину можна визначити як цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може заподіяти або заподіює шкоду. На думку Є. В. Фесенка, такими цінностями є «різноманітні об'єкти матеріального світу, зокрема, і сама людина, і які мають істотне позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства в цілому. Тому вони охороняються нормами різних галузей права, а найбільш важливі з них бере під охорону кримінальне законодавство» [283, с. 51]. Близької позиції щодо об'єкту злочину як соціальної цінності дотримуються багато українських вчених, такі як професори П. П. Андрушко [4], В. Т. Дзюба [37], С. Я. Лихова [124].

Далі у цьому напрямку наукову думку розвинув професор В. О. Туляков, який заявляє про необхідність визнання об'єктом злочину конкретних фізичних осіб або їх соціальних спільнот, а предметом злочину – соціальні блага, які належать цим особам [248, с. 237], по великому рахунку розуміючи під об'єктом злочину потерпілого в широкому розумінні. В цілому погоджуючись з цією позицією, професор В. П. Ємельянов зауважує, що «не кожний злочин посягає безпосередньо на людину. Він може заподіяти їй шкоду і опосередковано, шляхом впливу на умови його життя та навколишнє середовище. Вчиняючи злочин, винний безпосередньо посягає не тільки на

людей, але і на ті чи інші різновиди, аспекти, прояви життя, діяльності людини, колективів, суспільства, їх безпеку, умови існування і функціонування, інакше кажучи, на конкретні сфери життєдіяльності людей, які охороняються кримінальним законом і які виступають як безпосередні об'єкти злочинів, як реальні явища дійсності» [43, с. 7–11].

Однак, проблема в тому, що законодавець ніколи не користувався і не користується при перерахуванні у відповідних статтях Кримінальних кодексів об'єктів кримінально-правової охорони термінами «суспільні відносини», «правове благо», «соціальні цінності», «сфери життєдіяльності» тощо. Кримінальний кодекс України, у частини першій статті 1, розглядає в якості основного свого завдання правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам [106]. І жодного слова про суспільні відносини. Така ж тенденція спостерігається по всьому змістові Кримінального кодексу України.

Для розв'язання ситуації що виникла, на наш погляд, треба усунути протиріччя між описом об'єкта в законі як певних соціальних цінностей, благ та концепції про розгляд його як суспільних відносин. Для цього деякі вчені, зокрема, професор О. С. Сотула, пропонують виділяти матеріальне та формальне визначення об'єкта [230, с. 101]. В «матеріальному» визначенні об'єкт завжди виступає як суспільні відносини [147, с. 149]. В «формальному» – об'єктом є те, чому злочинне посягання завдає або може завдати шкоди, або те, на що спрямований, на що посягає злочин [141, с. 25]. У зв'язку із цим було запропоновано розрізняти об'єкт правової охорони та об'єкт посягання [121, с. 138]. І в цьому випадку доречною є позиція професора Є. Л. Стрельцова, згідно з якою суспільні відносини, що перебували в сфері кримінального права, можуть виступати як об'єктом злочину, так і об'єктом кримінально-правової охорони [254, с. 81].

Суспільні відносини стають об'єктом кримінально-правової охорони відтоді, коли кримінальне право, яке покликано охороняти саме ці суспільні відносини, набуває чинності, тобто вони здобувають таку якість із того моменту, коли кримінальний закон взяв їх під свою охорону. Поки немає злочинного посягання, суспільні відносини існують як об'єкт кримінально-правової охорони, а вже після вчинення злочину ці відносини виступають як об'єкт злочину. Між об'єктом злочину і злочинним діянням існує, умовно говорячи, постійний зв'язок: поки немає злочину, злочинних дій – немає і об'єкта злочину, відбувається злочин – з'являється об'єкт цього злочину. Таким чином, об'єкт злочину – це суспільні відносини, охоронювані КК України, на які посягає злочинне діяння [254, с. 81].

Саме такий підхід дає змогу більш точно розуміти зміст цього, в певній мірі, основного, системо утворюючого елементу складу злочину, більш фахове розуміти його змістовне навантаження, яке дається в його різних визначеннях, в тому числі, в законодавстві, в коментарях до законодавства, підручниках тощо, що повинно надавати змогу більш точно використання його в теорії і практиці. У всякому разі, такий підхід дозволить більш ретельно встановлювати можливе «співвідношення» між суспільними відносинами (суспільними благами), які порушуються при вчиненні злочину, тобто об'єктом злочину і тими суспільними відносинами (суспільними благами), які вказуються в законодавчій «формулі» злочину, тобто об'єкту кримінально-правової охорони, що, безумовно, повинне знайти своє відображення при кваліфікації вчиненого [235, с. 133].

Стаття 1 КК України, визначаючи завдання Кримінального кодексу, по суті містить перелік найбільш значущих об'єктів злочину [106], і аналіз їх сукупності свідчить про неоднорідність суспільних відносин, взятих під кримінально-правову охорону. З метою встановлення обґрунтованої кодифікації і кваліфікації вчиненого в науці кримінального права прийнято класифікувати об'єкт по вертикалі і по горизонталі [97, с. 104].

І традиційною вважається класифікація об'єктів по вертикалі: загальний, родовий і безпосередній [241, с. 60] (головним чином у вітчизняній науці, оскільки в західній доктрині кримінального права вчення про об'єкт подальшого розвитку так і не отримало) [290, с. 323]. Таку класифікацію ще в 1938 році, в підручнику радянського кримінального права, запропонував професор В. Д. Меньшагін [120, с. 289]. Хоча першість у відкритті триступеневої класифікації об'єктів злочину заперечується професором М. А. Гельфером, який стверджував, що «така класифікація в радянській кримінально-правовій літературі була вперше встановлена професором А. А. Піонтковським в його розділі підручника по загальній частині радянського кримінального права 1939 року, і з тих пір міцно увійшла в нашу кримінально-правову літературу» [28, с. 44].

Тричленна класифікація зв'язується з розподілом всіх явищ і зв'язків об'єктивного світу з урахуванням філософських категорій одиничного, особливого і загального. Тут треба сказати, що представлений категоріальний ряд у філософії мав дещо інший сенс, ніж той, який розуміється наукою кримінального права. У філософії не одиничне входить в особливе і загальне, а загальне і особливе визнаються частиною одиничного. У науці кримінального права фактично використовується інший категоріальний ряд: елемент, підсистема, система. Застосовується скоріше не філософський, а логічний підхід до побудови системи, сенс її полягає в побудові ієрархічної структури, де різні рівні відрізняються один від одного лише за обсягом властивих поняттю ознак, властивостей.

Звісно ж, що при визначенні змісту об'єкта злочину необхідно використовувати функціональний підхід, за допомогою якого об'єкт злочину здійснює закріплені за ним в кримінальному праві функції: визначити соціально політичну сутність злочину, виявити його суспільно небезпечні наслідки, сприяє вірної кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних злочинів [159, с. 656].

Загальний об'єкт, визначений статтею 1 КК України, утворює сукупність усіх суспільних відносин, «які охороняються, захищаються нормами кримінального права. На кожен конкретний момент людського життя цей об'єкт стабільний, однак, якщо змінюється закон (криміналізація, декриміналізація), цей об'єкт змінюється у своєму обсязі – стає вужчим або, навпаки, ширшим» [6, с. 31].

Оскільки загальний об'єкт злочину в класифікації об'єктів «по вертикалі» за обсягом є найширшим, знаходиться на найвищому рівні абстрагування. Однак, академік В. Я. Тацій правий, що загальний об'єкт так само реальний, як родовий і безпосередній об'єкти [20, с. 61]. Абстрагування – це спосіб (причому, мабуть, єдиний) відображення реальних об'єктів в їх юридичних поняттях. Тому, безумовно, має сенс характеристика загального об'єкта як «змістовної абстракції» [148, с. 113]. Адже визначення об'єкта злочину тільки як суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, представляє з себе найвищу ступінь абстракції, охоплює зміст усього кола численних конкретних об'єктів злочину, відображає все реально існуючі об'єкти кримінально-правової охорони.

Для аналізу соціальної та юридичної сутності злочинів, ступеня їх суспільної небезпечності, а також їх правильної кваліфікації необхідно розкрити також сутність родового об'єкта [92, с. 61], адже він є частиною загального об'єкта, суспільні відносини, які в ньому поєднанні, що дає змогу виділяти цей об'єкт та зосередити в ньому однорідні суспільні відносини. Академік В. Я. Тацій наголошує, що «під родовим (груповим) об'єктом розуміють об'єкт, який охоплює певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, які повинні охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм» [97, с. 105]. Саме цю його властивість було покладено в основу побудови Особливої частини Кримінального кодексу, що дозволило законодавцю в цілому правильно об'єднати в межах однієї розділу

Кримінального кодексу норми, в яких встановлюється відповідальність за посягання на тотожні чи однорідні суспільні відносини [97, с. 106].

Свого часу, ще М. Й. Коржанський справедливо зазначав, що згідно зі структурою кримінального законодавства при пошуку родового об'єкта злочину можна користуватися таким правилом – діяння, які містяться в одному розділі КК України, посягають на той самий родовий об'єкт [92, с. 83]. За таких умов, у першу чергу, слід визначити, у якому розділі Особливої частини КК України передбачений злочин, який регламентує кримінальну відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча. Відповідне посягання передбачене у розділі I Особливої частини «Злочини проти основ національної безпеки України» (ст. 112 КК України), що є одним із найнебезпечніших видів злочинної діяльності. Іншими словами, назва відповідного розділу вказує на зміст родового об'єкта злочину, правильність визначення якого має важливе значення при вирішенні питань розмежування посягання на життя державного чи громадського діяча із суміжними посяганнями. Слід погодитись з позицією професора О. Ф. Бантишева, який вважає, що суспільна небезпека злочинів проти основ національної безпеки України, в тому числі і посягання на життя державного чи громадського діяча, полягає, насамперед, у створенні, формуванні негативних, шкідливих, суспільно небезпечних зв'язків і відносин, за наявності й в умовах яких стає можливим заподіяння шкоди правоохоронним благам [7, с. 133].

Однак, перед тим як перейти до аналізу змісту родового об'єкта для злочину, передбаченого статтею 112 КК України, треба зазначити, що відбулися певні зміни у визначенні самого поняття «національна безпека» через прийняття Верховною Радою України 21 червня 2018 року нового Закону України «Про національну безпеку України» [190], який прийшов на зміну Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року [191].

На протязі всього часу існування цього Закону України та відповідного розділу «Злочини проти основ національної безпеки» у Особливій частині КК

України, теоретиками та практиками кримінального права робилися спроби дати належну характеристику цьому правовому інституту.

Очевидно, що вченими таким родовим об'єктом визначалися ті інституції, які займали відповідне місце в структурі Закону України від 19 червня 2003 року. Це національна безпека [104, с. 53], державна безпека України [222, с. 45], безпека держави у різних її сферах [103, с. 9], національні інтереси як життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу [143, с. 250] тощо. Існує також думка про тотожність понять «національна безпека» і «державна безпека» [80, с. 25], що, у свою чергу, вимагає з'ясування змісту цих понять, а також визначення їх співвідношення між собою.

Наукове тлумачення юридичної конструкції «національна безпека України» передбачає, перш за все, розкриття змісту поняття «безпека», яке розглядається через призму забезпечення захищеності її об'єкта від небезпек, створення для держави, людини і суспільства сприятливих умов життєдіяльності та розвитку [63, с. 14].

За попереднім Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року національна безпека визначалася дуже просторо: «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, кібербезпеки та кіберзахисту, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг,

інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» (ч. 1 ст. 1 Закону) [191]. В новому Законі України «Про національну безпеку України» законодавець обмежився більш стислим формулюванням: «національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз (п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону) [190].

Попередня дефініція надавала вченим-правникам можливість виділити такі основні види безпеки, які у сукупності утворюють національну безпеку, а саме: безпека особи, безпека суспільства, безпека держави, а також зовнішньополітична, внутрішньополітична, воєнна, економічна, соціальна, інформаційна безпеки, безпека державного кордону України та інші види безпеки [90, с. 91]. З цього був зроблений висновок про нетотожність поняття національної безпеки та безпеки держави, оскільки остання розглядалась як її різновид, зокрема, статтею 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» зазначалося, що одною із основних реальних та потенційних загроз національній безпеці України, а також її стабільності, є втручання у сферу державної безпеки [191]. Аналіз положень цього Закону дав можливість вченим стверджувати, що до основ національної безпеки України необхідно відносити: об'єкти національної безпеки (людина, суспільство і держава), пріоритети національних інтересів (гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України, зміцнення політичної і

соціальної стабільності в суспільстві тощо), основні напрями державної політики з питань національної безпеки. Тобто, напрямки основ національної безпеки стосувалися політичної, військової, економічної, соціальної, екологічної, науково-технологічної та інформаційної сфер. Відповідно, родовий об'єкт розглядуваного складу злочину, характеризувався складною, комплексною структурою та включав в себе суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України, що забезпечують існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави [102, с. 23].

У новому Законі України «Про національну безпеку України» державна безпека отримала окреме визначення як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру» (п. 4 ч. ст. 1 Закону) [190]. Тобто, державна безпека відрізняється від національної лише однією фразою «невоєнного характеру», більш того пункт 2 частини першої статті 1 Закону містить визначення воєнної безпеки як захищеності «державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз» [190]. Це дає можливість зробити висновок, що національна безпека є поняттям більш ширшим ніж безпека державна та воєнна, і є захищеністю від загроз, визначених у Законі, як воєнного, так і невоєнного характеру.

Справа в тому, що сама категорія «національна безпека» відноситься вченими до складних, міждисциплінарних [220, с.21] чи інтегративних понять [125, с.108], що використовуються у досить широкому колі наук – юридичних, економічних, математичних, військових, політології, теорії міжнародних відносин, конфліктології, спеціальних оперативних дисциплінах [150, с.84].

Дослідник злочинів проти основ національної безпеки О. А. Чуваков зазначає, що з одного боку, національна безпека – поняття конкретно-історичне, і, отже, воно піддається трансформації в залежності від суспільно-

політичних, економічних і інших умов, які склалися на певному етапі розвитку держави. З іншого боку – на зміст даного поняття впливають національно-державні інтереси країни, загальна національна ідея [289, с. 40].

При цьому, навіть в спеціальній кримінально-правовій літературі немає єдності щодо визначення поняття національної безпеки [70, с. 84]. Так, національна безпека, на думку дослідника Л. І. Ільчука, є узагальненим критерієм, який характеризує спроможність держави зберегти територіальну цілісність, суверенно вирішувати політичні, економічні та інші питання й виступати як самостійний суб'єкт системи міждержавних відносин [69, с. 54–55]. Однак, існує точка зору, що національну безпеку слід розглядати як ступінь захищеності інтересів особистості, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, а також як показник здатності суспільства і держави стримувати або усувати внутрішні і зовнішні загрози національному суверенітету, територіальній цілісності, соціальному ладу, економічному розвитку [47, с. 26], і така позиція є більш прийнятною з позиції нового Закону України «Про національну безпеку України» [190]. Окрім того, автор вказує на таку юридичну конструкцію, як «внутрішні і зовнішні загрози», що, безумовно, охоплює широке коло усіх реальних та потенційних загроз національній безпеці України [90, с. 91].

Професор О. Ф. Бантишев розуміє під національною безпекою – «конституційний, суспільний і державний лад України, її політичну систему, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканість, обороноздатність, державну, економічну чи інформаційну безпеку, а також національну безпеку в екологічній і воєнних сферах» [7, с. 26]. Однак, на думку вчених, наведена дефініція в цілому вірно визначає ознаки основ національної безпеки, проте й не позбавлена окремих недоліків. Так, дослідники вказують серед об'єктів посягання такі явища, як «обороноздатність» і «національну безпеку в воєнній сфері», розуміючи їх як одношаблеві категорії [123, с. 570].

Одну з найбільш розгорнутих характеристик національної безпеки у своїй монографії представив дослідник О. А. Чуваков, який вважає, що

«національна безпека – це конкретно-історична категорія, що видозмінюється в залежності від існуючих соціально-політичних, економічних, духовно-ідеологічних і інших умов. Тому формування змісту даного поняття перебуває в тісній залежності від національно-державних інтересів країни, загальної національної ідеї, існуючої в суспільстві. З урахуванням даної обставини, положень чинного законодавства, а також досліджених теоретичних положень про природу «національної безпеки», можна дійти висновку про те, що національна безпека України – це стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, завдяки чому забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам» [288, с. 332].

Цікавою з точки зору напрацювання універсальності досліджуваного поняття є пропозиція дослідника Я. О. Лантінова, який розглядає національну безпеку у двох площинах: у широкому і вузькому розумінні. Національна безпека в широкому розумінні – це як сукупність усіх небезпек для України (сполучення безпеки держави, безпеки недержавних об'єднань (громад) і безпеки фізичних осіб), так і сполучення всіх аспектів безпеки (безпеки політичної, енергетичної, екологічної, інформаційної і т. д.). Національна безпека у вузькому розумінні – це вищий, найзагальніший рівень безпеки, що не може бути зведений до одного з окремих аспектів. Змістом національної безпеки у вузькому розумінні є забезпечення «життя» нації України, її самобутньої життєдіяльності [123, с. 572], тобто основні, пріоритетні начала у сфері охорони основ безпеки держави, суспільства та особистості.

Спроба виробити певний диференційований підхід до поняття «національна безпека» була здійснена О. А. Делінським, який поділяє безпеку на чотири рівні, які він називає підходами: «Перший підхід – національна безпека - передбачає захист основних інтересів конкретної держави. Другий підхід – регіональна безпека – має на увазі наявність найбільш ефективних систем безпеки в рамках конкретних географічних регіонів. Третій підхід –

міжнародна безпека – звертає більшу увагу на взаємозв’язок безпеки однієї держави з безпекою інших держав (колективне використання збройної сили, міжнародні інститути і режими безпеки). Четвертий напрямок – глобальна безпека – має всеосяжний характер, відрізняється поліпредметністю та поліоб’єктністю, і включає в себе крім військової безпеки, захист громадянських прав, навколишнього середовища, економічного розвитку і таке інше» [35, с. 594].

На багатоаспектність національної безпеки також вказує дослідниця З. Д. Чуйко, однак, при цьому наголошує на динамічність цього правового інституту: це «динамічний політико-правовий режим, метою якого є стан убезпеченості національних інтересів від різного роду загроз, що досягається завдяки цілеспрямованій діяльності органів державної влади та інститутів громадянського суспільства з метою гарантування прав людини і основоположних свобод, їх прогресивного розвитку та стабільності конституційного ладу [291, с. 139]. Вчена доводить, що з огляду на те, що життя суспільства і держави розгортається у різних сферах, «національну безпеку потрібно розглядати як сукупність взаємопов’язаних складових, різнорідних за функціональними сферами, які прямо закріплені в першому розділі Конституції України. Серед них екологічна (ст. 16), економічна (ч. 1 ст. 17), інформаційна (ч. 1 ст. 17) та державна безпека (ч. 3 ст. 17) [89]. Також звертається увага на те, що складові структури національної безпеки за функціональною ознакою мають свою специфіку. Внаслідок впливу різних чинників, залежно від конкретних історичних обставин та чи інша складова може набувати пріоритетного значення. Кожна із них може достатньо яскраво проявлятися у сфері дії іншої, посилюючи або послаблюючи її вплив, однак має свої особливості, які іноді потребують тільки її притаманних заходів реагування» [291, с. 137].

Окремої уваги з’ясування питання про зміст національних інтересів України, які у пункті 10 частини першої статті 1 Закону розуміються як «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких

забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [190], що дещо відрізняється від попереднього їх тлумачення як життєво важливих матеріальних, інтелектуальних і духовних цінностей Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальних потреб суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [191]. Як бачимо, законодавець замінив доволі абстрактні «життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні» на, в принципі, зрозумілі «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави», додавши такий важливий елемент як «безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [74, с. 48].

Отже, складність досліджуваного явища та обмеженість дослідницьких методів, на думку вчених, можуть спровокувати спрощений підхід до з'ясування змісту поняття національної безпеки та породити хибні висновки аналізу законодавчої дефініції – «відповідно до визначення поняття «безпека» термін «національна безпека» включає в себе рівноправними складовими терміни «державна безпека», «суспільна безпека» та «безпека особистості» [215], тому не заперечуючи в цілому проти представлених визначень, запропонованих вченими-правознавцями, вважаємо, з урахуванням положень нового Закону України «Про національну безпеку України» та власної позиції можливе застосування такого визначення родового об'єкту злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України», а саме, родовим об'єктом цих злочинів є система суспільних відносин, що забезпечують захист життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру, які можуть

унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України.

Відповідно до положень Закону України «Про національну безпеку України» та нашої позиції щодо визначення родового об'єкта, пропонуємо змінити назву розділу I Особливої частини КК України і викласти її у наступній редакції: «Злочини проти національної безпеки України».

Крім такої, вже традиційної систематизації об'єктів злочинів, по вертикалі, уже багато років виділяють і так званий видовий об'єкт злочину [284, с. 203–204]. Цей об'єкт у такій системі перебуває, умовно кажучи, між родовим і безпосереднім об'єктами. Видовий об'єкт містить у собі групу суспільних відносин, що за своїм обсягом менше, ніж група, що входить у родовий об'єкт злочинів, але більше, ніж ті суспільні відносини, на які посягають при вчиненні конкретного злочину. Поняття видового об'єкта дуже часто визначається як складова у загальній назві відповідної назви розділу Особливої частини. Це також використовується для подальшої систематизації суспільних відносин вже усередині кожного розділу Особливої частини.

У кримінально-правовій літературі існує думка щодо необхідності класифікації об'єкту злочину «по вертикалі» на підставі шістиступеневого поділу: 1) загальний; 2) міжродовий; 3) родовий; 4) груповий; 5) видовий; 6) безпосередній [112, с. 23]. За переконанням ряду вчених, така класифікація є важкою, як для застосування практиками (використання такої класифікації призведе до безпідставного подрібнення об'єкту злочину, що спричинить появу різних об'єктів злочину простому, кваліфікованому та особливо кваліфікованому злочину, який передбачений однією статтею КК), так і для засвоєння студентами [64].

Видовий об'єкт злочину, як «істотна і специфічна ознака» [91, с. 101] встановленого в процесі кваліфікації злочину, сприяє розділенню діянь на окремі групи всередині конкретного розділу Особливої частини КК, а його визначення здійснюється в процесі детального аналізу тексту кримінально-правових норм, розміщених усередині того чи іншого розділу кримінального

законодавства. «Законодавчою базою при цьому є найменування аналізованої статті Особливої частини КК і, звичайно, зміст, текст диспозиції самої статті» [119, с. 81].

Отож, встановлення видового об'єкта дозволить більш чітко виокремити із суспільних відносин, що складаються у сфері національної безпеки, окремі групи суспільних відносин, що мають певні особливості та відмінності, які властиві одним та не властиві іншим злочинам, що передбачені в даному розділі КК України.

Треба зазначити, що сучасні законодавці деяких країн колишнього, так званого «соціалістичного права» широко застосовують чотирьохступеневу класифікацію об'єктів злочину, і не лише в теорії. Так, на відміну від чинного Кримінального кодексу України, побудованого за зразком класичного триступеневого поділу об'єктів злочину на три види, Особлива частина, деяких чинних кримінальних кодексів країн колишнього СРСР побудована за зразком чотирьохступеневої класифікації, а саме: вона поділена не лише на розділи (за родовим об'єктом), але й у межах розділів – на глави (за видовим об'єктом). За таким же принципом побудовані Особливі частини кримінальних кодексів Республіки Азербайджан [258], Республіки Білорусь [83], Республіки Болгарія [267], Республіки Таджикистан [271], Республіки Узбекистан [272], Російської Федерації [273] тощо.

Виходячи з цього та розуміючи неоднорідність елементів, що складають сутність зазначеного родового об'єкту, треба погодитися з позицією вчених про складовий характер родового об'єкту злочинів проти основ національної безпеки [102, с. 24].

Тому більшістю вітчизняних вчених виділяють в межах родового об'єкта злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України, як правило, три видових об'єкти: внутрішня безпека; зовнішня безпека; економічна безпека.

Видовий об'єкт злочину, передбаченого статтею 112 КК України варто розглядати як відносини в сфері охорони окремих елементів системи

національної безпеки. З цього приводу представляють інтерес класифікації злочинів проти національної безпеки, що наводяться у спеціальній вітчизняній літературі.

Треба зазначити, при єдності позиції щодо видових об'єктів досліджуваного розділу КК України існують різні точки зору в питанні віднесення конкретних складів злочинів цього розділу до різних його видів.

Починаючи з 2001 року (з моменту прийняття нового Кримінального кодексу України) вітчизняна наукова спільнота почала формувати певну класифікацію злочинів проти основ національної безпеки. Зокрема, професор М. І. Хавронюк одним з перших запропонував нову систему злочинів проти основ національної безпеки, спираючись, певним чином, на Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України 1997 року [187]:

1) злочини проти основ національної безпеки в політичній сфері: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК України); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України);

2) злочини проти основ національної безпеки в інформаційній, економічній, науково-технологічній і воєнній сферах: державна зрада (ст. 111 КК України); шпигунство (ст. 114 КК України);

3) злочини проти основ національної безпеки в економічній і воєнній сферах (ст. 114 КК України) [146, с. 243-271].

В подальшому, після набрання сили Законом України «Про основи національної безпеки України» 2003 року [191], дослідник В. А. Ліпкан запропонував розділити злочини проти основ національної безпеки України на такі види:

– злочини проти основ національної безпеки в політичній сфері: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України); посягання на територіальну

цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України);

– злочини проти основ національної безпеки в інформаційній, економічній, науково-технічній і воєнній сферах: державна зрада (ст. 111 КК України); шпигунство (ст. 114 КК України);

– злочини проти основ національної безпеки в економічній, екологічній і воєнній сферах: диверсія (ст. 113 КК України) [126, с. 132].

Дослідник злочинів проти основ національної безпеки О. А. Чуваков свого часу усі можливі загрози національній та державній безпеці України поділив на сфери: політичну, економічну, науково-технічну, соціальну, військову, інформаційну та інше. На підставі цього була запропонована система злочинів проти основ національної безпеки України:

1. Злочини, що посягають на зовнішню безпеку України: державна зрада (ст. 111 КК України), шпигунство (ст. 114 КК України).

2. Злочини, що посягають на політичну систему України: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК України), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України).

3. Злочини, що посягають на економічну систему України: диверсія (ст. 113 КК України).

4. Злочини, що посягають на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України).

Зазначена класифікація була побудована з урахуванням основного безпосереднього об'єкта кожного з наведених злочинів [103, с. 9].

Однак, з часом О. А. Чуваков запропонував, на його думку, більш доцільну систему злочинів проти основ національної безпеки України:

1) злочини, що посягають на внутрішню й економічну безпеку держави:

– дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України);

- посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України);
- фінансування дій, учинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України);
- посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України);
- диверсія (ст. 113 КК України);
- перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК України).

2) злочини, що посягають на зовнішню безпеку держави:

- державна зрада (ст. 111 КК України);
- шпигунство (ст. 114 КК України) [288, с. 141].

Професор В. К. Матвійчук в залежності від сфер (відносин) з основ національної безпеки України всі злочини, що входять до цього розділу запропонував класифікувати наступним чином:

1) злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки у політичній сфері. До них відносять: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК України); посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК України); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України);

2) злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки України у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості, обороноздатності, державної, економічної, науково-технічної та інформаційної безпеки України. До них відносяться: державна зрада (ст. 111 КК України); шпигунство (ст. 114 КК України);

3) злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки в економічній, екологічній сферах та сфері обороноздатності. До них відноситься диверсія (ст. 113 КК України) [135, с. 84].

Цікавою з точки зору представляється думка професора С. В. Дьякова, який вважає, що в основі класифікації подібних злочинів мусить лежати спрямованість джерел загроз. В узагальненій формі ці джерела загроз, на його думку, можуть бути ззовні, всередині країни, а також відбуватися в економічній сфері. Відповідно до джерел загроз, родовий об'єкт – безпека держави – поділяється на три безпосередніх об'єкти: зовнішня безпека, внутрішня безпека й економічна безпека [53, с. 30–31].

Очевидно, в рамках цієї ідеї нову класифікацію злочинів проти національної безпеки запропонував професор М. І. Хавронюк.

Так, на його думку, основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України є:

- у зовнішньополітичній сфері: посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність;
- у внутрішньополітичній сфері: загрози конституційному устрою; можливість конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин; загроза проявів сепаратизму;
- у сфері державної безпеки: розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб; загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України;
- у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України: поширення зброї масового ураження і засобів її доставки; нелегальна міграція; небезпечне зниження рівня забезпечення військовою та спеціальною технікою

та озброєнням нового покоління Збройних Сил України, інших військових формувань, що загрожує зниженням їх боєздатності;

– в інформаційній сфері: розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю.

Тому, на думку професора М. І. Хавронюка, злочини, спрямовані проти національної безпеки злочини, визначені не тільки у розділі I, але і XIV Особливої частини КК України і становлять одну систему:

у політичній сфері і сфері державної безпеки:

– дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України);

– посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України);

– фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України);

– посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України);

– диверсія (ст. 113 КК України);

у сфері державної безпеки, воєнній та інформаційній сферах:

– державна зрада (ст. 111 КК України);

– шпигунство (ст. 114 КК України);

– розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України);

– втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 329 КК України);

– передача або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони держави (ст. 330 КК України);

– перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період (ст. 114-1 КК України);

у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України:

- незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК України);
- порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї (ст. 332-1 КК України);
- порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК України);
- порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК України);

у сфері державної безпеки і воєнній сфері:

- ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335 КК України);
- ухилення від призову за мобілізацією (ст. 336 КК України);
- ухилення від військового обліку або спеціальних зборів (ст. 337 КК України) [40, с. 815-817].

Детальний аналіз представлених умовних класифікацій злочинів проти національної безпеки, положень Закону України «Про національну безпеку» 2018 року надав можливість запропонувати власну систему злочинів проти національної безпеки:

1) злочини, що посягають на державну безпеку:

- дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України);
- посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України);
- фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України);
- посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України);

2) злочини, що посягають на воєнну, інформаційну та економічну безпеку:

- державна зрада (ст. 111 КК України);
- диверсія (ст. 113 КК України);
- шпигунство (ст. 114 КК України);
- перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК України).

У відповідності з наведеною класифікацією, пропонуємо в якості видового об'єкту злочину, передбаченого статтею 112 КК України вважати групу однорідних суспільних відносин, що забезпечують захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу від реальних і потенційних загроз.

В юридичній літературі склалося декілька точок зору на поняття видового і безпосереднього об'єктів злочину і на співвідношення між ними. Одна група вчених бачить в безпосередньому об'єкті конкретні суспільні відносини, що поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини Кримінального кодексу України і яким заподіюється шкода злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину (В. Я. Тацій) [97, с. 106]. Професор М. І. Бажанов уточнив, що безпосередній об'єкт – це суспільні відносини, яким спричиняє шкоду конкретний злочин. Інакше кажучи, це об'єкт окремого конкретного злочину [6, с. 32].

Інша група вчених-правників (при визнанні об'єктом злочину тих же конкретних відносин) робить акцент на злочині, виді злочину, який посягають на ці відносини. Безпосередній об'єкт – це вже порушені суспільні відносини, тобто об'єкт, який вже змінений окремим конкретним злочином або який поставлений в умови реальної небезпеки. «На відміну від загального, родового і видового об'єктів, яким шкода безпосередньо злочином заподіюється, шкоду від злочину завжди потерпає безпосередній об'єкт. На рівні видового, родового і загального об'єктів соціальна шкода заподіюється тільки за

посередництвом пошкодження або загрози пошкодження безпосереднього об'єкта. Видовий, родовий і загальний об'єкти страждають тільки в тій частині, в якій шкода заподіюється безпосередньому об'єкту. При цьому в конкретному своєму прояві окремі суспільні відносини як безпосередній об'єкт пошкоджуються злочином або навіть анулюються зовсім. Видовий об'єкт може бути пошкодженим лише в одиничних своїх проявах, але не може бути анульований, тому що неможливо взагалі знищити злочинним шляхом відносини даного виду, наприклад, відносини власності, життя, здоров'я людей та інші суспільні відносини як такі» (М. Й. Коржанський) [82, с. 163]. З цього видно, що безпосереднім об'єктом злочину може бути реалізація: а) суспільної можливості певної поведінки або б) суспільної можливості певного стану учасника суспільних відносин [94, с. 157]. У цьому виді безпосередній об'єкт посягання може бути виявлений у кожному злочинному діянні.

Без урахування конкретного складу злочину, що об'єднує в собі змістовні, а також такі, що зумовлюють характер суспільної небезпеки злочину, ознаки, встановити вид конкретного злочину, а значить, і вид такого, що «замикає розподіл» об'єкта злочину не можливо [67, с. 97]. Навіть приводячи, здавалося б, самі бездоганні приклади злочинів окремого виду, зокрема, вбивство, професор М. Й. Коржанський не точний в їх переліку. Так, не можуть бути об'єднані лише за змістом соціального блага (життя) в рамках одного виду, наприклад, вбивство, вчинене при обтяжуючих обставинах (ч. 2 ст. 115 КК України), і вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України).

Знову було б доцільним повернутися до позиції професора Є. Л. Стрельцова, згідно з якою, поки немає злочинного посягання, суспільні відносини існують як об'єкт кримінально-правової охорони, а вже після вчинення злочину ці відносини виступають як об'єкт злочину [254, с. 81]. Ця позиція про розмежування об'єкту кримінально-правової охорони та об'єкту злочину, на нашу думку, є цілком виваженою і такою, що знімає протиріччя у загальній теорії об'єкту злочину та його класифікації, які виникли в сучасній

науці кримінального права. І саме вона буде використана нами при обґрунтуванні власного бачення щодо безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого статтею 112 КК України.

Як зазначалося раніше, у теорії кримінального права широке визнання здобула також класифікація безпосередніх об'єктів злочинів «по горизонталі» [97, с. 107]. Класифікація об'єктів злочину по горизонталі традиційно проводиться на рівні безпосереднього об'єкта з виділенням трьох видів об'єктів (основний безпосередній, додатковий безпосередній і факультативний безпосередній об'єкти) [145, с. 11]. Така класифікація дозволяє визначити місце відповідної кримінально-правової норми в системі кримінального законодавства та відмежувати одиничний багатооб'єктний злочин від сукупності злочинів, індивідуалізувати та диференціювати кримінальну відповідальність і покарання. Потрібно відзначити, що із приводу доцільності й можливості виділення зазначених видів об'єктів висловлюються різні думки. Так, наприклад, різними авторами пропонувалися різні найменування таких об'єктів (головний, генеральний, першорядний, другорядний тощо) [279, с. 72].

Професор М. І. Бажанов свого часу зазначав, що злочин, як правило, має один безпосередній об'єкт. Однак, бувають такі злочини, які посягають відразу на два безпосередніх об'єкти (двохоб'єктні злочини). У злочинах такого роду один безпосередній об'єкт є головним, основним, а інший – додатковим. Основний об'єкт – це ті суспільні відносини, які є частиною родового об'єкта і саме йому, головним чином, злочином заподіюється шкода. Тому саме цей основний безпосередній об'єкт як частина родового визначає внесення злочину в ту або іншу главу Особливої частини Кримінального кодексу. Додатковий безпосередній об'єкт – ті суспільні відносини, яким заподіюється шкода сумісно, поряд із основним об'єктом. Цьому об'єкту заподіюється також шкода, оскільки він визначає з основним об'єктом сутність злочину [6, с. 32]. Потрібно також враховувати, що додатковий об'єкт може бути необхідним (обов'язковим), а також факультативним. Отже,

обов'язковим безпосереднім об'єктом є такий додатковий об'єкт, який завжди існує, а факультативний той, який може бути, а може і не бути [6, с. 33].

Таким чином, сенс виділення безпосереднього об'єкта злочину полягає в тому, щоб конкретизувати ступінь суспільної небезпеки діяння і визначити межі злочинної поведінки. Це стало підставою визнання безпосереднім об'єктом злочину явищ реальної дійсності, які допомагають встановити специфіку злочину. При цьому межі конкретизації і переведення тих чи інших понять, з абстрактно узагальнених у конкретно існуючі, повинні бути обмежені тим, що благо, яке визначається як безпосередній об'єкт не втратило при цьому властивостей суспільних відносин. З огляду на, що безпосереднім об'єктом злочину виступають конкретні суспільні відносини, в його якості можуть виступати або окремі суспільні відносини цілком, або їх складові частини, або єдиний комплекс взаємо переплєтених суспільних відносин [284, с. 204].

Для характеристики безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого статтею 112 КК України, необхідно проаналізувати основний безпосередній і додатковий об'єкти посягання, адже, суспільні відносини, що становлять безпосередній об'єкт злочину, найбільше чітко та повно характеризують його природу, виражаючи при цьому специфічні його ознаки [224, с. 12]. У більшості випадків в статтях Кримінального кодексу України відсутні будь-які вказівки на безпосередній об'єкт конкретного злочину, і тоді для його з'ясування необхідний ретельний аналіз складу певного злочину [97, с. 107].

Посягання на життя державного чи громадського діяча відноситься до двооб'єктних злочинів. Для них характерне те, що суспільні відносини, які його утворюють, знаходяться між собою в залежності, при чому одні з них, які підпадають під ознаки додаткового об'єкта, є активною частиною інших відносин, що виступають в якості основного безпосереднього об'єкта.

У кримінальному праві існують давно вироблені правила на рахунок визначення основного об'єкта у зв'язку з двооб'єктними злочинами. У випадках, коли злочин завдає шкоду двом об'єктам, законодавець виділяє

один, який визначає соціальну спрямованість даного злочину, структуру відповідного складу і його місце в системі Особливої частини Кримінального кодексу. Розглядаючи співвідношення безпосереднього основного і додаткового об'єктів складу злочину, передбаченого статтею 112 КК України, варто зазначити, що в теорії кримінального права існують різні думки стосовно даного питання. Академік М. І. Панов вважає, що нерідко суспільні відносини, які виступають в якості безпосереднього об'єкта, мають складну структуру і включають в себе, як необхідні компоненти, інші види суспільних відносин, яким властиві ознаки додаткового необхідного чи додаткового факультативного об'єкта [158, с. 109–110].

Проте на відміну від співвідношення безпосередніх об'єктів (основний – додатковий необхідний, основний – додатковий факультативний), при якому кожен з них виступає самостійним об'єктом і не залежить від іншого, в даному випадку суспільні відносини, що складають безпосередній об'єкт, перебувають у тісному зв'язку. Також справедливо відмічається, що у випадку двооб'єктних злочинів питання про те, який саме безпосередній об'єкт є основним, а який додатковим, вирішується в залежності не від важливості правоохоронюваного блага, а від його зв'язку з родовим об'єктом [132, с. 212].

Наявність двох об'єктів вказує на те, що один з них є основним, а другий – додатковим. При визначенні того, який же з цих двох об'єктів є основним безпосереднім, вважаємо за необхідне виходити з того, що основним об'єктом злочину є ті суспільні відносини, зміна яких складає соціальну суть злочину, і з метою охорони яких прийнята кримінально-правова норма, що передбачає відповідальність за його вчинення. Ознака двоїстого характеру об'єкта при посяганні на життя державного чи громадського діяча, на думку дослідника О. С. Сотули, дуже важлива, тому що вона дозволяє чітко диференціювати соціально-політичні і правові оцінки посягань на життя державних чи громадських діячів і схожих з ними по об'єктивній стороні загально кримінальних складів злочинів. І для посягання на життя державного чи громадського діяча, як спеціального виду злочинів проти національної

безпеки, цілком логічної є конструкція цього складу, що містить ознаки двох обов'язкових об'єктів (основного і додаткового), де основним об'єктом виступають відносини, на заподіяння шкоди яким безпосередньо спрямоване злочинне діяння, а додатковим — ті відносини, шляхом прямого чи непрямого впливу на які (за допомогою посягання на перші) винні особи досягають чи намагаються досягти своїх головних цілей і задоволення інтересів [228, с. 49].

Кримінально-правова охорона на життя державних чи громадських діячів в розділі I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України» здійснюється не сама по собі, а лише у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю. Посягаючи на життя державного чи громадського діяча, винний затрудняє або робить неможливим виконання ними своєї державної чи громадської діяльності, яка регламентована законами або підзаконними актами України [108, с. 221]. Тобто, заподіяння шкоди потерпілому спрямоване на заподіяння шкоди в кінцевому результаті законній державної чи громадської діяльності.

З приводу безпосереднього об'єкта посягання на життя державного чи громадського діяча у сучасній спеціальній літературі переважною є думка про те, що таким може бути політична система держави, а також на життя і здоров'я потерпілого [41, с. 91]. Однак, у науці по даному питанню зустрічаються і інші судження, які відрізняються від думки більшості вчених тільки за формальними ознаками. У змістовному відношенні, вони по суті дублюють наведену вже нами точку зору, що домінує серед фахівців. Так, деякі правознавці вважають, що безпосереднім об'єктом розглянутого злочину виступає безпека держави у сфері здійснення вищої державної влади, а також життя і здоров'я людини [253, с. 288].

Свого часу, професор П. П. Михайленко розглядав таке діяння як посягання проти зовнішньої безпеки держави [274, с. 161]. Професор П. С. Матишевський безпосереднім об'єктом розглянутого злочину називав державну владу — законодавчу, виконавчу і судову, а також життя зазначених

у диспозиції даної статті осіб, що обіймають вищі державні посади [144, с. 198].

Ще на стадії створення чинного Кримінального Кодексу України, у проекті підготовленому за завданням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку і законності авторським колективом на чолі з заслуженим юристом України, доктором юридичних наук, професором В. М. Смітінком пропонувалося віднести вбивство державного діяча до складу умисного вбивства за обтяжуючих обставин, таким чином, у такому випадку додатковий безпосередній об'єкт посягання на життя державного чи громадського діяча перетворюється на основний, внаслідок чого втрачається специфіка цієї норми [205, с. 9]. Насправді позиція, про визнання пріоритету людини над іншими соціальними цінностями є доволі поширеною. Життя людини завжди повинно визнаватися самостійним об'єктом злочинного посягання, основним об'єктом кримінально-правової охорони, тому, як об'єктом посягання на життя державного чи громадського діяча пропонується визнавати недоторканість особи державного або громадського діяча. При такому підході «інтереси політичної системи не втрачають свого кримінально-правового значення; вони характеризують особливий статус вказаних потерпілих і проявляються в здійснюваних ними функціях як представників державної влади або громадських об'єднань, які реалізують окремі напрями внутрішньої або зовнішньої політики держави» [1, с. 1346]. Вважаємо такою позицію хибною, адже додатковим безпосереднім об'єктом при посяганні на життя державного чи громадського діяча є саме життя осіб, що займають головні державні посади або є керівниками політичних партій, і які зазначені у статті 112 КК України, тому що «в якості його мети виступає не саме вбивство – воно тут є засобом, а прагнення вплинути на державну владу, соціальну ситуацію тощо» [228, с. 50].

Серед сучасних авторів, професор М. І. Хавронюк неодноразово підкреслює свою позицію, що основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого статтею 112 КК України є національна безпека в політичній

сфері (у сфері здійснення вищої законодавчої влади, що забезпечує її нормальне функціонування й у сфері діяльності політичних партій). Крім цього, даний злочин має і обов'язковий додатковий об'єкт – життя особи [145, с. 336]. У тому самому руслі висловлюється професор В. А. Ліпкан, який переконаний, що основним безпосереднім об'єктом даного злочину є безпека держави в політичній сфері (у сфері здійснення державної влади). Крім цього, такий злочин характеризується наявністю й обов'язковим додатковим об'єктом – життя і здоров'я державних і громадських діячів [126, с. 151].

Дещо відмінною є позиція академіка В. Я. Тація, який неодноразово наголошував на те, що безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують нормальну роботу всіх галузей влади (законодавчої, виконавчої, судової), а також політичних партій. Обов'язковим додатковим об'єктом виступає життя людини – державного чи громадського діяча [102, с. 29].

Розгорнуте формулювання безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого статтею 112 КК України пропонує дослідник О. С. Сотула: «При посяганні на життя державного чи громадського діяча основним безпосереднім об'єктом є політична система України, яка розуміється як провідник в життя волі народу за допомогою державного апарату та правоохоронних органів, що проявляється в трьох самостійних, але взаємодіючих формах державної влади – законодавчій, виконавчій та судовій, а також політичних партій як громадського осередку політичної системи України. Додатковим безпосереднім об'єктом при посяганні на життя державного чи громадського діяча є життя осіб, що займають головні державні посади або є керівниками політичних партій, і які зазначені у статті 112 КК України [228, с. 63].

Максимально аргументовано з цього приводу викладає свою позицію дослідник злочинів проти національної безпеки О. А. Чуваков, який зазначає, що у процесі аналізу безпосереднього об'єкта статті 112 КК України можна виділити складну кримінально-правову норму, що містить, по суті, ознаки двох тотожних соціальних благ: політичну діяльність, перерахованих у

диспозиції статті державних і громадських діячів, а також життя людини – суб'єкта здійснення такої діяльності. Отже, якщо життя потерпілих від такого посягання ми розглядається як додатковий об'єкт, де безпосередній об'єкт злочину внаслідок теорії рівності об'єктів кримінально-правового захисту є домінуючим, значить, додатковий об'єкт відіграє другорядну, допоміжну роль і не визначає сутності злочину, передбаченого ст. 112 КК України. Відповідно за таких обставин додатковий об'єкт нібито є «обслуговуючим» об'єктом безпосереднього об'єкта – нормальної політичної діяльності, з чим, безумовно, неможливо погодитися. Злочин, передбачений статтею 112 КК України, є двооб'єктним, де безпосередні об'єкти такого злочину – інтереси політичної влади держави і життя носіїв такої влади – є обов'язковими, взаємообумовленими і рівнозначними. Тобто закон однаковою мірою бере під свою охорону політичну діяльність, перерахованих державних і громадських діячів, а також їхнє життя і здоров'я [288, с. 176].

З урахуванням положень Закону України «Про національну безпеку України» та власного бачення структури безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого статтею 112 КК України пропонуємо основним безпосереднім об'єктом цього діяння визнавати політичну систему України, яка забезпечує державний суверенітет України, стабільність функціонування державних органів та громадських політичних об'єднань, прогресивний демократичний розвиток держави і суспільства. Додатковим безпосереднім об'єктом – життя політичних діячів, які зазначені у статті 112 КК України.

2.2. Потерпілі від посягання на життя державного чи громадського діяча

Як правило, потерпілий оцінюється або в площині аналізу ознак складу злочину і визначається як своєрідна сукупність статичних ознак, або розглядається як активний учасник кримінально-правових відносин, здатний в певних межах визначати міру відповідальності і покарання винного. Залежно від вектору дослідження і обсягу, що вкладається автором в зміст поняття,

кримінально-правовим статусом потерпілого пропонується наділяти людину, фізичних і юридичних осіб, суспільство і державу [73, с. 160].

Так, передбачена вітчизняним кримінально-правовим законодавством, норма зазначає, що «потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди» (ст. 55 КПК України) [111]. Частиною третьою вказаної статті КПК України до потерпілого відносить також особу, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода, у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Крім того, як зазначено в частині четвертій статті 55 КПК України, потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства, але якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливорює подання нею відповідної заяви, тому положення частин першої-третьої статті 55 КПК України поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Відповідно, потерпілим у такому випадку може визнаватися одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб [111].

На підтвердження цієї позиції, дослідник М. В. Сенаторов зазначає, що потерпілим від злочину може бути будь-який вид соціального суб'єкта. Проведений вченим аналіз чинного кримінального законодавства дав можливість стверджувати, що як потерпілі можуть розглядатися і фізичні особи (статті 112, 152 КК України), юридичні особи (статті 170, 444 КК України), держава (статті 110, 431 КК України), інші соціальні утворення (статті 433, 442 КК України) або ж громада чи суспільство в цілому (розділи IX, XII Особливої частини КК України). На підставі цього, М. В. Сенаторов пропонує авторське визначення поняття потерпілого від злочину, якого він

розуміє як «це соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або суспільство в цілому), благу, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої» [218, с. 8].

Потерпілий в кримінальному праві, перш за все, учасник охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, яким безпосередньо злочином заподіяно шкоду або створено загрозу заподіяння такої шкоди (фізичної, майнової або моральної). У цій властивості укладений взаємозв'язок потерпілого з об'єктом злочину. Статус потерпілого в кримінальному праві набувається особою з моменту вчинення злочину. Оскільки законодавець пов'язує настання кримінальної відповідальності за незакінчений злочин з загрозою заподіяння шкоди, можна говорити про існування потерпілого на будь-який з стадій злочинної діяльності [96, с. 91]. Крім того, потерпілим є особа, яка безпосередньо постраждала від вчинення злочину. На відміну від процесуального права, кримінальний закон не допускає можливість визнання потерпілим родичів або законних представників жертви.

Проаналізувавши відповідну літературу, автор дійшов висновку, що в юридичній науці не існувало і не існує чіткого, узагальненого термінологічного поняття державного і, особливо, громадського діяча і така ситуація потребує виправлення.

Визначаючи істотні ознаки і обсяг цих понять, слід, на нашу думку, виходити з того, що цими поняттями охоплюються не будь-які особи, а досить вузька категорія осіб; інакше закон не використовував би названі терміни. Крім того, ці поняття повинні мати ті ж ознаки і той же зміст, що й однойменні поняття, використовувані як у міжнародному, так і вітчизняному законодавстві. «Не може бути, наприклад, «свого» державного діяча в кримінальному праві, «свого» громадського діяча – в адміністративному тощо. Термінологія і зміст понять у різних галузях права, повинні бути принципово єдиними. Інакше виникає плутанина понять, яка може привести до порушень законності» [228, с. 51]. І, очевидно, що кожне з названих понять

характеризується своїми специфічними ознаками та відмінним від інших змістом.

Словник української мови визначає термін «діяч» як «т ой, хто займає керівну посаду; той, хто відзначається своєю активністю та енергійністю на якій-небудь роботі, в якійсь галузі життя» [223, с. 312], що змістовно відповідає сутності державного та громадського діяча в їх широкому, загальному розумінні.

Ці поняття не є новими для нашого законодавства, ще за радянських часів правознавці в галузі кримінального права намагалися напрацювати відповідну термінологію. Так, одним з перших тлумачення цим юридичним поняттям запропонував професор В. І. Курляндський, який до державних діячів відносив посадових осіб державного апарата, що здійснюють керівництво діяльністю відповідного органу управління: міністри СРСР, союзних і автономних республік, голови державних комітетів, керівники урядових комісій тощо» [31, с. 44].

Свого часу, професор М. І. Бажанов під державними діячами розумів осіб, що здійснюють відповідні функції від імені і за дорученням Радянської держави чи його органів в керівництві організаційно-управлінським, адміністративно-господарським, соціально-культурним і іншими видами діяльності (міністри Союзу РСР чи союзних республік, їх заступники, інші відповідальні працівники міністерств, комітетів чи відомств) [255, с. 34]. Одним з перших, професор М. І. Бажанов надав визначення громадським діячам як особам, що своєю активною партійною, профспівковою, комсомольською й іншою діяльністю сприяють успішному розв'язанню задач соціалістичного будівництва (керівники партійних, комсомольських, профспівкових і інших громадських організацій, а також рядові члени цих організацій) [255, с. 34].

Більш узагальнено розумів поняття державного діяча професор В. В. Сташис, як «особу, що виконує важливі державні функції в політичній, економічній, культурній областях» [250, с. 129].

Більш конкретнішим у формулюваннях був професор П. П. Михайленко, який розумів під державним діячем особу, яка виконує важливі державні функції у сфері політичного, економічного, культурного життя, наприклад, депутати Рад, члени уряду, керівники міністерств, державних комітетів тощо [274, с. 156].

Оригінальним підходом до кримінально-правового визначення державного діяча визначився дослідник О. С. Сотула, який запропонував таке формулювання: «державний діяч – це вища посадова особа держави або член вищих органів державної влади, що користується правом ухвального голосу в усіх питаннях, що розглядаються на засіданнях цих органів, якщо це прямо вказано у законах України» [228, с. 62]. На думку вченого, у такому вигляді це формулювання може бути застосоване у статті 112 КК України, і, відповідно, такий спосіб викладу норми надасть можливість залишати незмінною статтю 112 КК України, але ураховувати при цьому зміни, що будуть відбуватися у законодавстві України [228, с. 62]. Тобто, у нормі як такого не буде переліку осіб, які відносяться до державних діячів, але позначені їх статутні ознаки, необхідні для кваліфікації. Така позиція є прийнятною, і таким чином побудовані деякі відповідні норми у кримінальних кодексах країн колишнього СРСР [258; 260; 264; 265; 266]. Подібну форму викладу диспозиції (без переліку осіб, що віднесені до цих категорій) як варіант статті, що передбачає відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча була запропонована і у Проекті Кримінального кодексу України, підготовленому робочою групою Кабінету Міністрів України [228, с. 61]. Однак, на нашу думку, таке формулювання, все ж таки, залишає певні можливості для розширеного тлумачення цього терміну, на відміну від чинної редакції статті 112 КК України.

Як бачимо, у більшості випадків кримінально-правові формулювання страждали умовністю і неконкретністю і не давали можливості застосовувати їх у юридичній практиці при кваліфікації конкретних злочинних діянь.

Законодавець намагався виправити ситуацію, що склалася і для правового захисту її суверенітету, конституційного ладу, внутрішньої і зовнішньої безпеки Верховна Рада України приймає Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів Української РСР, Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення та Митного кодексу України» від 17 червня 1992 року, де стаття 58 КК України була викладена в такій редакції, коли були перелічені конкретні посадові особи, які можуть бути потерпілими при вчиненні злочину, передбаченого цією статтею КК України: Президент України, Голова, заступник Голови Верховної Ради України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член Уряду України, чи Голова суддя Конституційного Суду чи України Верховного Суду України, Генеральний прокурор України [178].

А вже у новому Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001 року цей перелік доповнено такими посадовими особами: Голови та судді вищих спеціалізованих судів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова Рахункової палати, Голова Національного банку України; з переліку було вилучено заступника Голови Верховної Ради України, член Уряду України був змінений на члена Кабінету Міністрів України Також до списку було введено громадського діяча, під яким розуміється керівник політичної партії України [105, с. 77].

У зв'язку зі постійною зміною у системі державних органів чинна редакція статті 112 КК України має наступне формулювання: «Посягання на життя Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи члена Вищої ради правосуддя, Голови чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генерального прокурора, Директора Національного антикорупційного бюро України, Уповноваженого Верховної Ради України з

прав людини, Голови або іншого члена Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю...» [106].

Для того, щоб дати оцінку кожному з перерахованих у диспозиції цієї статті уповноважених осіб, необхідно проаналізувати їх статус, відповідно до чинного законодавства України.

Першим у цьому переліку названий *Президент України*, повноваження якого змінювалися в залежності від транзиту форми державного правління в Україні від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки [86, с. 32–33].

Посада президента була запроваджена змінами до Конституції Української РСР 5 липня 1991 року та на підставі Закону Української РСР «Про Президента Української РСР» [193], який є чинним до сьогоднішнього дня. Згідно з Конституцією Української РСР Президент був главою держави і главою виконавчої влади України, пропонував для затвердження Верховною Радою кандидатуру Прем'єр-міністра, організовував та ліквідовував Міністерства, скасовував акти Кабінету Міністрів, Міністерств, надавав на розгляд Верховній Раді проект державного бюджету, призначав голову фонду держмайна, призначав Представників президента в області, які були головами обласних державних адміністрацій (хоча представники президента не мали таких повноважень як сучасні голови обласних державних адміністрацій вся влада в області до прийняття законів «Про місцеве самоврядування» та «Місцеві державні адміністрації» концентрувалась в руках Обласних рад) [88].

З прийняттям Конституції України 1996 року [89] Президент формально перестав бути главою виконавчої влади. Проте, залишив за собою право призначати за згодою парламенту Прем'єр-міністра, а за його поданням призначати міністрів, за Президентом також зберіглося право скасовувати акти Кабінету міністрів. Процедура призначення Прем'єр-міністра передбачала, що Президент повинен враховувати волю більшості у Верховній Раді.

Також, згідно з новою Конституцією і Законом України «Про місцеві державні адміністрації» від 09 квітня 1999 року [188], Президент втрачав право одноосібно призначати тепер уже голів місцевих державних адміністрацій, призначав їх за поданням Прем'єр-міністра. За Конституцією 1996 року президент дістав право призначати шістьох членів у новостворений Конституційний Суд України. Також згідно зі змінами, внесеними у 2001 році до Закону України «Про судоустрій України», Президент дістав право призначати суддів на перший випробувальний п'ятирічний строк [213].

За конституційною реформою 2004 року українська форма правління зазнала нових змін, що скорочували повноваження Президента. Парламентська більшість визначала особу Прем'єр-міністра і подавала його Президентові України, а той в свою чергу ще раз вносив кандидатуру Прем'єр-міністра для затвердження у парламент. Президент не вносив на розгляд до парламенту кандидатури міністрів, замість нього це робив визначений парламентською більшістю Прем'єр-міністр (за винятком Міністра оборони, Міністра закордонних справ). Президентів залишили право вносити на розгляд Верховної Ради України кандидатури Генерального прокурора і Голови Служби Безпеки. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 21 грудня 2006 року, який був прийнятий на виконання змін до Конституції України, звужував повноваження Президента України [184].

З відміною конституційної реформи 2004 року значення і вага Президента України значно посилилась. На виконання змін до Конституції України був прийнятий новий Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року [197] та закон «Про Кабінет Міністрів України» від 2014 року [185]. Президент фактично, хоча цього не було записано у Конституції України, став головою виконавчої влади.

21 лютого 2014 року Верховна Рада України відновила дії положень Конституції 2004 року [177], таким чином скасувавши нові повноваження Президента.

Статус Президента, Гаранта Конституції, закріплений у Конституції України, як державного службовця вищої категорії [89], покладає на нього обов'язок припиняти антиконституційні дії законодавчої, виконавчої та судової влади, які прямо чи опосередковано порушують основний закон України. Для виконання цього обов'язку Президент наділений відповідними повноваженнями: він може призупинити рішення органів влади, застосувати право вето до законів, за які проголосувала Верховна Рада. Сам Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень [89].

Президент є Гарантом державного суверенітету та територіальної цілісності України. Його повноваження у цій сфері визначені статтею 102 Конституції України та покладають на Президента обов'язок приймати рішення та виконувати дії, спрямовані на захист і зміцнення державного суверенітету, збереження цілісності та недоторканності території України у межах існуючих кордонів [89].

Відповідно до статті 102 Конституції України, як гарант прав та свобод громадян, Президент України наділений повноваженнями виконувати необхідні дії щодо ставлення до гілок та структур влади, до рішень, які вони приймають, з метою захисту прав та свобод громадян [89].

Повноваження Президента щодо проведення внутрішньої політики закріплено статтею 106 Конституції України, згідно з якою Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази та розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. Взаємодіючи з усіма гілками влади, Президент України призначає та звільняє членів уряду та інших органів виконавчої влади, може брати участь у засіданнях уряду, а також мати своїх представників у Кабінеті Міністрів, Конституційному Суді, Верховній Раді [89].

У зовнішній політиці повноваження Президента визначено статтею 102 Конституції України. Президент України, як Голова держави, виступає від її імені, представляє Україну у міжнародних відносинах, веде переговори та

укладає міжнародні договори, а також керує всією зовнішньополітичною діяльністю держави [89].

Президент є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України згідно зі статтею 106 Конституції України. У разі збройної агресії проти України Президент приймає рішення щодо застосування Збройних Сил України з метою оборони держави від ворога. Як гарант державного суверенітету та територіальної незалежності України Президент очолює Раду національної безпеки та оборони України [89].

Все зазначене дає можливість стверджувати, що Президент України як голова держави Україна (людина що вважається найвищим представником держави), як гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України, однозначно, є державним діячем у нашій країні і, відповідно, може бути потерпілим в разі вчинення діяння, передбаченого статтею 112 КК України.

Наступними уповноваженими особами у переліку диспозиції статті 112 КК України є *Голова Верховної Ради України та народний депутат України*.

Треба сказати, що законодавча влада в демократичній державі переважно здійснюється загальнодержавним представницьким органом (парламентом) – виборним колегіальним органом держави, тобто вищим органом народного представництва, який виражає суверенну волю народу, покликаний регулювати важливі суспільні відносини головним чином шляхом прийняття законів, здійснює контроль за діяльністю органів виконавчої влади і вищих посадових осіб. Це положення має принципове вихідне значення в аналізі місця та ролі Верховної Ради України в системі органів державної влади [87, с. 123]. Відповідно до статті 75 Конституції України Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні [89].

Конституційні повноваження Верховної Ради України класифікуються відповідно до її функцій за такими групами:

1. Законодавчу компетенцію складають такі повноваження:

- внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції України ;
- призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених статтею 73 Конституції України;
- прийняття законів та внесення до них змін;
- затвердження Державного бюджету України та внесення до нього змін;
- визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;
- затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України;
- затвердження законом Конституції Автономної Республіки Крим, змін до неї.

2. Установчу компетенцію складають повноваження щодо формування органів державної влади і державних установ, призначення, затвердження або обрання посадових осіб тощо, зокрема:

- призначення виборів Президента України у строки, передбачені Конституцією України;
- усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпідменту), встановленому статтею 111 Конституції України;
- призначення більшістю від конституційного складу Верховної Ради України за поданням Президента України Прем'єр-міністра України;
- призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, половини складу Ради Національного банку України, половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, третини складу Конституційного Суду України;
- надання згоди на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом України Генерального прокурора України; висловлення

недовіри Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади;

- призначення на посади та звільнення з посад членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України;

- дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України; призначення позачергових виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

- призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування.

3. Контрольну компетенцію складають повноваження, що забезпечують реалізацію контрольної функції Верховної Ради, зокрема:

- здійснення парламентського контролю у межах, визначених Конституцією та законами України;

- заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;

- розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України;

- здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до Конституції та законів України [87, с. 127–128].

Очолює Верховну Раду Голова Верховної Ради України, який обирається Верховною Радою зі свого складу та відкликається нею. Серед іншого, відповідно до статті 88 Конституції України та Регламенту Верховної Ради, Голова Верховної Ради України здійснює, зокрема, такі повноваження:

- веде засідання Верховної Ради з дотриманням вимог Регламенту;

- організовує роботу Верховної Ради, координує діяльність її органів, розподіляє посадові обов'язки між Першим заступником і заступником Голови Верховної Ради України;

- підписує акти, прийняті Верховною Радою;

- представляє Верховну Раду у зносинах з іншими органами державної влади України та органами влади інших держав і міжнародними організаціями;

- організовує розробку планів законопроектної роботи Верховної Ради та підготовку питань до розгляду на пленарних засіданнях;

- звертається до суду з позовом про дострокове припинення повноважень народного депутата у разі невиконання ним вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності [89].

Стосовно виключення з переліку диспозиції статті 112 КК України заступників Голови Верховної Ради, вважаємо, що в даному випадку слід погодитися з законодавцем, що введення до переліку осіб, які віднесені до державних діячів заступників Голови Верховної Ради було зайвим, тим більше, що вони у будь-якому разі знаходяться під кримінально-правовою охороною статті 112 КК України як народні депутати України. Однак, так само народним депутатом є також і Голова Верховної Ради.

Стосовно народних депутатів України, треба зазначити, що у Законі України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року зазначено, що народні депутати України є повноважними представниками народу України у Верховній Раді України і відповідальними перед ним. Вони покликані виражати і захищати суспільні інтереси й інтереси своїх виборців, активно брати участь у здійсненні законодавчої і контрольної функцій Верховної Ради України. Важливим є те, що у статті 10 цього Закону закріплено, що депутат як член Верховної Ради України користується правом ухвального голосу в усіх питаннях, що розглядаються на засіданнях Верховної Ради та її органів, до складу яких він входить [199]. Зрозуміло, що відповідні повноваження народних депутатів України закріплені у статтях 78–80 Конституції України [89].

Значущість функцій, що покладені на народних депутатів України (які у своїй сукупності складають єдиний законодавчий орган держави) та Голови Верховної Ради (як особи, яка очолює цей орган) свідчать про найвищий

рівень державно-владних повноважень цих осіб, і це дає можливість говорити про них як про державних діячів, і, відповідно, про застосування статті 112 КК України в разі вчинення передбаченого нею суспільно небезпечного діяння проти Голови Верховної Ради та народних депутатів України.

Наступною категорією можливих потерпілих від злочину, передбаченого статтею 112 КК України є *Прем'єр-міністр України та член Кабінету Міністрів України*.

Згідно зі статті 113 Конституції України та статті 1 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року Кабінет Міністрів України (уряд України) є вищим органом у системі органів виконавчої влади [78; 174].

До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри (ст. 114 Конституції України) [89].

Відповідно до статті 19 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» діяльність Кабінету Міністрів України спрямовується на забезпечення інтересів Українського народу шляхом виконання Конституції та законів України, актів Президента України, постанов Верховної Ради України та виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України, вирішення питань державного управління у сфері економіки та фінансів, соціальної політики, праці та зайнятості, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, природокористування, правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, протидії корупції, розв'язання інших завдань внутрішньої і зовнішньої політики, цивільного захисту, національної безпеки та обороноздатності [185].

Основні повноваження Кабінету Міністрів визначено статтею 116 Конституції України та статтею 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України». До них, зокрема, належать: 1) у сфері економіки та фінансів:

забезпечення проведення державної економічної політики, розробка і виконання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку, приватизації, структурної перебудови галузей національної економіки та інноваційного розвитку, державної аграрної політики, продовольчої безпеки держави, фінансової та податкової політики; сприяння стабільності грошової одиниці України; розробка проектів законів про Державний бюджет України та забезпечення його виконання; 2) у сферах соціальної політики, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій: забезпечення проведення державної соціальної політики, вжиття заходів щодо підвищення реальних доходів населення та забезпечення соціального захисту громадян; забезпечення проведення державної політики у сферах охорони здоров'я, санітарно-епідемічного благополуччя, охорони материнства та дитинства, освіти, фізичної культури і доступність для громадян послуг медичних, освітніх та фізкультурно-оздоровчих закладів; забезпечення проведення державної політики у сферах культури, етнонаціонального розвитку України і міжнаціональних відносин, охорони історичної та культурної спадщини; забезпечення проведення науково-технічної політики, розвитку і зміцнення науково-технічного потенціалу України, розроблення і виконання загальнодержавних науково-технічних програм; забезпечення проведення державної політики у сфері охорони природи, екологічної безпеки та природокористування; забезпечення розроблення та виконання державних і міждержавних екологічних програм; забезпечення здійснення заходів, передбачених державними програмами ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, прийняття рішень з питань ліквідації наслідків інших аварій, пожеж, катастроф, стихійного лиха; 3) у сферах правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини та громадянина: забезпечення проведення державної правової політики; здійснення контролю за додержанням законодавства органами виконавчої влади, їх посадовими особами, а також органами місцевого самоврядування з питань виконання ними делегованих

повноважень органів виконавчої влади; вжиття заходів щодо захисту прав і свобод, гідності, життя і здоров'я людини та громадянина від протиправних посягань, охорони власності та громадського порядку, боротьби із злочинністю; здійснення заходів щодо забезпечення виконання судових рішень органами виконавчої влади та їх керівниками; забезпечення фінансування видатків на утримання судів та діяльність суддів; фінансове і матеріально-технічне забезпечення діяльності правоохоронних органів, соціального захисту працівників зазначених органів та членів їхніх сімей; 4) у сфері зовнішньої політики: забезпечення у межах своїх повноважень зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності України, розробка та затвердження державних програм в цій сфері; забезпечення вирішення питань щодо укладення та виконання міжнародних договорів України; 5) у сфері національної безпеки та обороноздатності: забезпечення охорони та захисту державного кордону і території України; вжиття заходів щодо зміцнення національної безпеки, забезпечення боєздатності Збройних Сил України; визначення у межах бюджетних асигнувань на оборону чисельності громадян України, які підлягають призову на строкову військову службу і навчальні збори; вирішення питань соціальних і правових гарантій для військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей; 6) у сфері вдосконалення державного управління та державної служби: здійснення заходів щодо кадрового забезпечення органів виконавчої влади; утворення, реорганізація та ліквідація міністерств та інших центральних органів виконавчої влади відповідно до закону в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України на утримання органів виконавчої влади; призначення постійного представника Кабінету Міністрів України у Конституційному Суді України; затвердження граничної чисельності працівників органів виконавчої влади; визначення умов оплати праці працівників бюджетних установ та державних підприємств, а також грошового забезпечення військовослужбовців (осіб рядового і начальницького складу) [185].

У відповідності зі статтею 42 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує діяльність Кабінету Міністрів України на забезпечення здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України, та здійснення інших повноважень, покладених на Кабінет Міністрів України [185].

Серед основних повноважень Прем'єр-міністра України можна виділити такі як: спрямування, координація та контроль за діяльністю членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, дає з цією метою доручення, обов'язкові до виконання зазначеними органами та посадовими особами; внесення на розгляд Верховної Ради України подання про призначення членів Кабінету Міністрів України (крім Міністра закордонних справ України та Міністра оборони України), а також Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення та радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України та на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо кандидатур для призначення на посаду і звільнення з посади голів місцевих державних адміністрацій та щодо внесення Президенту України подань про призначення на посаду або звільнення з посади голів місцевих державних адміністрацій; подання про утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств, інших центральних органів виконавчої влади; представляє Кабінет Міністрів України у відносинах з іншими органами, підприємствами, установами та організаціями в Україні та за її межами; вступає у відносини з урядами іноземних держав, веде переговори і підписує міжнародні договори відповідно до закону, постанов Верховної Ради України та актів Президента України, прийнятих відповідно до Конституції України і таке інше [185].

В свою чергу, Міністр України як член Кабінету Міністрів України: забезпечує виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України,

формування та реалізацію державної політики, виконання інших покладених на Кабінет Міністрів України завдань і повноважень у відповідній сфері; спрямовує та координує діяльність відповідних центральних органів виконавчої влади; видає обов'язкові для виконання накази з питань, що належать до сфери діяльності міністерства та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується ним; бере участь у розгляді питань на засіданнях Кабінету Міністрів України та вносить пропозиції щодо порядку денного засідань Кабінету Міністрів України; представляє в установленому порядку Кабінет Міністрів України у відносинах з іншими органами, підприємствами, установами та організаціями в Україні та за її межами тощо (ст. 44 Закону України «Про Кабінет Міністрів України») [185].

Таким чином, Прем'єр-міністр України та члени Кабінету Міністрів України є вищим колективним органом виконавчої влади в Україні і, безумовно, у цьому статусі є державними діячами.

Значна частина осіб з переліку диспозиції статті 112 КК України є представниками вищих органів судової ланки влади в Україні. Це – *Голова та члени Вищої ради правосуддя, Голова та члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голова та судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України*.

Згідно з правовою позицією Конституційного Суду України, правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ [282]. Відповідно до положень статті 124 Конституції України, правосуддя у державі здійснюють виключно суди; не допускається делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами; народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних [89].

Відповідно до статті 131 Конституції України та статті 1 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року, Вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів [89; 176].

Згідно зі своїми повноваженнями Вища рада правосуддя: вносить подання про призначення судді на посаду; ухвалює рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності; забезпечує здійснення дисциплінарним органом дисциплінарного провадження щодо судді; розглядає скарги на рішення відповідних органів про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора; ухвалює рішення про звільнення судді з посади; надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою чи арештом; ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; призначає на посаду та звільняє з посади Голову Державної судової адміністрації України, його заступників тощо [89; 176].

Голова Вищої ради правосуддя обирається з членів Вищої ради правосуддя, до його повноважень належать: організація роботи Вищої ради правосуддя, призначення засідань та головування на них; координація роботи органів Вищої ради правосуддя; направлення Президентів України подання Вищої ради правосуддя про призначення судді на посаду; підписання ухвалених Вищою радою правосуддя актів, протоколів засідань; представництво Вищої ради правосуддя у відносинах з іншими органами та установами у системі правосуддя, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, органами влади іноземних держав та міжнародними організаціями (ст. 22 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [89; 176].

У системі судоустрою України діє постійний орган, відповідальний за формування суддівського корпусу, переведення суддів, забезпечення їх належного кваліфікаційного рівня – Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Вища кваліфікаційна комісія суддів України є державним органом суддівського врядування, який на постійній основі діє у системі правосуддя України [201].

Серед повноважень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України найважливішими є: проведення добору кандидатів для призначення на посаду судді, у тому числі організація проведення щодо них спеціальної перевірки відповідно до закону та приймає кваліфікаційний іспит; внесення до Вищої ради правосуддя рекомендацію про призначення кандидата на посаду судді; проведення кваліфікаційного оцінювання; забезпечення ведення суддівського досьє, досьє кандидата на посаду судді [201].

Голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України організовує роботу Комісії, визначає обов'язки заступника Голови, веде засідання Комісії, здійснює підготовку засідань Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та організовує діловодство (ст. 98 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [201].

Особливе місце в системі вищих органів судової влади займає Конституційний суд, що є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України. Правова основа його формування та діяльності визначаються Конституцією України (розділ XII Конституції України) та Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року [89; 186].

Відповідно до Конституції України (ст. 150 Конституції України) до повноважень Конституційного Суду України належить: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших

правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; офіційне тлумачення Конституції України; 3) здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією України. Питання, передбачені пунктами 1, 2 частини першої цієї статті, розглядаються за конституційними поданнями: Президента України; щонайменше сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим [89].

Голова Конституційного Суду очолює Суд та організовує його діяльність а саме: здійснює загальне керівництво організацією роботи Суду та Секретаріату Суду; скликає засідання, спеціальні пленарні засідання Суду, засідання, пленарні засідання Великої палати; головує на засіданнях, спеціальних пленарних засіданнях Суду, засіданнях, пленарних засіданнях Великої палати тощо [186].

Судоустрій в Україні будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. І найвищим судом у системі судоустрою є Верховний Суд, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Верховний Суд здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, - як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом; здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики; надає висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою; надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я; звертається до

Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України; забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом тощо (ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [201].

У складі Верховного Суду діють: Велика Палата Верховного Суду; Касаційний адміністративний суд; Касаційний господарський суд; Касаційний кримінальний суд; Касаційний цивільний суд (ст. 37 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [201].

Верховний Суд очолює Голова Верховного Суду, якого обирає на посаду та звільняє з посади шляхом таємного голосування Пленум Верховного Суду з числа суддів Верховного Суду. Голова Верховного Суду: представляє Верховний Суд як найвищий суд у системі судоустрою України у зносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами, а також із судовими органами інших держав та міжнародними організаціями; скликає Пленум Верховного Суду; вносить на розгляд Пленуму подання щодо обрання на посаду секретаря Пленуму; виносить на розгляд Пленуму питання та головує на його засіданнях; контролює ефективність діяльності апарату Верховного Суду, погоджує призначення на посаду керівника апарату суду та його першого заступника, вносить подання про застосування до керівника апарату суду та його першого заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства тощо (ст. 39 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [201].

Окрім Верховного суду України, у систему вищих судів України входять вищі спеціалізовані суди як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ. Вищими спеціалізованими судами є Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд (ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [201].

Голова вищого спеціалізованого суду представляє суд як орган державної влади у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами, а також із судовими органами інших держав та міжнародними організаціями; видає на підставі акта про призначення судді на посаду, переведення судді, звільнення судді з посади, а також у зв'язку з припиненням повноважень судді відповідний наказ; сприяє виконанню вимог щодо підтримання кваліфікації суддів вищого спеціалізованого суду та підвищення їхнього професійного рівня тощо (ст. 34 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [201].

Таким чином, Голова та члени Вищої ради правосуддя, Голова та члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голова та судді Конституційного Суду України, Голова та судді Верховного Суду України, Голова та судді Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Голова та судді Вищого антикорупційного суду є членами вищих колективних органів судової влади в Україні, яка здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України. Така важлива роль цих уповноважених осіб у здійсненні державної політики щодо правосуддя в Україні забезпечує їм статус державних діячів.

Ще одним важливим інструментом захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави виступає прокуратура України, яка становить єдину систему, на яку покладаються такі функції як підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених Законом; нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [195].

Генеральна прокуратура України є органом прокуратури вищого рівня щодо регіональних та місцевих прокуратур, а регіональна прокуратура є органом прокуратури вищого рівня щодо місцевих прокуратур, розташованих у межах адміністративно-територіальної одиниці, що підпадає під територіальну юрисдикцію відповідної регіональної прокуратури.

Генеральну прокуратуру України очолює *Генеральний прокурор України*, який представляє прокуратуру у зносинах з органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, особами, підприємствами, установами та організаціями, а також прокуратурами інших держав та міжнародними організаціями; організовує діяльність органів прокуратури України, у тому числі визначає межі повноважень Генеральної прокуратури України, регіональної та місцевих прокуратур в частині виконання конституційних функцій; призначає прокурорів на адміністративні посади та звільняє їх з адміністративних посад у випадках та порядку, встановлених цим Законом; у встановленому цим Законом порядку на підставі рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів приймає рішення про застосування до прокурора Генеральної прокуратури України, прокурора регіональної чи місцевих прокуратур дисциплінарного стягнення або щодо неможливості подальшого перебування їх на посаді прокурора; призначає на посади та звільняє з посад прокурорів Генеральної прокуратури України у випадках та порядку, встановлених Законом; за поданням Генеральної інспекції направляє матеріали до Державного бюро розслідувань тощо [195].

Таким чином, Генеральний прокурор України, як керуюча посадова особа прокуратури вищого рівня, теж набуває статусу державного діяча.

Одним з нововведень статті 112 КК України є поповнення переліку потерпілих новою посадовою особою – *Директор Національного антикорупційного бюро України*.

Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення,

припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових.

Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці (ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України») [189].

Директор Національного бюро організовує роботу Національного бюро, визначає обов'язки першого заступника, заступників Директора Національного бюро; координує і контролює діяльність його центрального та територіальних управлінь; представляє Національне бюро у відносинах з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, а також органами іноземних держав, міжнародними та іноземними організаціями тощо; має право бути присутнім на засіданнях Верховної Ради України, її комітетів, тимчасових спеціальних та тимчасових слідчих комісій, а також брати участь з правом дорадчого голосу у засіданнях Кабінету Міністрів України; забезпечує відкритість та прозорість діяльності Національного бюро відповідно до цього Закону; звітує про діяльність Національного бюро в порядку, визначеному цим Законом; надає дозвіл на використання коштів фонду спеціальних оперативно-розшукових та слідчих дій Національного бюро тощо. Директору Національного бюро доступ до державної таємниці усіх ступенів секретності надається за посадою після взяття ним письмового зобов'язання щодо збереження державної таємниці (ст. 8 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України») [189].

Враховуючи надзвичайні повноваження Директора Національного антикорупційного бюро України в частині протидії кримінальним корупційним правопорушенням, які вчиняються вищими посадовими особами, його посада у повній мірі відповідає сутності поняття державного діяча.

Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*, який діє на підставі статті 101 Конституції України та Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [89; 203].

Згідно зі статтею 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» ця уповноважена особа має значні повноваження в частині захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні, зокрема, Уповноважений має право: звертатися до Конституційного Суду України з поданням про відповідність Конституції України законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які стосуються прав і свобод людини і громадянина; вносити в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина; безперешкодно відвідувати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, бути присутнім на їх засіданнях; 5) на ознайомлення з документами, у тому числі тими, що містять інформацію з обмеженим доступом, та отримання їх копій в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, органах прокуратури, включаючи справи, які знаходяться в судах; вимагати від посадових і службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності сприяння проведенню перевірок діяльності підконтрольних і підпорядкованих їм підприємств, установ, організацій, виділення спеціалістів для участі у проведенні перевірок, експертиз і надання відповідних висновків; запрошувати посадових і службових осіб, громадян України, іноземців та осіб

без громадянства для отримання від них усних або письмових пояснень щодо обставин, які перевіряються по справі; відвідувати без попереднього повідомлення про час і мету відвідування такі місця: місця, в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу відповідно до закону, в тому числі ізолятори тимчасового тримання, кімнати для затриманих та доставлених чергових частин органів Національної поліції, пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, кімнати для перебування тимчасово затриманих військовослужбовців, слідчі ізолятори, арештні дома, кримінально-виконавчі установи, приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи, військові частини, гауптвахти, дисциплінарні батальйони, спеціальні приймальники для тримання осіб, підданих адміністративному арешту, міські, районні управління та відділи, лінійні управління, відділи, відділення, пункти органів Національної поліції, спеціалізовані автомобілі (у тому числі спеціалізовані автомобілі з конвоєм), приміщення (кімнати) для тримання підсудних (засуджених) у судах, заклади примусового лікування; психіатричні заклади; пункти тимчасового розміщення біженців; приміщення для транзитних пасажирів у пунктах пропуску через державний кордон; будинки дитини, дитячі будинки-інтернати, притулки для дітей, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю, центри соціально-психологічної реабілітації дітей; психоневрологічні інтернати; геріатричні пансіонати, будинки-інтернати для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю; пансіонати для ветеранів війни і праці; соціально-реабілітаційні центри; бути присутнім на засіданнях судів усіх інстанцій, у тому числі на закритих судових засіданнях, за умови згоди суб'єкта права, в інтересах якого судовий розгляд оголошено закритим; направляти у відповідні органи акти реагування Уповноваженого у разі виявлення порушень прав і

свобод людини і громадянина для вжиття цими органами заходів; перевіряти стан додержання встановлених прав і свобод людини і громадянина відповідними державними органами, в тому числі тими, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, здійснюють виконання судових рішень, вносити в установленому порядку пропозиції щодо поліпшення діяльності таких органів у цій сфері тощо [203].

Тобто, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини в силу свого особливого статусу та надзвичайних повноважень щодо здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина правомірно віднесений до державних діячів.

Згідно із статтею 98 Конституції України, контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням здійснює Рахункова палата, яка діє у складі *Голови Рахункової палати, його заступника та інших членів Рахункової палати* [89].

За Законом України «Про Рахункову палату» від 02 липня 2015 року встановлено, що Рахункова палата є державним колегіальним органом, який покладені на нього повноваження здійснює через провадження заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту), шляхом здійснення фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів [196].

Голова Рахункової палати очолює Рахункову палату, здійснює загальне керівництво її діяльністю та забезпечує загальну організацію роботи Рахункової палати; головує на засіданнях Рахункової палати тощо (ст. 21 Закону України «Про Рахункову палату») [196].

Враховуючи те, що Рахункова палата є постійно діючим вищим органом державного фінансового контролю, доцільність введення Голови або інших членів Рахункової палати до переліку осіб, що визначаються як державні діячі є очевидною.

Голова Національного банку України, як посадова особа, керує Національним банком України, який, на підставі статті 100 Конституції

України та Закону України «Про банки і банківську діяльність», розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням [89; 173].

Національний банк України визначає види спеціалізованих банків та порядок набуття банком статусу спеціалізованого; здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій; визначає системно важливі банки відповідно до таких критеріїв: розміру банку, ступеня фінансових взаємозв'язків, напрямів діяльності; здійснює регулювання та банківський нагляд відповідно до положень законодавства України; визначає особливості регулювання та нагляду за системно важливим банком, банком, що має статус Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках, з урахуванням специфіки діяльності таких банків (ст. 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність») [173].

Враховуючи те, що Голова Національного банку України очолює установу, яка є центральним банком держави, особливим центральним органом державного управління, що визначає основні напрямки державної кредитно-фінансової політики та банківської системи в Україні, сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України, правомірно, що Голова Національного банку України має статус державного діяча.

Проаналізувавши весь перелік осіб, які віднесені статтею 112 КК України до державних діячів і враховуючи те, що цей список, апріорі, вважається вичерпаним, маємо думку, що він потребує доповнення з урахуванням тих політичних та законодавчих змін, які відбуваються в Україні.

Так, приймаючи Конституцію України, народні депутати зазначили у Перехідних положеннях, що прокуратура продовжує виконувати функцію досудового розслідування до початку роботи органу з цими повноваженнями. Проте, Закон про створення Державного бюро розслідувань Верховна Рада ухвалила лише через 19 років – 12 листопада 2015 року [180].

14 січня 2016 року Президент України підписав Закон, а 29 лютого того ж року Постановою Кабінету Міністрів №127 було утворено Державне бюро розслідувань . Після конкурсу, 22 листопада 2017 року Президент України підписав Указ №386/2017 про призначення Романа Труби Директором Державного бюро розслідувань [194].

Державне бюро розслідувань вирішує завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування:

1) злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини першої статті 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до першої–третьої категорій посад державної служби (Президент України, повноваження якого припинено; Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України, перший заступник та заступник міністра; Член Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України; Член Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України; Голова Фонду державного майна України, його перший заступник та заступник; член Центральної виборчої комісії; народний депутат України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Генеральний прокурор України, його перший заступник та заступник; Директор Національного антикорупційного бюро України; Голова Національного банку України, його перший заступник та заступник; Секретар Ради національної безпеки і оборони України, його перший заступник та заступник; Постійний Представник Президента України в Автономній Республіці Крим, його перший заступник та заступник; Радник або помічник Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України) [162], суддями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України;

2) злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України;

3) злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України (ст. 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань») [180].

Керівництво діяльністю Державного бюро розслідувань здійснює його Директор, який частину своїх повноважень реалізує спільно із першим заступником Директора Державного бюро розслідувань і заступником Директора Державного бюро розслідувань відповідно до частини другої статті 12 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» (ст. 10 Закону України «Про Державне бюро розслідувань») [180].

Директор Державного бюро розслідувань несе відповідальність за діяльність Державного бюро розслідувань, зокрема законність здійснюваних Державним бюро розслідувань оперативно-розшукових заходів, досудового розслідування, додержання прав і свобод людини і громадянина; організовує роботу Державного бюро розслідувань, визначає обов'язки першого заступника і заступників Директора Державного бюро розслідувань; координує і контролює діяльність центрального апарату та територіальних органів Державного бюро розслідувань; видає у межах повноважень накази і розпорядження, дає доручення, які є обов'язковими для виконання працівниками Державного бюро розслідувань; призначає на посади та звільняє з посад працівників центрального апарату Державного бюро розслідувань, директорів та заступників директорів територіальних органів Державного бюро розслідувань; представляє Державне бюро розслідувань у відносинах з

органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, а також органами іноземних держав, міжнародними організаціями тощо; має право бути присутнім на засіданнях Верховної Ради України, її комітетів, тимчасових спеціальних та тимчасових слідчих комісій, а також брати участь з правом дорадчого голосу у засіданнях Кабінету Міністрів України; забезпечує відкритість та прозорість діяльності Державного бюро розслідувань відповідно до цього Закону, звітує про діяльність Державного бюро розслідувань тощо (ст. 12 Закону України «Про Державне бюро розслідувань») [180].

Враховуючи те, що *Директор Державного бюро розслідувань* очолює центральний державний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, який здійснює діяльність із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів, що вчинили вищі посадові особи держави, службові особи Національного антикорупційного бюро України та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, є всі підстави віднесення цієї посадової особи до державних діячів, а, відповідно, до переліку осіб, які можуть виступати в якості потерпілих від злочину, передбаченого статтею 112 КК України.

Ще одним центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику є Національне агентство України з питань запобігання корупції, діяльність якого здійснюється відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року [181].

До повноважень Національного агентства України з питань запобігання корупції належать: проведення аналізу стану запобігання та протидії корупції в Україні, діяльності державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування у сфері запобігання та протидії корупції, статистичних даних, результатів досліджень та іншої інформації стосовно ситуації щодо корупції; розроблення проектів Антикорупційної стратегії та державної програми з її виконання, здійснення моніторингу, координації та оцінки ефективності виконання Антикорупційної стратегії;

підготовка та подання в установленому законом порядку до Кабінету Міністрів України проекту національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики; формування та реалізація антикорупційної політики, розроблення проектів нормативно-правових актів з цих питань; здійснення моніторингу та контролю за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб; здійснення в порядку, визначеному цим Законом, контролю та перевірки декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зберігання та оприлюднення таких декларацій, проведення моніторингу способу життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; здійснення у порядку та в межах, визначених законом, державного контролю за дотриманням встановлених законом обмежень щодо фінансування політичних партій, законним та цільовим використанням політичними партіями коштів, виділених з державного бюджету на фінансування їхньої статутної діяльності, своєчасністю подання звітів партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, звітів про надходження і використання коштів виборчих фондів на загальнодержавних та місцевих виборах, повнотою таких звітів, звіту зовнішнього незалежного фінансового аудиту діяльності партій, відповідністю їх оформлення встановленим вимогам, достовірністю включених до них відомостей; затвердження розподілу коштів, виділених з державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичних партій, відповідно до закону; забезпечення ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення тощо (ст. 11 Закону України «Про запобігання корупції») [181].

Голова Національного агентства України з питань запобігання корупції обирається агентством строком на два роки з числа його членів. Одна й та сама особа не може обіймати цю посаду два строки підряд. Голова Національного агентства організовує роботу Національного агентства, скликає та проводить його засідання, підписує протоколи засідань та рішення Національного агентства, забезпечує їх оприлюднення на офіційному веб-сайті Національного агентства, організовує підготовку проекту порядку денного засідань Національного агентства, який вносить на його розгляд; координує роботу членів Національного агентства, контролює роботу працівників його апарату; призначає на посади та звільняє з посад у порядку, передбаченому законодавством про державну службу, службовців апарату Національного агентства, крім керівника апарату та його заступників тощо (ст. 6 Закону України «Про запобігання корупції») [181].

Такий величезний обсяг повноважень Національного агентства у питаннях запобігання корупції, формування та реалізації державної антикорупційної політики, контролю за діяльністю вищих посадових осіб держави, органів виконавчої влади, політичних партій дає можливість стверджувати, що Національне агентство України з питань запобігання корупції має суттєвий вплив на функціонування політичної системи України. Тому посягання на життя *Голови та членів Національного агентства у питаннях запобігання корупції* є загрозою національній безпеці держави, і ці уповноважені особи можуть бути віднесені до державних діячів, відповідно, можуть бути потерпілими від злочину, передбаченого статтею 112 КК України.

Важливішим органом, який забезпечує стабільність функціонування української політичної системи є Центральна виборча комісія як постійно діючий колегіальний державний орган, до компетенції якого належить забезпечення організації підготовки та проведення виборів і референдумів в Україні, забезпечення реалізації та захисту конституційних виборчих прав громадян України і прав на участь у референдумах, суверенного права

Українського народу на виявлення своєї волі (ст. 1 Закону України «Про Центральну виборчу комісію») [204].

Центральна виборча комісія забезпечує реалізацію і захист виборчих прав громадян України та права на участь у референдумах; забезпечує дотримання передбачених Конституцією та законами України принципів і засад виборчого процесу та процесу референдуму; здійснює контроль за додержанням вимог законодавства України про вибори і референдуми; забезпечує однакове застосування законодавства України про вибори і референдуми на всій території України; встановлює систему територіальної організації загальнодержавних виборів шляхом утворення територіальних виборчих округів та виборчих дільниць з особливостями, визначеними відповідним законом про вибори; здійснює контроль за дотриманням політичними партіями, іншими суб'єктами виборчого процесу та процесу референдуму вимог законодавства про вибори і референдуми (ст. 17 Закону України «Про Центральну виборчу комісію») [204].

Голова Центральної виборчої комісії здійснює загальне керівництво діяльністю Комісії та керівництво Секретаріатом Комісії, Службою розпорядника Державного реєстру виборців, організовує їх роботу; інформує від імені Комісії Верховну Раду України, Президента України про результати виборів Президента України, народних депутатів України, результати всеукраїнського референдуму; підписує постанови Комісії та протоколи її засідань; забезпечує розгляд звернень, що надходять до Комісії, проводить особистий прийом громадян України, суб'єктів виборчого процесу і процесу референдуму тощо (ст. 26 Закону України «Про Центральну виборчу комісію») [204].

Тобто, *Голова та члени Центральної виборчої комісії* здійснюють діяльність щодо забезпечення реалізації і захисту виборчих прав громадян України та права на участь у референдумах, що створює умови для наступності, стабільності та конституційності існування державної влади. Це дає підстави вважати цих державних посадових осіб державними діячами,

тобто можливими потерпілими від злочину, передбаченого статтею 112 КК України.

Таким чином, аналіз відповідного чинного законодавства України довів, що перераховані у диспозиції статті 112 КК України державні посадові особи є такими, що очолюють або є членами колегіальних вищих органів державної влади, які визначають ключові, стратегічні напрямки державної політики в Україні, тобто є державними діячами. І посягання на життя таких посадових осіб, дійсно, складає суттєву загрозу для національної безпеки держави, тому охорона життя і здоров'я цих осіб спеціальною кримінально-правовою нормою, що передбачена статтею 112 КК України є доцільною. Однак, вважаємо, що цей перелік повинен бути доповнений важливими для забезпечення стабільності та ефективності політичної системи держави такими посадовими особами вищого рангу як Директор Державного бюро розслідувань, Голова та члени Національного агентства у питаннях запобігання корупції, Голова та члени Центральної виборчої комісії.

Дещо простіша ситуація з визначенням, які особи можуть бути визначені як громадські діячі. В диспозиції статті 112 КК України це поняття обмежено лише однією категорією осіб, яка очолюють громадські об'єднання – *керівник політичної партії*.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про політичні партії в Україні» громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, що визначається і гарантується Конституцією України [192].

За статтею 2 цього ж Закону України: «Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах» [192].

За сьогоднішній день в Міністерстві юстиції України зареєстрована 341 діюча політична партія [46]. Таким чином, 341 особа може виступати як потерпіла особа від злочину, передбаченого статтею 112 КК України в якості керівника політичної партії, якщо посягання на життя вчинене у зв'язку з її громадською діяльністю. Керівником політичної партії є особа, яка одноосібно очолює партію або є членом створюваного нею виконавчого органу і виконує у ній організаційно-розпорядчі функції [145, с. 336]. Тобто, законодавець не дає можливості якогось розширювального тлумачення поняття громадського діяча, обмежуючи його лише особою керівника політичної партії [75, с. 362]. На нашу думку, ця позиція не є конструктивною, в подальшому, при проведенні компаративістського аналізу посягання на життя державного чи громадського діяча буде запропоновані певні зміни до кримінально-правового розуміння поняття громадського діяча в контексті статті 112 КК України.

2.3. Об'єктивна сторона посягання на життя державного чи громадського діяча

Об'єктивна сторона посягання на життя державного чи громадського діяча як невід'ємний елемент складу злочину визначає його специфіку. Під об'єктивною стороною складу злочину розуміється «сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання» [101, с. 101]. Слід погодитися, що без ознак об'єктивної сторони не буде в діях суб'єкта складу злочину; при правильному встановленні ознак об'єктивної сторони можна чітко відмежувати злочин від адміністративного правопорушення. Аналіз об'єктивної сторони злочину істотно впливає на кваліфікацію вчиненого злочинного діяння, на оцінку ступеня суспільної небезпеки злочину, а отже, на характер і ступінь відповідальності суб'єкта [71, с. 83]. Щоб правильно розкрити інші елементи складу злочину, необхідно

встановлення об'єктивної сторони, її елементи можуть бути враховані судом при визначенні виду і розміру покарання як обставини, що пом'якшують і обтяжують дане покарання [303, с. 294]. Вона є передумовою підстави кримінальної відповідальності, а також підставою розмежування складів злочинів [127, с. 249].

Традиційно, об'єктивна сторона злочину розуміється як зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на охоронюваний законом об'єкт, яким цьому об'єкту заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння [14, с. 12]. Ще академік В. М. Кудрявцев зазначав, що, розглядаючи об'єктивну сторону злочину як зовнішню характеристику процесу вчинення злочину, слід мати на увазі те, що вона є «зовнішньою» лише стосовно суб'єктивного, психологічного змісту діяння. Але ця сторона злочину одночасно є внутрішньою характеристикою для самого механізму злочинного посягання на охоронюваний законом про кримінальну відповідальність об'єкт, оскільки вона розкриває його внутрішню структуру та взаємодію утворюючих його ознак [117, с. 11].

Залежно від обставин застосування поняття «об'єктивна сторона» може означати або наукову абстракцію, яка характеризує зовнішній прояв поведінки людини як злочин (в такому випадку краще за все застосовувати поняття «об'єктивна сторона складу злочину»), або законодавчу конструкцію, яка описує об'єктивні ознаки певного складу злочину, встановленого конкретною статтею Особливої частини Кримінального кодексу України (тоді варто користуватися поняттям, що конкретизує діяння, наприклад, «об'єктивна сторона посягання на життя державного чи громадського діяча»), або зовнішню сторону вчиненого суб'єктом злочину (тут слушним буде вживання поняття «об'єктивна сторона злочину»).

Як і будь-яке суспільно небезпечне діяння посягання на життя державного чи громадського діяча містить в собі певні елементи та властиві йому ознаки. Слід зазначити, що теорією кримінального права окремо розглядаються такі поняття як «ознака» та «елемент» складу злочину для

наступного «модельовання» конкретного суспільно небезпечного діяння у конкретній нормі Особливої частини КК України. Якщо ознака складу злочину визначається як конкретна законодавча характеристика найсуттєвіших властивостей злочину, то елемент – це складова структури складу злочину, що утворюється з певної групи ознак, які відповідають різним сторонам суспільно небезпечного діяння, визнаного законом про кримінальну відповідальність злочином [137, с. 123]. Однак, при цьому не завжди правники використовують означені терміни однозначно. Іноді їх підмінюють один одним [225, с. 103]. Кожен елемент складу злочину утворюється структурними одиницями, що у кожному конкретному складі специфічні і неповторні [137, с. 98].

Серед усіх частин складу злочину об'єктивна сторона, напевно, найбільш значна за кількістю елементів та ознак. Якщо виходити з послідовності здійснення юридичного аналізу будь-якого окремо взятого злочинного діяння, вона сама є другим об'єктивним елементом складу злочину. При встановленні об'єктивної сторони злочину необхідно мати на увазі, що у всіх складах в рамках об'єктивної сторони обов'язково присутня тільки одна ознака: суспільно небезпечне діяння. Тобто, поки особа не вчинить суспільно небезпечне діяння, яке заборонено кримінальним законом, вона не може бути притягнуто до кримінальної відповідальності. Тому діяння є головним і обов'язковим елементом об'єктивної сторони злочину. Щодо інших ознак об'єктивної сторони злочину дослідники дотримуються різних позицій. Так, деякі автори визначають вищевказаний елемент як обов'язковий, а всі інші ознаки вважають факультативними, пояснюючи це тим, що вони не завжди використовуються законодавцем при описі певних видів злочинів. Свого часу, професор А. Н. Трайнін зараховував до обов'язкових ознак, власне, діяння, його наслідки й причинний зв'язок [246, с. 132–133], однак, професор С. В. Познишев був переконаний, що обов'язковим є лише діяння, яке характерно для всіх без винятку злочинів (тоді як наслідки та причинний зв'язок властиві лише злочинам із матеріальними ознаками) [163, с. 54]. Пізніше, професор Я. М. Брайнін вважав, що поряд із засобом вчинення

посягання, місцем, часом та обстановкою його здійснення слід зараховувати наслідки й причинний зв'язок між ними та діянням до факультативних ознак об'єктивної сторони [15, с. 171].

І хоча дотепер немає єдності щодо цього питання, однак, академічний курс кримінального права пропонує до обов'язкових ознак відносити діяння у формі дії або бездіяльності. Без діяння, інакше кажучи, без конкретного акту суспільно небезпечної поведінки людини, не може бути вчинений жодний злочин. Діяння завжди або безпосередньо вказується в диспозиції статті Особливої частини КК або однозначно впливає із її змісту і, таким чином, виступає обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину. Тому встановлення ознак такого діяння (дії чи бездіяльності) є обов'язковим у кожній кримінальній справі [97, с. 111].

До факультативних ознак слід відносити суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб та засоби вчинення злочину. Ці ознаки, фактично притаманні злочину як явищу реальної дійсності, далеко не завжди вказуються в законі як ознаки конкретного складу злочину. Однак, якщо суспільно небезпечні наслідки, місце, час, спосіб, обстановка та засоби вчинення злочину прямо вказані у диспозиції статті Особливої частини КК України або однозначно впливають із її змісту, то вони набувають значення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину і їх встановлення в такому випадку є обов'язковим [97, с. 111–112].

Виходячи з цього, у тому самому виданні академік М. І. Панов формулює, що об'єктивна сторона злочину є «зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину [97, с. 111].

Дослідник злочинів проти основ національної безпеки О. А. Чуваков дотримується позиції, згідно з якою будь-які протиправні посягання винних

осіб на охоронювані кримінальним законодавством соціальні блага мають досліджуватися в комплексі, тобто необхідно встановлення не тільки самого діяння (дії чи бездіяльності), але і його суспільно не-безпечних наслідків. Відповідно, потрібно встановлення органічного зв'язку між дією (бездіяльністю) і «результатом-наслідком», коли останній був результатом першої, що стає, як правило, явним і не вимагає будь-яких доказів. Причому суспільно небезпечне діяння і суспільно небезпечні наслідки, що настали, мусять перебувати між собою в причинному зв'язку [288, с. 194–195]. Щодо цього необхідним є встановлення причинного зв'язку між ними. У теоретичному плані злочинні наслідки і причинний зв'язок між ними і діянням, будучи результатом людської поведінки, тісно пов'язані один з одним, становлять її єдину систему і тому завжди обов'язкові при оцінці зовнішнього боку злочинного посягання [300, с. 428–438].

У кримінально-правовій нормі, передбаченій статтею 112 КК України об'єктивна сторона злочину полягає у діянні, що спрямованому на вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю.

Формулювання цієї кримінально-правової норми завжди викликало неоднозначну реакцію в серед фахівців в галузі кримінального права. У чинній редакції статті 112 КК України термін «посягання на життя» не розкривається, хоча вживається не тільки в цій нормі, але і у багатьох інших, зокрема: у статті 348 КК України «Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця», статті 348-1 КК України «Посягання на життя журналіста», статті 379 КК України «Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя», статті 400 КК України «Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги», статті 443 КК України «Посягання на життя представника іноземної держави».

Перед тем як аналізувати кримінально-правову сутність терміну «посягання на життя», напевно, слід зазначити, що багато дослідників відзначають джерело неоднозначного тлумачення змісту посягання на життя, пов'язуючи його з двоїтим характером ключового терміну «посягання». Дійсно, цей термін у кримінальному праві може бути застосований, по-перше, як синонім поняття «злочин» (це можливо при оцінці як посягань тільки умисних злочинів), по друге, як позначення замаху (відповідно до ч. 1 ст. 15 КК України, замахом на злочин є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі.).

З урахування цього, треба відмітити, що ще в шістдесятих роках минулого століття різні автори по різному тлумачили поняття «посягання на життя», одні розуміли під посяганням на життя будь-яке насильство, небезпечне для життя потерпілого, інші відносили до нього тільки замах на вбивство, але більшість авторів дотримувалося думки про те, що посягання на життя необхідно розглядати як умисне вбивство або замах на нього. Ця точка зору була відображена в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 3 липня 1963 року, де під посяганням на життя розумілося вбивство або замах на вбивство [169, с. 745–747].

Ще за радянських часів окремими правниками посягання на життя тлумачилося як «вбивство або замах на вбивство, а так само заподіяння тяжких тілесних ушкоджень» [33, с. 30], або як «дії, які призвели до настання смерті, так і дії, що зумовили можливість настання смерті» [164, с. 40], або як «насильницькі дії щодо державних чи громадських діячів, що створили реальну можливість настання смертельного результату, тобто небезпечні для життя в момент заподіяння» [79, с. 197]. Дотепер лунають пропозиції до посягання на життя вважати належною і погрозу вбивством [131, с. 11]. Пропонується термін «посягання на життя» розуміти не тільки як убивство і

замахи на нього, але й умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, що потягло через необережність смерть потерпілого [22, с. 20]. А деякі вчені, взагалі, пропонували більш обмежене розуміння терміну «посягання на життя», розуміючи під цим тільки замах на вбивство, але не саме вбивство [14, с. 330].

Що ж до офіційна позиції, то вона остаточно склалася у 1989 році, у пункті 5 Постанові Пленуму Верховного Суду СРСР, де роз'яснювалося, що «під посяганням на життя слід розуміти вбивство або замах на вбивство» [151].

На даний період часу на законодавчому рівні термін «посягання на життя» ніде не розкривається. Однак, у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07 лютого 2003 року [200], певне роз'яснення з цього приводу має місце. Так, у пункті 12 цієї постанови зазначено: «Умисне вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів, захисника чи представника особи або їх близьких родичів, начальника військової служби чи іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, за наявності відповідних підстав належить кваліфікувати тільки за статтями 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443 КК. Разом з тим, коли умисне вбивство зазначених осіб чи замах на нього вчинені за інших обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК, дії винної особи додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами цієї статті» [200].

Тож, загальноприйнятим у сучасній юридичній літературі вважається позиція, згідно з якою під посяганням на життя державного чи громадського діяча слід розуміти вбивство і замах на вбивство цих осіб. Так, з точки зору академіка В. Я. Тація, під посяганням на життя розуміється вбивство або замах на вбивство осіб, зазначених у статті 112 КК України. Відповідальність у цих випадках настає як за закінчений злочин незалежно від настання смерті цих

осіб (у разі замаху на вбивство посилання на статтю 15 КК України не потрібно) [102, с. 29].

А професор М. І. Хавронюк посягання на життя державного чи громадського діяча розуміє як вбивство чи замах (як закінчений, так і незакінчений) на вбивство державного чи громадського діяча, що можуть виявитися в діях (вчинення пострілу, заподіяння удару ножом, вкладення радіоактивних речовин у робоче крісло тощо) чи в бездіяльності (наприклад, не здійснення необхідної медичної процедури). Спосіб посягання значення для кваліфікації не має [145, с. 339].

Професор В. А. Ліпкан переконаний, що під посяганням на життя державного чи громадського діяча треба розуміти як убивство цього діяча, так і замах на вбивство. При цьому, посягання на життя названих осіб може бути вчинено як під час безпосереднього здійснення державної чи громадської діяльності, так і поза такими межами, але обов'язково у зв'язку з цією діяльністю [126, с. 153–154].

Професор В. Г. Пилипчук розглядає діяння, передбачене статтею 112 КК України як посягання на життя державного діяча чи керівника політичної партії, під яким слід розуміти вбивство чи замах на вбивство осіб, зазначених у ст. 112 КК. Відповідальність у цих випадках настає як за закінчений злочин, незалежно від настання смерті таких осіб [160, с. 26].

Одним з дослідників, який безпосередньо підкреслює спрямованість діяння, передбаченого статтею 112 КК України, а саме, заподіяння шкоди національній безпеці, а лише потім заподіяння таких наслідків іншим об'єктам кримінально-правової охорони, є професор О. С. Сотула. Так, вчений підкреслює, що об'єктивна сторона посягання на життя державного чи громадського діяча виражається в дії, спрямованій на умисне позбавлення життя державного чи громадського діяча. Це умисне вбивство чи замах на таке щодо зазначених осіб, що може призвести до заподіяння шкоди національній безпеці, порушення нормальної діяльності органів державної влади і до інших суспільно небезпечних наслідків [229, с. 10].

Таким чином, найбільш поширеною серед вітчизняних авторитетних вчених є концепція, відповідно до якої посягання на життя припускає замах на вбивство чи вбивство. Дана точка зору припускає, що вбивство і замах на вбивство становлять єдине діяння, нерозривно пов'язане з основним об'єктом злочинного посягання. У цьому зв'язку такий склад злочину варто розглядати як альтернативний, тобто його об'єктивна сторона може характеризуватися як замах на вбивство чи само вбивство. Настільки широкий перелік думок пов'язаний з тим, що поняття злочинного посягання має на увазі одночасну і фактичну поведінку та потенційну можливість настання злочинного результату [288, с. 247].

Тому, на думку дослідника О. А. Чувакова, для того щоби більш або менш виразно встановити обсяг і межі поняття «посягання на життя», необхідно чітко встановити, що має за мету законодавець, сформулювавши правовий припис, передбачений статтею 112 КК України. Безумовно, не складно припустити, що законодавець статтею 112 КК і іншими аналогічними правовими нормами, що містять словосполучення «посягання на життя», підкреслює прагнення злочинця позбавити життя потерпілого. Тому якби законодавець вийшов за межі свого визначення об'єктивної сторони даного злочину, наприклад одним із його об'єктів назвав не тільки життя людини, але і її здоров'я, то такий злочин, наприклад, як умисне тяжке тілесне ушкодження, що потягло смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України), довелося б розглядати як посягання на життя людини. Тоді як зазначений склад злочину є злочином проти здоров'я особи, бо заподіяння смерті потерпілому не охоплюється умислом винної особи. Таким чином, передбачуване доповнення об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 112 КК України, ознакою насильницьких дій, небезпечних для життя потерпілого, є зайвим [288, с. 248]. На думку дослідника, об'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 112 КК України, виражається в посяганні на життя осіб, перерахованих у диспозиції даної статті, що характеризується як у дії, так і в бездіяльності (відмовлення лікаря надати необхідну допомогу таким

потерпілим). Причому таке посягання має на увазі як сам факт убивства (позбавлення життя) зазначених осіб, так і замах на їх життя [288, с. 250].

Наведе вище дає можливість стверджувати, що як вбивство, так і замах на нього становлять єдине діяння, нерозривно пов'язане з основним об'єктом злочинного посягання, тому вважаємо неприпустимою позицію вчених, виражену професором С. В. Бородіним [13, с. 243–244], про необхідність сукупної кваліфікації вбивства державного чи громадського діяча – за пунктом 8 частини другої статті 115 КК і статтею 112 КК України. Адже, цим було б порушується припис частини третьої статті 2 КК України, що знайшов своє відбиття у положеннях частини першої статті 68 Конституції України, що «ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за те саме правопорушення» [89].

Слід зазначити, що багато вітчизняних та зарубіжних авторів вважають, що варто було б змінити назву таких статей кримінального закону, в яких передбачається відповідальність за посягання на життя певної уповноваженої особи і перевести такі діяння у розряд матеріальних з вказівкою лише на один варіант розвитку подій – вбивство такої особи [3, с. 17; 287, с. 7; 292, с. 18–19]. Насправді, це б дозволило уникнути довгостроково триваючих дискусій щодо терміну «посягання», а також проблем застосування подібних норм. Це, зокрема, стосується випадків помилки винного в особі потерпілого, що породжує неіснуючу в теорії кримінального права конструкцію «замах на замах» [245, с. 13].

Наведене дає змогу констатувати, що термін «посягання на життя» в цілому, не відображає сутності діяння, передбаченого статтею 112 КК України, тому, на нашу думку, було б доцільним замінити назву цієї статті «Посягання на життя державного чи громадського діяча» на більш відповідну та позбавлену невизначеності – «Умисне вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча». Тим більше, що схожі пропозиції щодо заміни терміну «посягання на життя» пропонувалися вітчизняними вченими стосовно статей 348, 443 КК України [3, с. 17; 287, с. 7].

Прийнявши за основу таку концепцію, можемо констатувати, що диспозиція статті 112 КК України вміщує два склади злочину, а саме, вбивство та замах на вбивство. І це створює певну проблему щодо визначення моменту, коли злочин, передбачений 112 КК України може вважатися закінченим. Складається незвичайна з точки зору логіки конструювання складів ситуація, коли в одній диспозиції (навіть не в різних частинах однієї і тієї ж норми) представлені як матеріальна, і формальна моделі.

Стосовно вбивства, ситуація доволі однозначна. Суспільно небезпечним наслідком вбивства є настання незворотної смерті потерпілого. З цього моменту даний злочин вважається закінченим [145, с. 349].

Посягання на життя державного чи громадського діяча у формі вбивства, як правило, відбувається тільки в формі активних агресивних дій, а сам факт вчинення даного злочину дозволяє віднести його до числа насильницьких посягань. Дії характеризуються застосуванням фізичного насильства по відношенню до державних чи громадського діячів. Тобто, вбивство відбувається шляхом активних дій, для позбавлення людини життя може бути застосований як фізичний, так і психічний вплив, наприклад, спричинення психічної травми, що заподіяла смерть, підмова до самогубства особи, яка не усвідомлює значення цього акту тощо. Для вбивства винний може використати м'язові зусилля свого тіла, різні знаряддя (ніж, камінь та інше), а також привести в дію різноманітні механізми та речовини (пістолет, отрута тощо). Із цією ж метою можуть бути використані явища природи, джерела підвищеної небезпеки, обстановка стихійного лиха тощо [107, с. 18].

У разі вбивства шляхом бездіяльності йдеться про невчинення винним дії, яка б запобігла настанню смерті, за умови, що він був зобов'язаний здійснити її та мав можливість зробити це. Таке зобов'язання діяти може випливати із закону або інших нормативних актів, службового становища або професійних обов'язків, попередніх дій винного тощо [107, с. 19]. Питання про можливість вчинення посягання на життя державного чи громадського діяча шляхом бездіяльності в юридичній літературі є дискусійним, чисто

гіпотетично можна припустити вчинення даного злочину шляхом бездіяльності, коли винний з метою вбивства державного чи громадського діяча не виконує покладених на нього обов'язків, наприклад, медпрацівник не надає медичної допомоги, з помсти за державну або громадську діяльність.

Обов'язкова умова відповідальності за вбивство – наявність причинному зв'язку між дією (бездіяльністю) винного та смертю потерпілого. Дане питання має вирішуватися слідчими та судовими органами в кожному окремому випадку з урахуванням конкретних обставин справи. Причинний зв'язок, що встановлюється, має бути не випадковим, а необхідним. Тому дія або бездіяльність особи може бути визнана причиною смерті іншої людини лише тоді, коли цей наслідок мав свою підставу у вчиненому діянні, ним породжувався, тобто був його необхідним результатом [107, с. 19]. Для вбивства є типовим прямий (безпосередній) причинний зв'язок [116, с. 146]. Наприклад, постріл у потерпілого спричиняє його смерть. Значно складніше буває встановити причинний зв'язок, коли він має непрямий, опосередкований характер. Причинний зв'язок при вбивстві може бути опосередкований: дією автоматичних пристроїв (часовий механізм, різні сповільнювачі при вибуху); очікуваними діями потерпілого, які можуть бути як правомірними (наприклад, розкриття адресатом посилки, що містить підривний пристрій, або приведення потерпілим в дію двигуна замінованої автомашини), так і неправомірними (наприклад, свідоме залишення в салоні автомобіля пляшки з отруєною горілкою розраховуючи на те, що викрадач її вип'є); дією малолітнього або психічно хворого, які не усвідомлюють характеру вчиненого; дією природних сил (наприклад, залишення на морозі побитого до непритомності потерпілого); дією третіх осіб (наприклад, запізніле або некваліфіковане надання медичної допомоги потерпілому) [12, с. 26–27].

Визначальним для встановлення причинному зв'язку є висновок про те, що смертельний результат – наслідок дії (бездіяльності) винного в конкретних умовах місця та часу [230, с. 138].

Таким чином, поняття «вбивство» має стійке, зрозуміле, юридично виважене тлумачення, не містить значних оціночних суджень на відміну від поняття «посягання на життя». Крім того, фактично, існує різна суспільна небезпека злочинної діяльності, спрямованої на позбавлення життя державного чи громадського діяча в разі приготування, замаху і завершеного діяння.

Стосовно замаху на життя державного чи громадського діяча, треба з'ясувати, а які, власне, ознаки притаманні кримінально-правовому поняттю «замах». Правник А. М. Ришелюк, проаналізувавши статтю 15 КК України, виокремив три таких ознаки: 1) вчинення діяння, безпосередньо спрямованого на вчинення злочину; 2) недоведення злочину до кінця; 3) причини незавершеності злочинного діяння не залежать від волі винного [145, с. 66]. Відповідно, безпосередня спрямованість на вчинення злочину означає, що особа розпочинає вчинення дій (бездіяльності), передбачених відповідною нормою Особливої частини КК як ознака складу злочину (починає виконувати об'єктивну сторону злочину, ставить об'єкт кримінально-правової охорони у стан безпосередньої небезпеки заподіяння йому істотної шкоди). Притаманна замаху з об'єктивної сторони незавершеність посягання виражається у відсутності однієї чи декількох ознак, передбачених відповідною нормою Особливої частини КК України. У разі вчинення замаху на злочин з матеріальним складом ознакою об'єктивної сторони, якої не вистачає, можуть бути суспільно небезпечні наслідки (наприклад, відсутність біологічної смерті у випадку замаху на вбивство). Характерна для замаху незавершеність об'єктивної сторони злочину є вимушеною. Особа не доводить злочин до кінця не за власною ініціативою, а з причин, які не залежать від її волі. Під такими причинами потрібно розуміти різноманітні обставини як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, які зашкодили закінчити злочин всупереч докладеним зусиллям особи [145, с. 66–67].

Об'єднання законодавцем в рамках однієї диспозиції таких різних за змістом та обсягом діянь як закінчений злочин з матеріальним складом та

замаху на злочин, з використанням терміну для опису об'єктивної сторони як «посягання на життя» свідчить, що таке діяння вважається закінченим і кваліфікується безпосередньо за статтею 112 КК України з початку виконання дій, що входять в об'єктивну сторону складу злочину, незалежно від характеру та обсягу завданої шкоди, тобто, посягання на життя державного чи громадського діяча є злочином з формальним складом. Визнання злочину, передбаченого статтею 112 КК України діянням з формальним складом вказує на факультативність настання суспільно небезпечних наслідків при вчиненні посягання на життя державного чи громадського діяча, однак, суб'єкт цього злочину в будь-якому разі розраховує на їх настання, тому ігнорувати їх при аналізі цього суспільно небезпечного діяння видається некоректним. І на практиці, під час розслідування та судового розгляду кримінальних справ про злочини з формальним складом злочинні наслідки не доказуються, а презюмуються. Достатньо встановити вказане у кримінальному законі суспільно небезпечне діяння. У таких справах наслідки злочину не відображаються у формулі обвинувачення [3, с. 11].

Головним, на нашу думку, логічним та юридично обумовленим поясненням цього є те, що з урахуванням особливої небезпеки дій, спрямованих на позбавлення життя державного чи громадського діяча, склад злочину, передбаченого статтею 112 КК України сформульований законодавцем таким чином, що для визнання його закінченим досить вчинення винною особою відповідних дій і не потрібно обов'язкового настання такого суспільно небезпечного наслідку, як смерть зазначених в ній осіб.

Говорити про статтю 112 КК України як злочин з усіченим складом, як пропонують деякі автори [145, с. 60], вважаємо недоцільним. Адже, усічений склад має місце в тих випадках, коли момент закінчення злочину пов'язується законодавцем з тим чи іншим моментом здійснення злочинного діяння, як правило, до його завершення. При усіченому складі законодавець зміщує момент закінчення злочину на більш ранню стадію, очевидно на стадію готування (як, наприклад, у злочинах, передбачених статтями 111, 257 КК

України тощо). Підтвердження цієї позиції є також те, що при вчиненні злочину, передбаченого статтею 112 КК України, як злочину з формальним складом, можливі така стадія злочинної діяльності як готування. Приміром, готування до злочину, відповідальність за який передбачена статтею 112 КК України, може виражатися у розробці плану підготовлюваного злочину; у вивченні підходів до мешкання; з'ясуванні маршрутів пересування державного чи громадського діяча; у підборі співучасників і їх підмовлянні; у придбанні і пристосуванні знарядь і засобів вчинення злочину, а також у вчиненні інших дій, що створюють реальні умови для вчинення цього злочину [3, с. 11].

З огляду на формально-матеріальний характер об'єктивної сторони статті 112 КК України, в ситуації, коли в процесі посягання на життя державного чи громадського діяча заподіяна шкода його здоров'ю (посягання не привело до настання смерті), це не вимагає додаткової кваліфікації за статтями КК України, які передбачають відповідальність за злочини проти здоров'я, діяння повністю охоплюється диспозицією статті 112 КК України. Відсутність фактичної шкоди здоров'ю державного або громадського діяча через незакінчений замах (наприклад, в ситуації, коли винний, здійснюючи постріл, промахнувся) не виключає кваліфікацію вчиненого при наявності інших необхідних законом ознак за статтею 112 КК України. При цьому, характер і обсяг наслідків, що реально настали може враховуватися судом при призначенні покарання за статтею 112 КК України.

Однак, це не виключає, що посягання на життя державного чи громадського діяча може утворювати сукупність з іншими злочинами. Наприклад, якщо посягання вчиняється громадянином України за завданням іноземної розвідки, такі дії можуть бути додатково кваліфіковані як державна зрада, або у випадку, коли посягання на життя державного діяча, наприклад, Президента України, супроводжувалося захопленням державної влади, таке кваліфікується за сукупністю зі злочином, передбаченим статтею 109 КК України. У випадку, коли винний вчинив посягання на життя державного чи

громадського діяча, і водночас вбивство інших людей шляхом вибуху чи інших загально небезпечних дій, відповідальність настає за сукупністю злочинів, передбачених статтями 112 та пунктами 1, 5 частини другої статті 115 КК України.

Спосіб, час і місце вчинення посягання на життя державного чи громадського діяча на його кваліфікацію не впливають. Єдине, що може бути принциповим для кваліфікації, це встановлення відповідних початкових та кінцевих часових меж, в яких та чи інша особа виконує повноваження державного чи громадського діяча [145, с. 336].

Таким чином, з урахуванням положень нового Закону України «Про національну безпеку України» та власної позиції автора, родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України», слід вважати систему суспільних відносин, що забезпечують захист життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру, які можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України. Доцільно змінити назву розділу I Особливої частини КК України і викласти її у такій редакції: «Злочини проти національної безпеки України».

В якості видового об'єкту злочину, передбаченого статтею 112 КК України, пропонується визначити групу однорідних суспільних відносин, що забезпечують захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу від реальних і потенційних загроз.

На нашу думку, основним безпосереднім об'єктом посягання на життя державного чи громадського діяча слід визнавати політичну систему України, яка забезпечує державний суверенітет України, стабільність функціонування державних органів та громадських політичних об'єднань, прогресивний

демократичний розвиток держави і суспільства; додатковим безпосереднім об'єктом – життя політичних діячів, які зазначені у статті 112 КК України.

Аналіз відповідного чинного законодавства України довів, що перераховані у диспозиції статті 112 КК України державні посадові особи є такими, що очолюють або є членами колегіальних вищих органів державної влади, які визначають ключові, стратегічні напрямки державної політики в Україні, тобто є державними діячами. І посягання на життя таких посадових осіб, дійсно, складає суттєву загрозу для національної безпеки держави, тому охорона життя і здоров'я цих осіб спеціальною кримінально-правовою нормою, що передбачена статтею 112 КК України, є доцільною. Однак, вважаємо, що цей перелік повинен бути доповнений важливими для забезпечення стабільності та ефективності політичної системи держави такими посадовими особами вищого рангу, як Директор Державного бюро розслідувань, Голова та члени Національного агентства у питаннях запобігання корупції, Голова та члени Центральної виборчої комісії.

Стосовно визначення громадського діяча, законодавець не дає можливості якогось розширювального тлумачення терміну, обмежуючи його лише особою керівника політичної партії. На нашу думку, ця позиція не є конструктивною, в подальшому, при проведенні компаративістського аналізу посягання на життя державного чи громадського діяча буде запропоновані певні зміни до кримінально-правового розуміння поняття громадського діяча в контексті статті 112 КК України.

У кримінально-правовій нормі, передбаченій статтею 112 КК України об'єктивна сторона злочину полягає у діянні, спрямованому на вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю. Термін «посягання на життя» в цілому не відображає сутності діяння, передбаченого статтею 112 КК України, тому, на нашу думку, було б доцільним замінити назву цієї статті «Посягання на життя державного чи громадського діяча» на більш відповідну та позбавлену невизначеності – «Умисне вбивство або замах на вбивство державного чи

громадського діяча». Тим більше, що схожі пропозиції щодо заміни терміну «посягання на життя» пропонувалися вітчизняними вченими стосовно статей 348, 443 КК України.

Об'єднання законодавцем в рамках однієї диспозиції таких різних за змістом та обсягом діянь, як закінчений злочин з матеріальним складом та замах на злочин, з використанням терміну для опису об'єктивної сторони як «посягання на життя» свідчить про те, що таке діяння вважається закінченим і кваліфікується безпосередньо за статтею 112 КК України з початку виконання дій, які входять в об'єктивну сторону складу злочину, незалежно від характеру та обсягу завданої шкоди, тобто, посягання на життя державного чи громадського діяча є злочином з формальним складом.

Головним, на нашу думку, логічним та юридично обумовленим поясненням цього є те, що з урахуванням особливої небезпеки дій, спрямованих на позбавлення життя державного чи громадського діяча, склад злочину, передбаченого статтею 112 КК України, сформульований законодавцем таким чином, що для визнання його закінченим досить вчинення винною особою відповідних дій і не потрібно обов'язкового настання такого суспільно небезпечного наслідку, як смерть зазначених у ній осіб.

З огляду на формально-матеріальний характер об'єктивної сторони статті 112 КК України, в ситуації, коли в процесі посягання на життя державного чи громадського діяча заподіяна шкода його здоров'ю (посягання не привело до настання смерті), це не вимагає додаткової кваліфікації за статтями КК України, які передбачають відповідальність за злочини проти здоров'я, діяння повністю охоплюється диспозицією статті 112 КК України. Відсутність фактичної шкоди здоров'ю державного або громадського діяча через незакінчений замах (наприклад, у ситуації, коли винний, здійснюючи постріл, промахнувся) не виключає кваліфікацію вчиненого за наявності інших необхідних законом ознак за статтею 112 КК України. При цьому характер і обсяг наслідків, що реально настали, можуть враховуватися судом при призначенні покарання за статтею 112 КК України.

Посягання на життя державного чи громадського діяча може утворювати сукупність з іншими злочинами. Наприклад, якщо посягання вчиняється громадянином України за завданням іноземної розвідки, такі дії можуть бути додатково кваліфіковані як державна зрада, або у випадку, коли посягання на життя державного діяча, наприклад, Президента України, супроводжувалося захопленням державної влади, таке кваліфікується за сукупністю зі злочином, передбаченим статтею 109 КК України. У випадку, коли винний вчинив посягання на життя державного чи громадського діяча і водночас вбивство інших людей шляхом вибуху чи інших загально небезпечних дій, відповідальність настає за сукупністю злочинів, передбачених статтями 112 та пунктами 1, 5 частини другої статті 115 КК України.

Спосіб, час і місце вчинення посягання на життя державного чи громадського діяча на його кваліфікацію не впливають.

РОЗДІЛ 3

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ДЕРЖАВНОГО ЧИ ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА

3.1. Суб'єкт посягання на життя державного чи громадського діяча

Поняття суб'єкта злочину законодавцем не було сформульовано аж до прийняття чинного Кримінального кодексу України у 2001 році, через що правники давали різні за формою визначення поняття «суб'єкт злочину». Так, переважна більшість фахівців вважала, що суб'єкт злочину – фізична осудна особа, яка досягла встановленого законом віку, винна у вчиненому суспільно небезпечному діянні, передбаченому законом як злочин [24, с. 6]. Інші переконували, що суб'єктом злочину може бути визнано особу, яка володіє такими двома якостями: 1) осудністю під час вчинення злочину; 2) віком, у межах якого вона, відповідно до закону, може нести кримінальну відповідальність [155, с. 29]. На думку третіх, загальне поняття суб'єкта (спеціального суб'єкта теж) злочину можливо визначити як осудну особу, яка досягла певного віку та володіє ознаками, що встановлені певними нормами Особливої частини Кримінального кодексу [156, с. 25]. Взагалі, прийнято вважати, що питання про суб'єкт злочину, за своєю сутністю, є питанням про особу, яка вчинила злочин і підлягає кримінальній відповідальності. Це прямо випливає з назви розділу IV Загальної частини КК України: «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)» [97, с. 139].

Поняття суб'єкта злочину дається статтею 18 КК України, де перераховані всі обов'язкові ознаки даного елемента складу злочину:

- фізична особа;
- осудна особа;
- яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Таким чином, суб'єкт злочину як елемент складу злочину характеризується трьома обов'язковими ознаками: це особа фізична, осудна,

що досягла віку кримінальної відповідальності. Тобто, для притягнення певної особи до кримінальної відповідальності необхідно встановити всі зазначені ознаки, які є обов'язковими.

Як вже зазначалося, вітчизняне кримінальне законодавство виходить з того, що кримінальної відповідальності може підлягати тільки фізична особа. Дане положення ґрунтується на принципі кримінального права про особистої і винної відповідальності особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що виключає притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб. Більш того, український законодавець керується принципом суб'єктивного ставлення при встановленні відповідальності за вчинене суспільно небезпечне діяння, з яким пов'язується психічне ставлення конкретної фізичної особи до вчиненого діяння та його наслідків.

Звертаючись до зарубіжного законодавства, слід зазначити, що у світовій практиці існує три основних моделі інституту юридичної відповідальності юридичних осіб, а саме:

а) традиційна конструкція кримінальної відповідальності юридичних осіб, коли юридична особа поряд з фізичною особою визнається самостійним суб'єктом злочину і у певних випадках підлягає кримінальній відповідальності (Великобританія, США, Австрія, Франція);

б) друга конструкція базується на принципі винної кримінальної відповідальності фізичної особи (суб'єкта) за вчинення нею злочину. При цьому, за умови що фізична особа вчиняє злочин в інтересах юридичної особи, то поряд з фізичною особою юридична особа також зазнає кримінальної відповідальності (Швейцарія, Іспанія, Туреччина);

в) в третій моделі юридична особа зазнає специфічну адміністративну відповідальність за причетність до злочину, що вчинила фізична особа (Німеччина, Італія, Швеція) [285, с. 145].

З країн колишніх союзних республік як суб'єкт злочину визнаються юридичні особи в Республіці Молдова, Литовській Республіці [265, с. 133–134; 269, с. 22]. Згідно ст. 20 КК Литовської Республіки юридична особа несе

відповідальність у випадках, передбачених Спеціальної частиною КК Литовської Республіки, за злочинні діяння фізичної особи, якщо ця особа їх вчинила на користь або в інтересах юридичної особи, діяло індивідуально або за дорученням цього юридичної особи, або якщо це фізична особа виконувало керівні функції і, перебуваючи на службі у юридичної особи, мало право:

1. представляти юридичну особу або
2. приймати рішення від імені юридичної особи, або

3. контролювати діяльність юридичної особи [265, с. 133]. Юридична особа може підлягати відповідальності за злочинні діяння і в тому випадку, якщо їх на користь цієї юридичної особи скоїв вказаний вище співробітник або уповноважений представник юридичної особи внаслідок недостатнього нагляду або контролю за ним. Одночасно в частині четвертою статті 20 КК Литовської Республіки встановлено, що кримінальна відповідальність юридичної особи не усуває кримінальної відповідальності фізичної особи, яка вчинила, організувало, підбурював або сприяла вчиненню злочинного діяння [265, с. 134].

Кримінальний кодекс Республіки Молдова, у частині другій статті 21, передбачає, що юридична особа притягується до кримінальної відповідальності за діяння, передбачене кримінальним законом, при наявності однієї з таких умов: а) юридична особа винна в невиконанні чи неналежному виконанні прямих приписів закону, що встановлюють обов'язки або заборони щодо здійснення певної діяльності; б) юридична особа винна в здійсненні діяльності, що не відповідає передбаченій в установчих документах або заявленим цілям; с) діяння, що заподіює або створює реальну загрозу заподіяння шкоди в значних розмірах особі, суспільству або державі, було вчинено в інтересах цієї юридичної особи або було допущено, санкціоновано, затверджено, використано органом або особою, наділеним функціями керівництва даними юридичною особою [269, с. 22].

Дана відповідальність встановлюється паралельно з кримінальною відповідальністю фізичних осіб (керівників і власників організацій) і

передбачає такі види покарання, які, по суті, носять комбінований характер, так як передбачають заходи кримінального та адміністративного характеру: штраф, відкликання ліцензії (дозволу) на здійснення підприємницької діяльності, примусова ліквідація підприємства.

Незважаючи на очевидність питання про визнання тільки фізичної особи як суб'єкта злочину, проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб залишається дискусійною. Так, прихильники традиційного погляду на те, що кримінальної відповідальності може підлягати тільки фізична особа вважають, що нерозв'язні протиріччя з чинним кримінальним законодавством виникають через те, що правопорушення з боку юридичних осіб не узгоджуються з поняттям злочину як дії або бездіяльності, тому не представляється можливим встановити причинний зв'язок між заподіяною шкодою і конкретним діянням юридичної особи, не дотримується принцип заборони подвійної відповідальності за один і той самий злочин як юридичної особи, так і його керівників (власників). Також не представляється можливим визначити вину у формі умислу і необережності щодо юридичної особи, тому що психічне ставлення до суспільно небезпечного діяння і його наслідків може бути присутнім тільки у фізичної особи [40, с. 134; 145, с. 75].

Незважаючи на зазначене, популярність ідеї кримінальної відповідальності юридичних осіб не зменшується, адже, зумовлена, перед усім, суспільною шкодою, що завдається їх протиправною діяльністю економіці, національній безпеці тощо. Злочинна діяльність не обмежується лише діяннями керівників (посадових осіб) установ, організацій, також вона втілюється також в поведінці інших працівників. Як свідчить практика, цивільно-правові санкції в цьому випадку є недостатньо суворими та не відображають ступінь суспільної небезпеки вчиненого [38, с. 151].

Принцип особистої, персональної відповідальності за злочин, вчинений винувато, на думку професора О. О. Дудорова, є важливим досягненням людської цивілізації, від якого не варто відмовлятися навіть з огляду на деякі

міжнародно-правові рекомендації та багатий, але досить неоднозначний зарубіжний досвід [39, с. 133].

Певний компроміс у дискусію про кримінальну відповідальність юридичних осіб був внесений вітчизняним законодавцем шляхом прийняття 23 травня 2013 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» [178], відповідно з даним Законом України, Кримінальний кодекс України був доповнений розділом XIV–1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [178].

Оцінюючи нововведення, професор А. М. Яценко зазначав, що застосування таких заходів до юридичних осіб можна визначити як діяльність суду щодо прийняття та закріплення у відповідному процесуальному документі остаточного рішення про призначення юридичній особі кримінально-правового заходу у вигляді конкретного розміру штрафу, конфіскації майна або ліквідації. Під час такої діяльності суд змушений буде вирішувати низку питань кримінально-правового змісту. До їх числа відноситься і питання, пов'язане з реалізацією принципу індивідуалізації цих засобів кримінально-правового впливу [301, с. 199]. Головне, що це ніяким чином не порушує основний постулат кримінально-правової доктрини щодо суб'єкта злочину як виключно фізичної особи. Адже, стаття 96³ КК України підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру визначає: або вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи певних злочинів у сфері господарської діяльності та у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ч. 1 ст. 96³ КК України), або незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення певних злочинів у сфері господарської діяльності та у сфері службової діяльності та професійної

діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ч. 2 ст. 96³ КК України), або вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, пов'язаних з тероризмом (ч. 3 ст. 96³ КК України), або ж, що стосується нашого дослідження, вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів проти основ національної безпеки, проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку та інших (ч. 4 ст. 96³ КК України). У примітці 1 до статті 96³ КК України під уповноваженими особами юридичної особи розуміються службові особи юридичної особи, а також інші особи, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи.

Зазначене надає можливість однозначно стверджувати, що, за вітчизняним кримінальним правом, суб'єктом злочину залишається фізична особа, а в деяких випадках, якщо визначений законом злочин вчиняється уповноваженою особою (фізичною особою) юридичної особи від імені та в інтересах юридичної особи до такої юридичної особи можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, в тому числі, за злочини проти основ національної безпеки, до яких відноситься і діяння, передбачене статтею 112 КК України.

Зміст другої обов'язкової ознаки суб'єкта злочину – осудність особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, в українському кримінальному законі значною мірою розкривається через співставлення понять осудність–неосудність. Так, у частині першій статті 19 КК України зазначено про осудність особи: «Осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними», а у частині другій цієї статті вказано, що «не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або

іншого хворобливого стану психіки». Отже, законодавець не вважає, що неосудна особа вчиняє злочин, вона вчиняє суспільно небезпечне діяння, яке не містить обов'язкового елементу складу – суб'єкта злочину (через відсутність такої ознаки як осудність), внаслідок чого виключається кримінальна відповідальність даної особи [233, с. 76].

Вирішення питання про осудність особи під час вчинення ним суспільно небезпечного діяння пов'язується з наявністю сукупності медичного і юридичного критеріїв. Виходячи із законодавчого визначення неосудності, передбаченого частиною другою статті 19 КК України, слід визнати, що осудною щодо інкримінованого суспільно небезпечного діяння буде вважатися особа, яка не мала хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки під час вчинення суспільно-небезпечного діяння (медичний критерій); була здатна усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку діяння або керувати своєю поведінкою (юридичний критерій). Отже, особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння, і не підпадають під зазначені ознаки неосудності, повинні визнаватися осудними.

Третя обов'язкова ознака суб'єкта злочину – це досягнення особою на час вчинення суспільно небезпечного діяння віку кримінальної відповідальності. Згідно із загальним правилом, «кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років» (ч.1 ст. 22 КК України). Однак, з цього загального правила є винятки, зокрема, до кримінальної відповідальності притягуються особи, які досягли на час вчинення злочину чотирнадцятирічного віку, за вчинення суспільно небезпечних діянь, вичерпний перелік яких міститься в частині другій статті 22 КК України, серед яких зазначена і стаття 112 КК України.

Обмеження чотирнадцятьма-шістнадцятьма роками мінімального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, пов'язано з тим, що саме у цьому віці відбувається становлення підлітка як особистості, перехід від дитячого стану до дорослого, у цьому віці неповнолітні вже можуть розуміти

й оцінювати свої вчинки, хоча психіка їх ще не зовсім сформована. Вони не завжди критично ставляться до своїх дій, схильні до наслідування, можуть вчинити правопорушення із помилкових уявлень про товариство, нерідко неспроможні протистояти негативному впливові їх оточення. Враховуючи все це, вітчизняний кримінальний закон передбачає певні особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх (розділ XV Загальної частини КК України). Таким чином, встановлення загального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (з шістнадцяти років, а за окремі злочини – з чотирнадцяти років), зумовлено тим, що з досягненням цього віку особа повного мірою здатна оцінювати свою поведінку, у тому числі злочинну [145, с. 81].

Зрозуміло, що вік, з якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності, не однаковий в різних державах. За законодавством Польщі, Фінляндії, Швеції покарання може бути призначене тільки особі, яка досягла віку п'ятнадцяти років [270, с. 49; 278, с. 9], Франції, Естонії – тринадцяти років [257, с. 1107; 277, с. 82], Голландії – дванадцять років [259, с. 199–200], Ізраїлю – дев'ять років, а в Єгипті, Ірландії кримінальна відповідальність може настати і з семи років. Це питання має практичний характер, оскільки не раз бували випадки, коли семирічні діти вчиняли вбивство кількох осіб, зокрема з хуліганських мотивів. Залишати такі дії без будь-якої правової реакції було б неправильно [40, с. 142].

Найбільш обґрунтованим видається підхід, застосований в деяких державах, зокрема, Білорусі, за яким здатність дитини усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними встановлюється в кожному конкретному випадку за допомогою судово-психіатричної експертизи [83, с. 128]. Утім, і в цьому випадку мінімальний вік кримінальної відповідальності повинен бути визначений законом на основі наукових даних. Останні спроможні з математичною точністю визначити найменший вік, з досягненням якого дитина повинна усвідомлювати існування певних табу, насамперед тих, що стосуються життя і здоров'я інших людей, і керувати своєю поведінкою, щоб

ці табу не порушити [40, с. 142]. У пункті 4.1 Мінімальних стандартних правил ООН стосовно відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила», 1985 р.) зазначається, що нижня межа віку кримінальної відповідальності не повинна встановлюватись на надто низькому віковому рівні, враховуючи аспекти емоційної, духовної та інтелектуальної зрілості [139].

Важливим для характеристики суб'єкта злочину, передбаченого статтею 112 КК України є те, що поряд з поняттям суб'єкт злочину у кримінальному праві, доволі часто, використовується термін «особа винного», під яким розуміється особистість злочинця як сукупність біологічних, психологічних і соціальних рис, ознак і особливостей особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння [70, с. 174]. Прийнято вважати, що ознаки суб'єкта злочину мають кримінально-правове значення, а індивідуальні риси, ознаки та особливості особистості особи, яка вчинила злочин, відносяться до його кримінологічної характеристики, яка необхідна в основному для з'ясування причин і умов, що сприяють вчиненню суспільно небезпечних діянь, і розробки заходів попередження злочинності в Україні [70, с. 174]. Однак, характеристика особистості винної особи має кримінально-правове значення не тільки в плані призначення законного, обґрунтованого і справедливого покарання, але і при встановленні обов'язкових ознак суб'єкта злочину. Так, в процесі досудового розслідування до завдань слідчого входить виявлення всіх особливостей особи злочинця.

З цієї точки зору, цікавою видається позиція професора О. С. Сотули, що для посягання на життя державного чи громадського діяча характерна висока суспільна небезпека, але разом з тим рівень розумового розвитку особи свідчить, що у чотирнадцятирічному віці вона не може її усвідомлювати, а також не може усвідомлювати його протиправності у зв'язку з складністю суб'єктивної сторони, складністю цілей посягання на життя державного чи громадського діяча. Тому, на думку дослідника, встановлення зниженого віку

кримінальної відповідальності за посягання на життя державного чи громадського діяча є недоцільним.

Вважаємо, що законодавець враховує, що людина без психічних вад у чотирнадцятирічному віці здатна оцінювати фактичну сторону своїх вчинків і їх соціальну значимість, має певний рівень соціальної свідомості [19, с. 119], а отже, й спроможна усвідомлювати правові заборони щодо насильницького посягання на життя іншої людини та його наслідки у виді смерті такої людини. І вже справа слідчого та суду з'ясувати наскільки об'єктивні та суб'єктивні ознаки посягання на життя державного чи громадського діяча були усвідомлені неповнолітнім суб'єктом та його злочинні цілі відповідали змістовним положенням диспозиції статті 112 КК України. Для цього, на нашу думку, треба встановити певні аспекти достатньої психологічної спроможності неповнолітньої особи усвідомлювати ступінь, характер і суспільну небезпеку вчиненого нею суспільно небезпечного діяння проти життя державного чи громадського діяча; сприймати і самостійно оцінювати відповідну заборону, встановлену кримінальним законодавством України; відповідність умислу, мотивів та мети вчиненого неповнолітнім установленням статті 112 КК України та усвідомлення цього ним; нарешті, здатність неповнолітнього нести кримінальне покарання [77, с. 97].

Таким чином, суб'єктом посягання на життя державного чи громадського діяча може бути громадянин України, іноземець або особа без громадянства. Враховуючи, що суспільно небезпечне діяння, передбачене статтею 112 КК України є спеціальним видом вбивства, законодавець частиною другою статті 22 КК України встановив, що це може бути особа, що досягла чотирнадцятирічного віку. Тобто, суб'єктом посягання на життя державного чи громадського діяча визнається фізична, осудна особа, що досягла чотирнадцяти років. Ці положення цілком відповідають тяжкості і суспільній небезпеці цього злочину.

3.2. Суб'єктивна сторона посягання на життя державного чи громадського діяча

Встановлення суб'єктивної сторони посягання на життя державного чи громадського діяча пов'язано зі значною кількістю проблемних питань порівняно з їх об'єктивною стороною й її ознаками. Суб'єктивна сторона злочину є найбільш прихованим елементом складу злочину, адже є результатом діяльності свідомості людини. Якщо об'єктивна сторона складу злочину виражає зовнішні прояви вчиненого [98, с. 88], то суб'єктивна сторона характеризує інтелектуально-вольове, тобто внутрішнє, ставлення суб'єкта до таких об'єктивних елементів та ознак, як об'єкт, дія чи бездіяльність, наслідки, причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) та наслідками тощо. Власне, характер суспільної небезпечності діяння обумовлюється суб'єктивною стороною складу злочину [207, с. 17–19].

Виокремити суб'єктивні ознаки при вчиненні посягання на життя державного чи громадського діяча можна лише умовно, оскільки злочин є нерозривним поєднанням об'єктивного та суб'єктивного. Отже, справедливим і корисним є визначення суб'єктивної сторони, відповідно до якого «суб'єктивна сторона злочину – це внутрішній бік злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості й волі до суспільно небезпечної дії, яку вона вчиняє, і до її наслідків» [99, с. 142].

Окрім класичного підходу, згідно з яким суб'єктивна сторона складу злочину є внутрішнім (психічним) ставленням суб'єкта злочину до вчинюваного діяння, існує також положення щодо уявної універсальності суб'єктивної сторони складу злочину, коли вона ототожнюється із сукупністю будь-яких об'єктивно-суб'єктивних обставин, що визначає в поведінці конкретної особи її негативне ставлення до суспільних цінностей [236, с. 160–163].

Хоча суб'єктивна сторона і є проявом психічної, нематеріальної діяльності винної особи, вона весь час має визначатися як факт об'єктивної дійсності, оскільки психічна робота людини в злочині, як і в будь-якій свідомій

поведінці, об'єктивується в її діянні [166, с. 128]. Учені-криміналісти обґрунтовано зазначають, що неможливо дослідити дії або бездіяльність особи у відриві від її внутрішніх (суб'єктивних) чинників, оскільки сам термін «діяння» означає певну поведінку людини, зумовлену її свідомістю й волею [299, с. 5], а при вчиненні злочинного діяння – сваволею та нездійсненими мріями [95, с. 296]. Тобто, виходячи з психології, людина нічого не робить без свідомого наміру, без бажаної мети [244, с. 10], тому будь-який вчинок людини є проявом її волі та контролюється її свідомістю. Суб'єктивні ознаки злочину відображаються в конкретному діянні. Зовнішньо такі ознаки проявляються як об'єктивні, змістовні (семантичні) показники [20, с. 11].

Насправді, суб'єктивна сторона складу злочину характеризується комплексом ознак, що утворюють психологічний, тобто внутрішній зміст кримінально протиправного посягання. До складу суб'єктивної сторони злочину входить одна обов'язкова ознака – вина у формі умислу або необережності, а також три додаткові (факультативні): мотив, мета та емоційний стан винного в момент вчинення злочину. Однак гама психічної діяльності ширша за обсягом і не обмежується вказаними ознаками, але суб'єктивна сторона вміщує лише елементи, що мають юридичне значення, наявність яких необхідна для правильної правової оцінки і, відповідно, кваліфікації вчиненого [237, с. 263].

Треба зазначити, що відповідно до статті 62 Конституції України, кримінальна відповідальність настає лише тоді, коли буде доведена вина особи у вчиненні злочину [89]. Дане положення знайшло своє логічне продовження у частині другій статті 2 КК України, де підкреслюється, що особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведена в законному порядку і встановлена обвинувальним вироком суду, однак, з іншого боку, законодавець частиною першою статті 11 КК України підкреслює, що злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія чи бездіяльність), яке вчинив суб'єкт злочину. Таким чином, вина є не тільки основним елементом

суб'єктивної сторони складу злочину, а й підставою кримінальної відповідальності та покарання винної особи [288, с. 266].

Але такий підхід до визначення цих понять більш стосується Загальної частини. При аналізі положень, які містяться в нормах Особливої частини, він потребує певного уточнення. Як слушно зауважує професор Є. Л. Стрельцов, при визначенні певного складу злочину такого розмежування взагалі немає. Все, що вказується законодавцем як ознаки будь-якого елемента конкретного складу злочину, потрібно встановлювати обов'язково. Відсутність таких ознак свідчить або про наявність у цьому випадку іншого складу злочину, або про відсутність будь-якого складу злочину. Зрозуміло, що це має відношення і до ознак суб'єктивної сторони злочину. Наприклад, вбивство визнається кваліфікованим, якщо воно вчиняється з корисливих або хуліганських мотивів (ч. 2 ст. 115 КК України); емоційний стан стає обов'язковою ознакою вбивства, якщо воно було вчинено в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого (ст. 116 КК України) [108, 10–11]. Отже, загальноприйняте розмежування ознак суб'єктивної сторони на основні та факультативні стосується тільки положень Загальної частини. Однак, щодо Особливої частини, то те, що вказується законодавцем у диспозиції кримінально-правової норми, підлягає обов'язковому встановленню, бо наявність саме вказаних ознак дає змогу правильної кваліфікації діяння. Відсутність таких ознак у діяннях особи свідчить або про наявність у цьому випадку іншого складу злочину, або про відсутність будь-якого складу злочину взагалі. Тут, як ми бачимо, мотив, мета дій конкретної особи або її емоційний стан є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони вказаних складів злочинів і відсутність цих ознак не дозволяє саме так кваліфікувати діяння відповідної особи [10, с. 633].

Як зазначалося вище, діяння, передбачене статтею 112 КК України вважається закінченим з початку виконання дій, що входять в об'єктивну сторону складу злочину, незалежно від характеру та обсягу завданої шкоди, це

означає, що посягання на життя державного чи громадського діяча є злочином з формальним складом. Слід зазначити, що, за загальновизнаною думкою, злочини з формальним складом можуть вчинятися лише умисно. З огляду на те, що законодавче визначення необережної вини сфокусоване на суспільно небезпечних наслідках діяння, а вони не входять до структури об'єктивної сторони формальних складів злочину, можливість вчинення такого злочину з необережності виключається. Отже, без зміни теоретичного розуміння та законодавчого визначення форм вини необережний злочин з формальним складом уявити неможливо, тобто такі злочини є винятково умисними [122, с. 36].

Виходячи з визнання посягання на життя державного чи громадського діяча злочином з умисною формою вини, треба вказати, що у статті 24 КК України передбачено дві характерні ознаки умислу – інтелектуальна і вольова. Інтелектуальна ознака умислу включає: 1) усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру своєї дії чи бездіяльності; 2) передбачення її суспільно небезпечних наслідків. В свою чергу, вольова ознака умислу означає наявність у суб'єкта злочину бажання настання суспільно небезпечних наслідків від вчиненого ним діяння чи свідоме їх припускання. І вже залежно від поєднання у свідомості злочинця інтелектуальної і вольової ознак умисел поділяється на два види: прямий і непрямий (евентуальний) [21, с. 73].

У разі прямого умислу, згідно з частиною другою статті 24 КК України, особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності; передбачає настання суспільно небезпечних наслідків; бажає їх настання. А у разі вчинення злочину з непрямым умислом, згідно з частиною третьою статті 24 КК України, особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння; передбачає його суспільно небезпечні наслідки; хоча не бажає, але свідомо припускає їх настання. Необхідно відзначити, що загальними ознаками як прямого, так і непрямого умислу є усвідомлення винуватим суспільно небезпечного характеру своїх дій або бездіяльності; передбачення ним суспільно небезпечних наслідків. Підставою розмежування двох видів

умислу є те, що при прямому умислі винувата особа бажає настання суспільно небезпечних наслідків, а при непрямому виявляє байдужість до таких наслідків, не бажає, але свідомо припускає настання суспільно небезпечних наслідків. Усвідомлення суспільно небезпечного характеру вчинюваного діяння означає, що винувата особа розуміє не лише фактичні обставини, які стосуються об'єкта і об'єктивної сторони складу певного злочину, а й його суспільну небезпечність [21, с. 74].

Слід також враховувати, що непрямий умисел менш розповсюджений порівняно з прямим. Цей вид умислу не може мати місце при вчиненні злочинів з формальною конструкцією об'єктивної сторони, а також на стадії незакінченого злочину (як готування, так і замаху). Так, Пленум Верховного Суду України в абзаці 2 пункту 4 Постанови «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07 лютого 2003 року № 2 зазначив, що замах на злочин може бути вчинено лише з прямим умислом (коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання) [200]. На підтвердження цієї позиції вищої судової інстанції слід зазначити, що специфіка опису в законі об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 112 КК України, не дозволяє виділити окремо замах на життя державного чи громадського діяча. Крім того, наявність спеціальної мети виключає непрямий умисел. І, нарешті, «в формальних складах вольова ознака умислу вичерпується вольовим ставленням до самих суспільно небезпечних дій (бездіяльності). Отже, при вчиненні злочинів з формальним складом вольовий елемент умислу завжди полягає в бажанні вчинити суспільно небезпечні дії, заборонені кримінальним законом, він може бути тільки прямим» [207, с. 86–87].

Більш того, у пункті 22 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» безпідставно і традиційно рекомендує питання про наявність у діях особи умислу на вбивство вирішувати, виходячи із сукупності

всіх обставин вчиненого діяння, враховуючи, зокрема, спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передували події, їх стосунки [200].

Дослідженнями сучасних українських правників засвідчується необхідність вирішення питання про зміст умислу винного з урахуванням всебічного аналізу конфліктної ситуації. Про наявність умислу на вбивство може свідчити комплекс обставин: нанесення ударів та поранень (їх локалізація) в життєво важливі органи (голову, шию, ліву сторону грудей, печінку, пах тощо); застосування такого знаряддя або засобу вчинення злочину, яке здатне спричинити смерть (пістолет, кастет, сокира, важкий предмет тощо); інтенсивність дій винного, яка достатня для порушення функцій або анатомічної цілісності життєво важливих органів (велика сила нанесення ударів або множинність поранень, усвідомлення їх несумісності з життям); існування ворожих міжособистісних стосунків між потерпілим і винним до вчинення злочину (попередні погрози, факти бійок між винним і потерпілим тощо); переривання злочинних дій не добровільно, а на вимогу інших осіб, під загрозою бути викритим чи затриманим; свідоме використання обстановки, яка завідомо виключає своєчасне надання медичної допомоги; негативна поведінка після вчинення злочину (наприклад, залишення потерпілого, який знепритомнів або тяжко поранений, без медичної допомоги; створення перешкод для того, щоб потерпіла особа не могла залишити місце злочину, дати собі раду сама або покликати на допомогу сусідів чи перехожих) [65, с. 226–227].

Слід зазначити, що на підтвердження прямоумисного характеру посягання на життя державного чи громадського діяча, в учбовій та спеціальній літературі злочин, передбачений статті 112 КК України трактується або як вчинений з прямим умислом [102, с. 30; 103, с. 15; 107, с. 14; 108, с. 221; 145, с. 339], або без вказівки на спрямованість умислу [217, с. 20]. Однак, представлена і така позиція, що даний злочин «може бути вчинено

як із прямим, так і з непрямим умислом, замах на вбивство відбувається тільки з прямим умислом» [252, с. 369], яка, на нашу думку, є помилковою через наведені вище аргументи.

А вже аналіз прямого умислу дає можливість виділити конкретні види, які мають значення при застосуванні кримінального законодавства. Вони характеризуються додатковими розпізнавальними ознаками: часом виникнення, спрямованістю, конкретизацією бажаного наслідку тощо. Залежно від спрямованості та ступеню конкретизації бажаних наслідків умисел прийнято розмежовувати на визначений (конкретизований) і невизначений (неконкретизований). Визначений умисел характеризується чіткою конкретизацією наслідків дії у свідомості винного. Суб'єкт тут передбачає конкретні наслідки та бажає їхнього настання або свідомо їх допускає. Визначений умисел в одних випадках може бути простим, коли винний передбачає та бажає настання одного конкретизованого наслідку, досягнення певної мети. При цьому особа могла сприйняти та усвідомити цю інформацію і прийняти вірне рішення [114, с. 110].

Центральним аргументом визнання можливості вчинення посягання на життя державного чи громадського діяча тільки з прямим умислом служить законодавче визначення цілей вчинення цього суспільно небезпечного діяння. Структура суб'єктивної сторони складу посягання на життя державного чи громадського діяча, і його наслідки вказують на те, що цей злочин може вчинятися умисно. Це підтверджується тим, що інтелектуальним моментом умислу винного має охоплюватися спеціальний статус потерпілого, який є державним чи громадським діячем. Крім того, стосовно прямого умислу можна стверджувати, що вольовий елемент такого умислу, який характеризує спрямованість волі суб'єкта, визначається в законі як бажання настання суспільно небезпечних наслідків. Бажання являє собою прагнення до певного результату. Як ознака прямого умислу бажання полягає в прагненні до певних наслідків. У силу цього бажання пов'язується із суспільно небезпечними наслідками, у яких нанесена певна шкода об'єкту злочину [166, с. 80]. Це ще

раз дає можливість стверджувати, що діяння, передбачене статтею 112 КК України вчиняється з прямим умислом, тобто особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого посягання, передбачає, що в результаті її діяння настане смерть державного чи громадського діяча і бажає настання цієї смерті.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони посягання на життя державного чи громадського діяча є спеціальні мотиви та цілі.

Мотивами вчинення цього злочину можуть бути тільки такі: бажання не допустити чи припинити державну чи громадську діяльність певної особи, змінити її характер, або помста за таку діяльність [145, с. 339].

Мотив є тут саме тим елементом складу злочину, за яким і відмежовується звичайне вбивство від вбивства державного чи громадського діяча; розрізняють дії виконавця та організатора злочину тощо. Отже, мотив, у деяких випадках, є визначальним при кваліфікації злочинних діянь як посягання на життя державного чи громадського діяча [228, с. 101].

Походження вказаних мотивів при вчиненні посягання на життя державного чи громадського діяча може бути різноманітним, наприклад, політичним, кримінальним, релігійним тощо. Так, професор В. О. Навроцький вважає, що мотиви посягання на життя державного чи громадського діяча завжди пов'язані і викликані державною діяльністю потерпілого:

- 1) помста за державну діяльність;
- 2) кар'єризм;
- 3) корисливість;
- 4) вороже ставлення до Української держави [142, с. 46].

Певне питання викликає висновок професора О. Ф. Бантишева, що мотивом злочинної поведінки, спонуканням до вчинення посягання на життя державного чи громадського діяча є саме державна діяльність потерпілого, яка по тим чи іншим причинам не влаштовує винного [8, с. 87]. В даному випадку не зовсім коректно виражено психічне відношення особи, що вчинила посягання на життя державного чи громадського діяча до діяльності останнього, бо сама по собі будь-яка діяльність не може бути мотивом до

вчинення злочинних дій, спонуканням до них може бути лише негативне відношення до такої діяльності. Напевно, слід говорити про характер діяльності потерпілого, або про її спрямованість.

У будь-якому разі для кваліфікації злочину за статтею 112 КК України достатньо, щоб ініціатор посягання на життя державного чи громадського діяча (організатор, підбурювач, у тому числі замовник, чи хоча б один із виконавців, коли їх двоє і більше) керувався вказаними вище мотивами. Інші співучасники можуть діяти з корисливим мотивом, із бажання допомогти ініціатору тощо. В окремих випадках це може мати значення для кваліфікації їхніх дій [145, с. 339].

Що ж до самого розуміння державної діяльності як підстави виникнення зазначених негативних спонукань, то, на думку професора М. І. Хавронюка, це така діяльність, що входить до кола повноважень державного діяча, діяльність відповідної службової особи у масштабах держави. Громадською діяльністю у складі злочину, передбаченого статтею 112 КК України, визнається діяльність громадянина, зумовлена його належністю до політичної партії і спрямована на реалізацію функцій і виконання завдань, які стоять перед нею [145 с. 339].

Мета злочину – це уявлення про бажаний результат, якого прагне досягти особа, що визначає спрямованість діяння. Мотив та мета як психічні ознаки характерні для будь-якої свідомої вольової поведінки людини. В їх основі лежать потреби, інтереси людини. Однак коли йдеться про мотив та мету злочину, їх зміст визначається антисоціальною спрямованістю [97, с. 173].

Мета злочину може бути обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони, а може бути за межами обов'язкових ознак того чи іншого виду злочину. Відсутність мети, якщо вона є обов'язковою ознакою, означає відсутність суб'єктивної сторони, а, отже, відсутність підстав для притягнення до кримінальної відповідальності. Якщо мета не є ознакою суб'єктивної сторони, її встановлення сприяє визначенню соціальної занедбаності особи винного, що враховується при індивідуалізації відповідальності і призначення покарання.

Мотив і мета мають багато спільного, і часом їх важко відрізнити. Мета носить як би тимчасовий характер, якщо вона досягнута; вона повинна бути реальною, тобто її досягнення при певних обставинах стає можливим. У процесі перетворення усвідомленої потреби в мотив відбувається й остаточне відпрацювання і обґрунтування мету. Мета детермінує вольову дію, але у свою чергу вона сама детермінується спонуканнями, мотивами [228, с. 107]. З підставі зазначеного, вважаємо, що метою посягання на життя державного чи громадського діяча, з урахуванням безпосереднього об'єкту злочину, передбаченого статтею 112 КК України, є заподіяння шкоди політичній системі України.

Крім того, орієнтуючись на особливості кваліфікації так званих спеціальних вбивств за Кримінальним кодексом України, посягання на життя державного чи громадського діяча може вчинюватися одночасно з додатковими мотивами та цілями, тому не виключається можливість кваліфікації такого вбивства одночасно за статтею 112 КК України та, наприклад, пунктами 6, 7, 9 частини другої статті 115 КК України [72, с. 103].

Таким чином, суб'єктом посягання на життя державного чи громадського діяча може бути громадянин України, іноземний громадянин або особа без громадянства. Враховуючи, що суспільно небезпечне діяння, передбачене статтею 112 КК України, є спеціальним видом вбивства, законодавець частиною другою статті 22 КК України встановив, що це може бути особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку. Тобто, суб'єктом посягання на життя державного чи громадського діяча визнається фізична осудна особа, яка досягла чотирнадцяти років. Ці положення цілком відповідають тяжкості і суспільній небезпеці цього злочину. Однак, враховуючи складність суб'єктивної сторони, складність цілей посягання на життя державного чи громадського діяча, слідчим та суду необхідно з'ясовувати питання, наскільки об'єктивні та суб'єктивні ознаки посягання на життя державного чи громадського діяча були усвідомлені неповнолітнім суб'єктом та його

злочинні цілі відповідали змістовним положенням диспозиції статті 112 КК України.

Із суб'єктивної сторони діяння, передбачене статтею 112 КК України, вчиняється з прямим умислом, тобто особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого посягання, передбачає, що в результаті її діяння настане смерть державного чи громадського діяча і бажає настання цієї смерті.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони посягання на життя державного чи громадського діяча є спеціальні мотиви, а саме: бажання не допустити чи припинити діяльність потерпілого, пов'язану з виконанням ним своїх державних чи громадських функцій, змінити характер такої діяльності або помститися за таку діяльність такому потерпілому.

У конструкції норми, передбаченої статтею 112 КК України, законодавець, вказуючи на зв'язок посягання з впливом на діяльність потерпілого державного чи громадського діяча, тим самим припускає наявність спеціальної мети такого впливу – заподіяння шкоди політичній системі України. При цьому слід зазначити, що не лише бажання припинити виконання державним чи громадським діячем своєї діяльності або помста за таку діяльність є змістом суб'єктивної сторони розглядуваного виду посягання на життя – такими ознаками можуть бути й інші мотиви або цілі, якщо вони детермінуються саме виконанням потерпілою особою державних чи громадських функцій.

Крім того, орієнтуючись на особливості кваліфікації так званих спеціальних вбивств за Кримінальним кодексом України, посягання на життя державного чи громадського діяча може вчинюватися одночасно з додатковими мотивами та цілями, тому не виключається можливість кваліфікації такого вбивства одночасно за статтею 112 КК України та, наприклад, пунктами 6, 7, 9 частини другої статті 115 КК України.

РОЗДІЛ 4

ВІДМЕЖУВАННЯ ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ДЕРЖАВНОГО ЧИ ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ТА ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА САНКЦІЙ СТАТТІ 112 КК УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ ПОТЕРПІЛИХ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ СТАТУСОМ

4.1. Відмежування посягання на життя державного чи громадського діяча від суміжних складів злочинів

Стаття 112 КК України є спеціальною відносно загальної норми, передбаченою пунктом восьмого частини другої статті 115 КК України. В нашому випадку, норми про основний та кваліфікований склади умисного вбивства співвідносяться як загальна і спеціальна. Відповідно, норми, що є спеціальними відносно норми про кваліфікований склад умисного вбивства, є спеціальними і щодо норми, що містить основний склад умисного вбивства. Але ця залежність не справджується у оберненому порядку. Не у всіх ситуаціях, в яких є загальною норма про основний склад умисного вбивства, загальною є й норма про кваліфікований склад умисного вбивства.

Норми про умисні склади злочинів, де життя особи є основним або єдиним додатковим безпосереднім об'єктом, співвідносяться із загальною нормою про умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України), як спеціальні. В цьому випадку конкуренція є повною. Це склади злочинів, що передбачені статтями 112, частиною другою статті 115, статтями 348, 379, 443 КК України [17, с. 183].

Слід також, відмітити, що дослідник Л. П. Брич справедливо зазначає, що ознаками, що визначають спеціальний характер норм про склади злочинів, що полягають в умисному заподіянні смерті іншій людині (в нашому випадку, статті 112, 348, 379, 443 КК України), у диспозиціях наведених статей Особливої частини КК України названо потерпілого, зокрема його правовий і соціальний статус, та мотив. Відповідно, загальною відносно цих спеціальних

норм є норма про кваліфікований склад умисного вбивства лише в частині ознаки, закріпленої у пункті восьмому частини другої статті 115 КК України, що в більш загальних рисах вказує на правовий та соціальний статус потерпілого: «особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку». У названих спеціальних нормах зміст такої ознаки як потерпілий більш конкретизований порівняно зі змістом відповідної ознаки складу злочину, закріпленого у загальній нормі [17, с. 184].

Отже, відмежування статей 112 та 115 можна провести по декільком основним ознакам. По-перше, пункт восьмий частини другої статті 115 КК України передбачає основним безпосереднім об'єктом є життя потерпілого, а в якості додаткового безпосереднього об'єкта даного злочину проти особи виступає нормальні службова діяльність або виконання громадського обов'язку особою [145, с. 355]. У статті 112 КК України, навпаки, основним безпосереднім об'єктом злочину є політична система України, яка забезпечує державний суверенітет України, стабільність функціонування державних органів та громадських політичних об'єднань, прогресивний демократичний розвиток держави і суспільства, а життя політичних діячів, які зазначені у статті 112 КК України є додатковим безпосереднім об'єктом.

По-друге, при відмежуванні статті 112 від статті 115 КК України потрібно мати на увазі, що відмітними ознаками посягання на життя державного чи громадського діяча є особливості, які характеризують особу потерпілого. Ним може бути тільки перераховані у диспозиції статті 112 КК України державні чи громадські діячі. Потерпілим від злочину, передбаченого статтею 115 може бути будь-яка людина, незалежно від статі, віку, стану здоров'я, соціального становища, а потерпілими від злочину, передбаченого пунктом восьмим частини другої статті 115 КК України можуть бути службові особи, інші працівники, що виконують службові або виробничі функції (рядовий службовець в установі, робітник, сторож тощо), особи, які

виконували громадський обов'язок, а також близькі родичі перелічених осіб [108, с. 229].

По-третє, відмежування складів статті 112 та статті 115 КК України за ознаками об'єктивної сторони злочину дозволяє вказати, що стаття 115 КК України сформульована законодавцем як матеріальний склад і необхідною умовою для визнання цього діяння закінченим є настання смерті потерпілого, якщо діяння спрямоване заподіяння не закінчується смертю потерпілого, таке слід кваліфікувати за статтею 15 і статтею 115 КК України. Коли мова йде про злочин, передбачений статтею 112 КК України, то він є формальним, і замах на вбивство державного чи громадського діяча охоплюється статтею 112 КК України і посилання на статтю 15 КК України не потребує [108, с. 221].

По-четверте, при розмежуванні статей 112 та 115 КК України по суб'єктивній стороні слід мати на увазі, що стаття 112 КК України є спеціальною стосовно пункту восьмого частини другої статті 115 КК України. У своїй диспозиції стаття 112 КК України має конкретні цілі – не допустити чи припинити державну чи громадську діяльність певної особи, змінити її характер, або помста за таку діяльність [145, с. 339].

При вчиненні посягання на життя державного чи громадського діяча, передбаченого статтею 112 КК України завжди є прямий умисел на позбавлення життя такої особи. Наявність у суб'єктивній стороні цього складу злочину зазначених вище цілей, визначає кваліфікацію вчиненого за статтею 112 КК України, крім її оцінки за статтею 115 КК України. Відповідно, посягання на життя зазначених осіб на ґрунті особистих неприязних стосунків слід кваліфікувати як злочин проти особи. Діяння не може бути кваліфіковано в якості злочину, передбаченого статтею 112 КК України у тих випадках, коли вбивство або замах на вбивство зазначених у диспозиції статті осіб не пов'язано з виконанням державним чи громадським діячем своїх політичних функцій, тобто посягання на життя мало місце за іншими мотивами. Відповідальність у цьому випадку буде наступати за злочин проти особи [145, с. 340]. Це може бути, коли державного чи громадського діяча, вказаного в

статті 112 КК України, вбито не у зв'язку з його державною чи громадською діяльністю, а з мотивів особистої неприязні, ревнощів, хуліганських спонукань, помсти на побутовому ґрунті, відповідальність за статтею 112 КК України виключається. Дії винного слід кваліфікувати за частиною першою чи відповідним пунктом частини другої статті 115 КК України, якщо настала смерть потерпілого, або за статтею 15 і частиною першою чи відповідним пунктом частини другої статті 115 КК України, якщо смерть потерпілого не настала, з причин, що не залежали від волі винного [253, с. 536].

Як вже вказувалося, у випадках, коли винна особа, вчинюючи умисне вбивство державного чи громадського діяча, керувалась не тільки зазначеною вище метою, а ще й іншою метою чи іншим мотивом, вищою судовою інстанцією України рекомендується судам з'ясовувати, яка із них була домінуючою, і кваліфікувати злочинні дії за статтею 112 КК України або за відповідним пунктом частини другої статті 115 КК України, або за іншою статтею Особливої частини КК України, якою встановлено відповідальність за вчинення вбивства саме з такими метою чи мотивом. Водночас, як зазначає у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», в окремих випадках залежно від конкретних обставин справи можлива кваліфікація дій винної особи і за статтею 112 КК України, і додатково ще за кількома пунктами частини другої статті 115 КК України, якщо буде встановлено, що передбачені ними мотиви (мета) рівною мірою викликали у винного рішучість вчинити вбивство [200].

Погроза вбивством або необережне позбавлення життя державного чи громадського діяча не можуть кваліфікуватися за статтею 112 КК України. Взагалі, сам факт погрози вбивством державному чи громадському діячеві, з метою впливу на характер їхньої діяльності, якщо дії винного не пов'язані з виконанням будь-яких дій з реалізації цієї погрози, не може кваліфікуватися за статтею 112 КК України. У таких випадках відповідальність за погрозу вбивством державному чи громадському діячеві настає лише за статтею 129

КК України «Погроза вбивством», навіть при наявності цілей, передбачених у статті 112 КК України. Необережне заподіяння смерті державному чи громадському діячеві необхідно кваліфікувати за статтею 119 КК України.

Таким чином, при співпадінні об'єктивної сторони і деяких інших ознак, посягання на життя державного чи громадського діяча відрізняється від умисного вбивства, по-перше, родовим та безпосереднім об'єктом злочинного посягання. Так, посягання на життя державного чи громадського діяча є злочином проти основ національної безпеки України і безпосередньо спричиняє шкоду політичній системі України, яка забезпечує державний суверенітет України, стабільність функціонування державних органів та громадських політичних об'єднань. Крім того, цей злочин має спеціальну мету, яка притаманна тільки йому – це небезпечне для держави та суспільства змінення характеру діяльності політичної системи української влади, або продукування негативних ускладнень у діяльності вищих органів держави та владних структур взагалі, або створення загроз державному суверенітетові та територіальній цілісності держави.

Так само, як при злочині, передбаченому статтею 112 КК України, посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК України) з об'єктивної сторони складається або з вбивства, або з замаху на вбивство представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист.

Фактичного досягнення кінцевих цілей, до яких прагнув винний (вплив на характер діяльності особи, яка має міжнародний захист; вплив на діяльність держави чи організацій, які особа представляє; провокація війни або провокація міжнародних ускладнень) для визнання злочину закінченим не потрібно.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується винятково умисною виною. Оскільки диспозиція статті вказує на спеціальну мету діяння як на обов'язкову ознаку складу злочину, формою вини тут може бути лише прямий умисел. Вчиняючи злочин, винний усвідомлює суспільно небезпечний характер свого посягання, передбачає, що в результаті її діяння настане смерть

представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист і бажає настання цієї смерті [3, с. 12].

Так само, як і при посягання на життя державного чи громадського діяча, при посяганні на життя представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, не поєднаному з зазначеною в законі метою (помста, користь тощо), винний повинен нести покарання за вбивство чи замах на вбивство по відповідних статтях Кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи.

У випадку, коли дії винного переслідують вказану в статті 443 КК України спеціальну мету, то встановлення яких-небудь інших цілей не потрібно. Не мають значення для встановлення складу злочину також мотиви, що спонукали злочинця вчинити посягання на життя представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист.

У злочинах, передбачених статтями 112 та 443 КК України ознаки об'єктивної сторони готування не збігаються з ознаками об'єктивної сторони замаху та закінченого злочину, що не може не викликати складності при кваліфікації злочинів. Дії по готуванню до вчинення злочину, передбаченого статтею 443 КК України і до посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України), зовні можуть збігатися повністю. На практиці зустрічається випадки, які мають місце при посяганні на життя представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, коли така особа перебуває при виконанні своїх представницьких функцій, а інші особи гинуть при цьому, виконуючи обов'язки, пов'язані зі здійсненням особистої охорони представника іноземної держави тощо. У відношенні останніх відбувається злочин, передбачений статтею 443 КК України, а загибель при цьому працівників охорони може кваліфікуватися за статтею 348 КК України, а в певних випадках за пунктом 8 частини другої статті 115 КК України. Те саме можна констатувати для аналогічною ситуацією за статтею 112 КК України. Це означає, що при певному співпаданні деяких елементів ознак складів злочинів, передбачених статтями 112 і 443 КК України принциповими

є розходження у об'єкті посягання, об'єктивній стороні, його меті та у колі тих осіб, що можуть виступати потерпілими від цих злочинів.

Відмежування терористичного акту (ст. 258 КК України) від посягання на життя державного чи громадського діяча можна провести за такими основними загальними ознаками як родовий об'єкт, і якщо родовим об'єктом для статті 258 КК України є безпека населення (громадська безпека), тобто стан захищеності населення від небезпек, викликаних небезпечним поведінням людей і (або) факторами техногенного або природного характеру, що загрожують правам і інтересам невизначеного кола осіб [26, с. 7], тоді як родовим об'єктом для статті 112 КК України є національна безпека як система суспільних відносин, що забезпечують захист життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру.

Також відмежування терористичного акту від посягання на життя державного чи громадського діяча можна провести за іншими основними ознаками, зокрема, якщо основний безпосередній об'єкт за статтею 258 КК України – це суспільні відносини в сфері забезпечення загальної громадської безпеки, то основним безпосереднім об'єктом статті 112 КК України виступають є політична система України, яка забезпечує державний суверенітет України, стабільність функціонування державних органів та громадських політичних об'єднань, прогресивний демократичний розвиток держави і суспільства. Додатковими безпосередніми об'єктами терористичного акту є суспільні відносини в сфері забезпечення недоторканності життя і здоров'я людини, відносини власності і відносини, що забезпечують нормальне функціонування органів влади і міжнародних організацій, то додатковий безпосередній об'єкт посягання на життя державного чи громадського діяча – життя політичних діячів, які зазначені у статті 112 КК України.

Різниця є у формулюванні елементів об'єктивної сторони, а саме, посягання на життя державного чи громадського діяча вчинене таким самим загально небезпечним способом, як це передбачено у статті 258 КК України, не спрямоване на створення небезпеки загибелі людини взагалі, як характерно для терористичного акту, навпаки, діяння, передбачене статтею 112 КК України саме направлено на заподіяння смерті людині, яка володіє певним статусом, є державним чи громадським діячем [68].

Розмежування також відбувається у питанні формулювання спеціальної мети як конструктивного ознаки суб'єктивної сторони злочину. Так, стаття 258 КК України в якості спеціальної мети називає «порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою», тоді як стаття 112 КК України в якості мети позначає заподіяння шкоди політичній системі України.

Наведене не виключає і кваліфікацію за сукупністю злочинів, передбачених статтями 112 та 258 КК України. Зокрема, це можливо, наприклад, у разі, коли особа здійснюючи вибух на мітингу, де присутня велика скупчення людей і виступає державний чи громадський діяч, переслідує одночасно цілі характерні як для терористичного акту, так і для посягання на життя державного чи громадського діяча.

4.2. Порівняльна характеристика санкцій статті 112 КК України та інших посягань на життя різних категорій потерпілих зі спеціальним статусом

Питання про відмежування неможливо вирішити без аналізу обґрунтованості санкцій статті 112 КК України у порівнянні з відповідними санкціями суміжних злочинів (статті 115, 258, 443 КК України).

Покарання за так зване «просте» умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України) передбачається у виді позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років, тоді як покарання за умисне кваліфіковане вбивство, при обтяжуючих обставинах (ч. 2 ст. 115 КК України) становить позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавленням волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому пунктом 6 частини другої цієї статті.

Терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої (ч. 1 ст. 258 КК України). Якщо терористичний акт, вчинено повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо він призвів до заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої (ч. 2 ст. 258 КК України). Дії, передбачені частинами першою або другою статті 258 КК України, що

призвели до загибелі людини караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої (ч. 3 ст. 258 КК України).

Вбивство або замах на вбивство представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, які вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень (ст. 443 КК України) карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

Відповідно до статті 112 КК України посягання на життя Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи члена Вищої ради правосуддя, Голови чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генерального прокурора, Директора Національного антикорупційного бюро України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови або іншого члена Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої.

Порівняння наведених санкцій зазначених норм КК України довело, що строк покарання за вчинення злочину з формальним складом за вбивство або замаху на вбивство державного чи громадського діяча у виді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі (ст. 112 КК України), дорівнює строку цього ж покарання за вчинення умисного вбивства при обтяжуючих обставинах (ч. 2 ст. 115 України) або терористичного акту, що призвів до загибелі людини (ч. 3 ст. 258 КК України), тобто, складів з матеріальним складом, де настання смерті потерпілого є обов'язковою ознакою закінченого злочину. Однак, посягання на життя

представника іноземної держави (ст. 443 КК України) передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі, що в цілому відповідає законодавчій практиці визначення виду та розміру покарання за посягання на життя осіб з спеціальним службовим чи правовим статусом (статті 379, 400, 443 КК України).

Тобто, у всіх випадках посягання на життя потерпілих зі спеціальним статусом (статті 348 «Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця», 348-1 «Посягання на життя журналіста», 379 «Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя», 400 «Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги», 443 «Посягання на життя представника іноземної держави» КК України) нижня межа покарання є меншою (статті 348, 348-1 КК України – дев'ять років; статті 379, 400, 443 КК України – вісім років), ніж у статті 112 КК України – десять років). Ураховуючи те, що всі зазначені злочини мають формальний склад, лише умисне вбивство при обтяжуючих обставинах (зокрема, близьке за сутністю діяння, передбачене пунктом 8 частини другої статті 115 КК України) є злочином з матеріальним складом і має нижню межу у десять років, приєднуємося до пропозиції дослідника Н. В. Акулової про встановлення відповідальності за посягання на життя потерпілих зі спеціальним статусом на рівні від восьми до п'ятнадцяти років позбавлення волі або довічного позбавлення волі [3, с. 15–16], в тому числі у статті 112 КК України.

Таким чином, аналіз санкцій кримінально-правових норм, що є суміжними до злочину, передбаченому статтею 112 КК України довів, що нижню межу покарання у виді позбавлення волі за вчинення посягання на життя потерпілих зі спеціальним статусом (статті 112, 348, 348-1, 379, 400, 443 КК України) слід встановити на рівні восьми років. Встановлена законодавцем верхня ж межа покарання у виді позбавлення волі за перераховані злочини на

рівні п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі є цілком обґрунтованою.

Таким чином, відмежування посягання на життя державного чи громадського діяча від суміжних складів злочинів показало, що основними відмінностями між статтею 112 КК України та суміжними діяннями, передбаченими статтями 115, 258, 443 КК України, є об'єкт злочину, коло осіб, які можуть виступати потерпілими від цих злочинів, зміст та деякі особливості об'єктивної та суб'єктивної сторін злочину.

Зокрема, стаття 112 КК України є спеціальною відносно загальної норми, передбаченої пунктом восьмого частини другої статті 115 КК України. В даному випадку норми про основний та кваліфікований склади умисного вбивства співвідносяться як загальна і спеціальна. Відповідно, норми, що є спеціальними відносно норми про кваліфікований склад умисного вбивства, є спеціальними і щодо норми, які містить основний склад умисного вбивства. Таким чином, при співпадінні об'єктивної сторони і деяких інших ознак, посягання на життя державного чи громадського діяча відрізняється від умисного вбивства, насамперед, родовим та безпосереднім об'єктом злочинного посягання, також відмітними ознаками посягання на життя державного чи громадського діяча є особливості, які характеризують особу потерпілого. Відмежування складів статті 112 та статті 115 КК України за ознаками об'єктивної сторони злочину дозволяє вказати, що стаття 115 КК України сформульована законодавцем як матеріальний склад, а злочин, передбачений статтею 112 КК України є формальним, і замах на вбивство державного чи громадського діяча охоплюється статтею 112 КК України і посилення на статтю 15 КК України не потребує. Діяння не може бути кваліфіковане в якості злочину, передбаченого статтею 112 КК України у тих випадках, коли вбивство або замах на вбивство зазначених у диспозиції статті осіб не пов'язано з виконанням державним чи громадським діячем своїх політичних функцій, тобто посягання на життя мало місце за іншими

мотивами. Відповідальність у цьому випадку буде наступати за злочин проти особи.

Так само як при вчиненні злочину, передбаченого статтею 112 КК України, посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК України) з об'єктивної сторони складається або з вбивства, або із замаху на вбивство представника іноземної держави, або іншої особи, яка має міжнародний захист.

У злочинах, передбачених статтями 112 та 443 КК України, ознаки об'єктивної сторони готування не збігаються з ознаками об'єктивної сторони замаху та закінченого злочину, що не може не викликати складності при кваліфікації злочинів. Дії з готування до вчинення злочину, передбаченого статтею 443 КК України і до посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України), зовні можуть збігатися повністю.

При певному співпаданні деяких елементів ознак складів злочинів, передбачених статтями 112 і 443 КК України принциповими є розходження в об'єкті посягання, об'єктивній стороні, його меті та у колі тих осіб, які можуть виступати потерпілими від цих злочинів.

Відмежування терористичного акту (ст. 258 КК України) від посягання на життя державного чи громадського діяча можна провести за такими основними загальними ознаками, як родовий об'єкт, основний та додатковий безпосередні об'єкти. Відмінність полягає у формулюванні елементів об'єктивної сторони, а саме, посягання на життя державного чи громадського діяча вчинене таким самим загально небезпечним способом, як це передбачено у статті 258 КК України, не спрямоване на створення небезпеки загибелі людини взагалі, як це характерно для терористичного акту, навпаки, діяння, передбачене статтею 112 КК України, саме спрямоване на заподіяння смерті людині, яка володіє певним статусом, є державним чи громадським діячем. Розмежування також відбувається у питанні формулювання спеціальної мети як конструктивної ознаки суб'єктивної сторони злочину.

Наведене не виключає і кваліфікацію за сукупністю злочинів, передбачених статтями 112 та 258 КК України. Зокрема, це можливо, наприклад, у разі, коли особа, здійснюючи вибух на мітингу, де присутнє велике скупчення людей і виступає державний чи громадський діяч, переслідує одночасно цілі, характерні як для терористичного акту, так і для посягання на життя державного чи громадського діяча.

Питання про відмежування неможливо вирішити без аналізу обґрунтованості санкцій статті 112 КК України у порівнянні з відповідними санкціями суміжних злочинів (статті 115, 258, 443 КК України). Аналіз санкцій кримінально-правових норм, що є суміжними до злочину, передбаченому статтею 112 КК України довів, що нижню межу покарання у виді позбавлення волі за вчинення посягання на життя потерпілих зі спеціальним статусом (статті 112, 348, 348-1, 379, 400, 443 КК України) слід встановити на рівні восьми років. Встановлена законодавцем верхня ж межа покарання у виді позбавлення волі за перераховані злочини на рівні п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі є цілком обґрунтованою.

РОЗДІЛ 5

КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ПРО ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ДЕРЖАВНОГО ЧИ ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА

5.1. Посягання на життя державного чи громадського діяча у законодавстві країн правової сім'ї загального права

Як вже зазначалося у першому розділі цієї роботи, кримінально-правова охорона носіїв верховної влади завжди була в пріоритеті законодавця. Це повною мірою стосується і сучасного кримінального права країн світу.

Вітчизняний правник В. В. Сухонос вважає, що національні правові системи об'єднуються в групи, які можна об'єднати в шість правових сімей: сім'ю загального права, романо-германську правову сім'ю, релігійну правову сім'ю, соціалістичну правову сім'ю, сім'ю звичаєвого права та змішані правові сім'ї [238, с. 405].

Найпоширенішими є англосаксонська сім'я загального права (національні правові системи Англії, США і ряду інших країн) та романо-германська (національні правові системи Франції, ФРН, Італії, Іспанії тощо) .

Почнемо з встановлення кримінальної відповідальності за посягання на життя державних чи громадських діячів у країнах загального права. Напевно, однією з найдосвідченіших держав у цьому питанні є Велика Британія. Законодавча регламентація охорони очільників верховної влади була вперше проведена прийняттям Акту «Про зраду» 1351 року [307], який діє і до теперішнього часу. Цим Актом були передбачені сім видів «вищої зради». У різний час приймалися і інші законодавчі акти про державну зраду (акти 1870, 1940, 1945 років), однак, вони не вносили істотних змін у загальне поняття зради, передбачене Актом 1351 року.

В остаточному варіанті, особа обвинувачується у зраді, коли:

– починає війну проти Суверена в його королівстві, приєднується до його ворогів в його королівстві, надає їм в його королівстві або де-небудь в іншому місці допомогу або послуги (Акт 1351 року) [307];

– замислює або виношує плани смерті Суверена (Акт 1351 року) [296];

– в межах королівства або поза ним замислює, виношує плани, шукає способи, має умисел: заподіяти смерть Суверенові або нанести йому тілесне ушкодження, яке має на меті вбивство, знищення, каліцтво або поранення; позбавити волі або піддати затриманню Суверена, його спадкоємців і наступників; висловлює, розповсюджує або декларує будь-який з цих задумів, планів, способів або намірів за допомогою друкованих видань, рукописів або будь-якими іншими відкритими діями або документами (Акт 1351 року, Закони про зраду 1795 і 1817 років) [307; 309; 310];

– замислює або виношує плани заподіяння смерті дружини короля або його старшому синові і наступникові (Акт 1351 року) [307];

– вчиняє насильство над дружиною короля, його незаміжньою старшою дочкою або дружиною його старшого сина і спадкоємця (Акт 1351 року) [307];

– після зречення Суверена перешкоджає спадкоємству корони (Білль про права 1688 року і Закон про престолонаслідування 1700 року) [302], установлення влади над тими чи іншими домініонами або територіями, що належать Короні, або намагається вчинити те ж саме підступністю, порадами або відкритими діями, а також з допомогою документів; разом з нею несуть відповідальність і підбурювачі, пособники і ті, що переховують, знають про злочин (Акт 1702 року) [308];

– заподіює смерть канцлеру, скарбнику або королівським суддям під час перебування цих осіб у службовому місці і при виконанні обов'язків (Акт 1351 року) [307].

В подальшому, Законом 1848 року встановлювалася кримінальна відповідальність за напад на Суверена, що каралося позбавленням волі на

строк, що не перевищує сім років. Згідно з цим Законом, в вчиненні цього злочину звинувачується особа, яка:

- завдає шкоди Суверенові, порушує громадський спокій або вчиняє дії, за допомогою яких створюється загроза громадському спокою або заподіюється занепокоєння Суверенові;
- умисно розряджає чи намагається розрядити, націлює або підносить близько до Суверенові вогнепальну або будь-яку іншу зброю, незалежно від того, є в цій зброї заряд чи ні;
- підриває або намагається підірвати будь-яку вибухову речовину поблизу Суверена;
- умисно нападає або намагається напасти на Суверена зі зброєю або будь-яким іншим способом;
- умисно кидає або намагається кинути будь-який предмет в Суверена або в його напрямку;
- умисно приносить або тримає поблизу від Суверена будь-яку зброю, будь-яку вибухівку або взагалі небезпечний матеріал або предмет для того, щоб завдати шкоди Суверенові або його налякати [251, с. 55].

Такі діяння, як і інші види зради, каралися кваліфікованою смертною карою. Так, до 1790 року жінки піддавалися спаленню, а закон, за яким зрадники повинні були піддаватися четвертуванню, був скасований тільки у 1870 році. За законом 1870 року зрадники засуджувалися до повішення [251, с. 54].

Посягання на очільників верховної влади у США визначаються як державні злочини, як одні з найнебезпечніших, за вчинення яких передбачаються суворі санкції, аж до довічного позбавлення волі та смертної кари. За фактом, ці злочини становлять небезпеку для всієї держави, тому відповідальність за них регулюється федеральним законодавством: Конституцією США 1787 року, в якій міститься склад зради (розділ 3 ст. III)

[84], і нормами так званого Федерального КК (розділ 18 Зводу законів США) [306].

Федеральне законодавство не містить загального визначення державного злочину. Не міститься його і в Примірному кримінальному кодексі, концентрованому вираженні американської кримінально-правової доктрини. Більш того, в ньому немає жодного складу державних злочинів, хоча Особлива частина Примірного кримінального кодексу починається з титулу «Посягання на існування або безпеку держави». Відсутність відповідних суспільно небезпечних діянь пояснюється тим, що встановлення відповідальності за державні злочини є компетенцією федеральної влади. Головна причина, мабуть, полягає в тому, що «визначення посягань на існування і безпеку держави неминуче зазнає впливу особливих політичних міркувань», як зазначено в примітці комісії з розробки Примірного КК [251, с. 179].

В сучасній американській спеціальній юридичній літературі дослідженню відповідальності за державні злочини приділяється небагато уваги. Аналізуючи конкретні склади злочинів, американські вчені-правники називають цю категорію суспільно небезпечних діянь по-різному: злочинами проти держави, злочинами проти уряду, злочинами проти суверенітету або виконання урядових функцій. До державних злочинів деякі дослідники відносять не тільки посягання проти безпеки держави, а і проти правосуддя, а так само посадові злочини [304, р. 208].

Американськими вченими-юристами при розгляді питань про державні злочини також використовується термін «політичні злочини». Однак, важко визначити, що автори відносять до цього виду злочинів, адже юридичне визначення в роботах американських науковців відсутнє. Напевно, єдине з запропонованих визначень політичного злочину описується як злочин, що розглядається владою як опір, який представляє загрозу для стабільності встановлених владних структур» [305, р. 271]. Однак, дане визначення без певного роз'яснення авторської позиції не розкриває. Так само, визначення

політичного злочину відсутнє і у федеральному законодавстві. Лише одного разу, і лише у зв'язку з розглядом питання про видачу відповідних осіб згадуються «злочини політичного характеру» у параграфі 3185 розділу 18 Зводу законів США [306].

Наведене призвело до того, що відповідальність за посягання на вищих посадових осіб США передбачається лише у двох нормах: у розділі 84 «Вбивство, викрадення або напад на президента і співробітників його апарату» (пар. 1751 Федерального кримінального кодексу США), а в главі 18 передбачена відповідальність за вбивство, викрадення і напад на члена Конгресу, кабінету, члена Верховного суду (пар. 351 Федерального кримінального кодексу США) [81, с. 452].

Параграф 1751 Федерального кримінального кодексу США передбачає відповідальність за посягання на президента і віце-президента, на особу, що при відсутності віце-президента повинна була б зайняти посаду президента США, що звільнилася, і на будь-яку особу, що відповідно до Конституції США виконує обов'язки президента. До них прирівнюються особи, обрані на посади президента і віце-президента, але які ще не приступили до виконання своїх обов'язків (у пункті «b» пар. 1751 уточнюється, що маються на увазі також особи, яким після успіху на загальних виборах забезпечене обрання на відповідні посади). Вбивство президента й інших осіб, перерахованих у пункті «a» параграфу 1751 Федерального кримінального кодексу США, карається відповідно до параграфів 1111 і 1112 Федерального кримінального кодексу США, що передбачають санкції за тяжке вбивство першої (смертна кара або довічне ув'язнення) чи другого ступеня (довічне ув'язнення або позбавлення волі на будь-який термін) або за просте вбивство (позбавлення волі на термін до десяти років, а при необережному вбивстві – на термін до 3 років чи штраф). Кримінальна відповідальність за вбивство президента та інших зазначених осіб не залежить від мотивів, цілей і інших обставин, що характеризують політичну сторону здійснення злочину, так що і необережне вбивство, скажемо у випадку автотранспортної події, повинне бути кваліфіковане згідно

до пункту «а» параграфу 1751 Федерального кримінального кодексу США [149, с. 226].

У цьому ж параграфі 1751 Федерального кримінального кодексу США (пункти «с» і «d») передбачене суворе покарання за замах на вбивство або викрадення президента чи зазначених осіб і за змову з метою їх вбивства чи викрадення (тюремне ув'язнення, довічне чи на будь-який термін). Включення цих норм до складу параграфу 1751 Федерального кримінального кодексу США пояснюється не тільки прагненням законодавця підвищити відповідальність за відповідну попередню злочинну діяльність, але і відсутністю у Федеральному кримінальному кодексі США загальної норми, що визначає відповідальність за замах [149, с. 226].

У 1971 році у Федеральний кримінальний кодекс США був включений параграф 351 за назвою «Вбивство, викрадення чи напад на члена конгресу». у якому передбачена відповідальність за посягання на членів конгресу і осіб, обраних у конгрес, але які ще не приступили до виконання своїх обов'язків. Ця норма майже цілком відтворює положення параграфу 1751 Федерального кримінального кодексу США, причому не тільки в описі кримінальних видів злочинних посягань (вбивство, викрадення, напад, замах, змова), але й у передбачених ними санкціях [149, с. 226].

Ще однією державою країн загального права є Індія, глава «Про злочини проти держави» Кримінального кодексу Індії не має спеціальних кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за яке-небудь посягання на державних діячів, зокрема, проти життя, здоров'я, волі та гідності таких посадовців, тому такі діяння розглядаються на загальних підставах. Єдиною нормою, яку можна визначити як таку, що захищає недоторканість вищих посадовців є стаття 124 Кримінального кодексу Індії, яка встановлює відповідальність за погрозу злочинним насильством президенту, губернатору і раджпрамукху штату з наміром примусити їх до здійснення чи утримання від здійснення якої-небудь правомочності. Підлягає кримінальній відповідальності всякий, хто з наміром схилити або примусити президента

Індії, чи губернатора, чи раджпрамукха штату виконати чи утриматися від виконання яким-небудь чином якої-небудь законної правомочності такого президента, чи губернатора, чи раджпрамукха, загрожує президенту, чи губернатору, чи раджпрамукху, чи незаконно обмежує їх волю, чи замахується на те, щоб незаконно обмежити їх волю, чи тероризує їх шляхом насильства чи погрози насильством, чи замахується на те, щоб у такий спосіб тероризувати їх [261, с. 82–83].

5.2. Посягання на життя державного чи громадського діяча у законодавстві країн романо-германської правової сім'ї

Французьке кримінальне право також оперує поняттям злочину політичного. Однак, його визначення в чинному кримінальному законодавстві не розкривається, а має місце тільки в доктринальних джерелах. Згідно з позицією французьких науковців, до політичних злочинів, крім власне державних, відносяться і такі, які відбуваються з політичних мотивів [65, с. 26].

Слід зауважити що причини виділення цієї специфічної категорії злочинних діянь містяться у певних історичних традиціях, зокрема, у Франції політичні злочинні діяння завжди відрізнялися за своїм правовим режимом від загально кримінальних правопорушень. При абсолютній монархії у Франції політичні злочини вважалися тяжкими, оскільки були спрямовані проти короля, а значить, і проти Бога. Ці злочини розглядалися трибуналами виключної компетенції і каралися четвертуванням. Крім того, саме для політичних злочинців була винайдена екстрадиція, викликана необхідністю захисту верховної влади в межах всієї Європи. Така позиція в галузі кримінального переслідування політичних злочинів зберігалася аж до буржуазної революції 1848 року. Потім ставлення до політичного злочину змінилося, у спеціальній юридичній літературі спостерігалася тенденція щодо визначення політичного злочину як певної форми боротьби проти правлячих систем, а не проти окремих царюючих осіб [311, р. 49], а мінливість

політичних режимів у Франції після 1789 року підтвердила відносність поняття політичного злочину. Це призвело до встановлення системи покарань менш суворої, ніж система загально кримінальних покарань, і до скасування смертної кари за політичні злочини у статті 5 Конституції від 4 листопада 1848 року. Крім того, з 1848 року встановилося правило не видавати політичних злочинців, яке було остаточно закріплено Законом від 10 березня 1927 року [85].

До кінця XIX століття традиційне уявлення про політичний злочин знову піддається перегляду. Політичні злочини тепер це не тільки виступи проти інститутів державної влади, а й вбивства глав держав і співробітників посольств, терористичні акти і захоплення заручників. На даний час визначити сутність політичного злочину складно, оскільки, як зазначалося, законодавець не тільки не пропонує будь-якого загального визначення політичного злочину, але навіть це не дає вичерпного переліку таких діянь [54, с. 26].

Певну конкретику в це питання було внесено Законом від 15 січня 1963 року, яким у Франції запроваджувався Суд державної безпеки, до компетенції якого віднесено розгляд справ за злочини проти державної безпеки (політичні за своєю природою), а також за злочини, з ними пов'язані, і крім того за окремі, спеціально визначені загально кримінальні злочини, «якщо ці злочини пов'язані з колективними або індивідуальними діями, спрямованими на зміну державної влади на незаконну владу» [251, с. 286]. Це дає підстави вважати, що деякі діяння є суто політичними: посягання на державну безпеку (зрада; дії, здатні завдати шкоди національній обороні; посягання і змова проти державної влади, зокрема, посягання на державних діячів Франції тощо). За ці діяння законодавство передбачало і передбачає специфічні політичні покарання: раніше – висилка, позбавлення прав (громадянська деградація), і як раніше, так і на теперішній час – кримінальне ув'язнення на певний термін або довічне позбавлення волі [251, с. 287].

Об'єктами злочинів, включених в розділ I «Про посягання на основоположні інтереси нації» книги IV Кримінального кодексу Франції, є

інтереси, пов'язані з незалежністю і безпекою Франції, цілісністю її території, республіканською формою організації державних інститутів, засобами оборони та дипломатії, захистом французького населення всередині країни і за її межами, екологічним рівновагою, головними елементами її наукового і економічного потенціалу, а також культурним надбанням (ст. 410-1 Кримінального кодексу Франції) [277].

У розділі 2 «Про інші посягання на інститути Республіки або недоторканність національної території» містяться такі види політичних злочинів, як посягання і змова. Під посяганням як самостійним видом злочинного діяння розуміється тяжкий державний злочин, що складається в вчиненні одного або декількох насильницьких дій, здатних поставити в небезпеку республіканські інститути державної влади або завдати шкоди цілісності національної території (ст. 412-1 Кримінального кодексу Франції) [277].

Конструкція елементів посягання така, що ним фактично охоплюються будь-які насильницькі дії. Для притягнення до кримінальної відповідальності не обов'язково, щоб ці дії реально поставили в небезпеку інститути державної влади, досить того, що вони могли поставити їх в небезпеку. Безумовно, це суттєво розширює сферу кримінальної відповідальності за такий злочин. За посягання передбачено максимальне покарання у виді позбавлення волі на строк до тридцяти років за просте посягання і довічне позбавлення волі за посягання, вчинене посадовою особою [277].

У розділі «Про злочини проти внутрішньої безпеки держави» Кримінального кодексу Італії чотири статті (276-279) присвячені посяганням на життя, фізичну недоторканність, свободу, честь, гідність, правовий імунітет Президента Республіки.

Стаття 276 Кримінального кодексу Італії «Напад на Президента Республіки» передбачає відповідальність за посягання на життя, безпеку або особисту свободу Президента Республіки, що карається довічним позбавленням волі. Однак, законом передбачена так звана заохочувальна

норма, згідно з якою звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка є винною у злочинах, передбачених у статтях 241, 276, 280, 283, 284, 285, 286, 289 і 295 Кримінального кодексу Італійської Республіки, але, якщо вона ефективно співпрацює для запобігання злочинної події, безпосередньо підлягають покаранню лише дії, якщо вони являють собою інший злочин як такий [263, с. 103].

Частина перша статті 485 глави другої «Злочини проти корони» Кримінального кодексу Іспанії встановлює відповідальність за вбивство Короля, його висхідного чи спадного родича, Королеви-дружини або чоловіка Королеви, Регента, члена регентства, а також спадкоємного Принца Корони. Частиною другої передбачається покарання за замах на цей злочин, а частиною третьої – при наявності в даному злочині двох і більш обтяжуючих обставин [262, с. 150–151]. Мотиви, мета і спосіб здійснення злочину на кваліфікацію не впливають.

Подібною є стаття 92 Кримінального кодексу Голландії: «Посягання, вчинене з метою позбавлення життя чи свободи Короля, що править, Королеви або Регента або з метою зробити кого-небудь з них нездатними правити». Таке діяння карається довічним тюремним ув'язненням або тюремним ув'язненням на термін не більше двадцяти років або штрафом п'ятої категорії [259, с. 238]. Як, бачимо, голландський законодавець вказав на мету злочинного посягання, одночасно вказавши на можливі суспільно небезпечні наслідки такого діяння.

Значно лаконічнішим видався норвезький законодавець, який у частині першій параграфу 100 Кримінального кодексу Норвегії визначив, що: «Особа, яка причетна або сприяє позбавленню життя Короля або Регента, підлягає покаранню у вигляді тюремного ув'язнення на термін до двадцяти одного року». Частина друга параграфу 100 Кримінального кодексу Норвегії встановлює таку саму відповідальність за замах на діяння передбачене частиною першою цієї норми [249, с. 122].

Особливо цікавими для нашого дослідження є норми про посягання на життя державних чи громадських діячів у кримінальних законах країн

колишнього СРСР. Колись єдина для всіх республік, кримінально-правова система Радянського Союзу, звісно, вплинула на формування нового кримінального законодавства. Значна подібність присутня, хоча певні відмінності (іноді, доволі суттєві), зрозуміло, мають місце.

Так, дотепер, у законодавстві деяких країн колишнього СРСР присутні норми, що визначають посягання на життя державного чи громадського діяча як терористичний акт, так само як це було ще за часів СРСР.

Зокрема, стаття 277 Кримінального кодексу Азербайджанської Республіки визначає посягання на життя державного чи громадського діяча, а також представника іноземної держави, вчинене з метою припинення його службової або політичної діяльності або з помсти за таку діяльність як терористичний акт, що карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі. [258, с. 253]. У нормі не визначено, які особи відносяться до категорії державних чи громадських діячів, але значна частина диспозиції присвячена формулюванню злочинної мети: припинення службової або політичної діяльності зазначених осіб або помста за таку діяльність.

Термін «терористичний акт» винесено у назву статті 359 Кримінального кодексу Республіки Білорусь. У цій кримінально-правовій нормі зазначено, що посягання на життя державного чи громадського діяча, вчинене у зв'язку з його державною чи громадською діяльністю з метою дестабілізації громадського порядку, або впливу на прийняття рішень державними органами, або перешкодження політичній або іншій громадській діяльності, або з помсти за таку діяльність (терористичний акт), карається позбавленням волі на строк від десяти до двадцяти п'яти років, або довічним ув'язненням, або смертною карою [83, с. 911]. Так само, не визначено, хто саме є відповідними діячами, ще більше варіантів формулювання злочинної мети: дестабілізація громадського порядку, вплив на прийняття рішень державними органами, перешкодження політичній або іншій громадській діяльності, помста за таку діяльність.

Так само, як «терористичний акт» визначено посягання на життя державного чи громадського діяча Республіки Таджикистан (ст. 310. Кримінального кодексу Республіки Таджикистан). Посягання на життя державного чи громадського діяча Республіки Таджикистан з метою ослаблення основ конституційного ладу і безпеки держави, а так само з метою припинення державної діяльності або іншої політичної діяльності, або вчинене як помста за цю діяльність (терористичний акт), – карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до двадцяти років, або смертною карою [271, с. 297]. Ця норма є практично ідентичною до попередніх, але доданий ще один варіант злочинної мети – ослаблення основ конституційного ладу і безпеки держави.

В інших кримінальних кодексах країн колишнього СРСР термін «терористичний акт» вже не зустрічається, мова йде саме про посягання на життя державного чи громадського діяча. Але знову ж без роз'яснення, які саме особи мають такий статус. Так, стаття 277 Кримінального кодексу Російської Федерації встановлює відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча, вчинене з метою припинення його державної або іншої політичної діяльності або з помсти за таку діяльність, що карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до двадцяти років з обмеженням свободи на термін до двох років, або довічним позбавленням волі, або смертною карою [273].

Єдиною відповідною нормою з матеріальним складом є стаття 305 Кримінального кодексу Республіки Вірменія, яка встановлює відповідальність за вбивство державного, політичного або громадського діяча, вчинене з метою припинення його зазначеної діяльності. Злочин карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі [266, с. 372].

Навпаки, стаття 342 Кримінального кодексу Республіки Молдова встановлює відповідальність за замах на життя Президента Республіки Молдова, Голови Парламенту, Прем'єр-міністра, вчинений з метою припинення їх державної або іншої політичної діяльності або помсти за таку

діяльність. Діяння карається позбавленням волі на строк від двадцяти до двадцяти п'яти років або довічним ув'язненням [269, с. 278]. Тобто, формально відповідальність за вбивство зазначених вищих державних посадовців цією нормою не передбачається, хоча, нарешті, бачимо певний перелік очільників держави, які можуть бути потерпілими від даного злочину.

Значно ширше коло потерпілих містить стаття 86 Кримінального кодексу Латвійської Республіки «Посягання на життя і здоров'я Президента Латвійської Республіки, депутата Сейму Латвійської Республіки, члена Кабінету міністрів та іншого державного посадовця». Цікаво, що диспозиція цієї статті визначає посягання як напад на Президента Латвійської Республіки, депутата Сейму Латвійської Республіки, члена Кабінету міністрів або іншої обраної, призначеної або затвердженої Сеймом Латвійської Республіки державної посадової особи в зв'язку з державною діяльністю в інтересах Латвійської Республіки, якщо напад пов'язаний з загрозою життю або здоров'ю даної особи. Діяння карається позбавленням волі на строк до п'ятнадцяти років [264, с. 122].

Оригінальною видається назва статті 325 Кримінального кодексу Грузії «Напад на політичну посадову особу Грузії», хоча диспозиція цієї норми є доволі традиційною: «Посягання на життя, здоров'я або власність Президента Грузії, інших політичних посадових осіб Грузії або членів їх сімей у зв'язку з державною діяльністю цих посадових осіб, – карається позбавленням волі на строк від семи до двадцяти років або довічним позбавленням волі» [260, с. 336–337].

Всі інші кримінальні кодекси обмежуються лише першою особою держави – Президентом як потерпілим від злочинного посягання на життя у зв'язку з державною, політичною діяльністю.

Так, стаття 115 Кримінального кодексу Литовської республіки «Посягання на життя Президента Литовської республіки» встановлює, що «Той, хто посягнув на життя Президента Литовської республіки, карається позбавленням волі на строк від десяти до двадцяти років або довічним

позбавленням волі» [265, с. 235]. Характерно що у цій нормі немає вказівки ні на злочинну мету посягання чи його мотив, ні на те, у зв'язку з чим це діяння вчиняється.

Такі злочинні цілі містяться у статті 167 Кримінального кодексу Республіки Казахстан: «Посягання на життя Президента Республіки Казахстан, вчинене з метою припинення його державної діяльності або з помсти за таку діяльність, – карається позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років або смертною карою, або довічним позбавленням волі» [268, с. 211].

Винятковою є стаття 166-1 Кримінального кодексу Республіки Казахстан «Посягання на життя Першого Президента Республіки Казахстан – Лідера Нації», якою Кримінальний кодекс Республіки Казахстан був доповнений у 2010 році: «Посягання на життя Першого Президента Республіки Казахстан – Лідера Нації, вчинене з метою перешкоджання його законній діяльності або з помсти за таку діяльність, – карається позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років або смертною карою або довічним позбавленням волі [268, с. 211]. Такого потерпілого як Лідер Нації, практично, немає ні в одному кримінальному законі, крім Кримінального кодексу Республіки Казахстан.

Найбільший перелік злочинних дій проти Президента держави містить стаття 158 Кримінального кодексу Республіки Узбекистан «Посягання на Президента Республіки Узбекистан». Частина перша цієї статті встановлює відповідальність за посягання на життя Президента Республіки Узбекистан, що карається позбавленням волі від десяти до двадцяти років. Частина друга статті 158 передбачає відповідальність за умисне заподіяння тілесного ушкодження Президенту Республіки Узбекистан, що карається позбавленням волі від п'яти до десяти років. І, нарешті, частина третя цієї норми карає виправними роботами до трьох років або арештом до шести місяців або позбавленням волі до п'яти років за публічну образу або наклеп щодо

Президента Республіки Узбекистан, а так само з використанням печатки чи інших засобів масової інформації [272, с. 155].

Проведений аналіз відповідних норм щодо посягання на життя державних чи громадських діячів вказав на одну важливу закономірність, що коли мова йде про державних, а, особливо, громадських діячів доволі часто згадується і політичний діяч як певна проміжна або узагальнююча фігура між державним та громадським діячем. Це спостерігається у кримінальних кодексах Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменія, Грузії [258, с. 253; 260, с. 336–337; 266, с. 372]. Так само, політична діяльність як підстава злочинного впливу на потерпілого має як складовий, так і узагальнюючий характер. Зокрема, у Кримінальному кодексі Республіки Білорусь, серед іншого, зазначено «перешкодження політичній або іншій громадській діяльності» [83, с. 911], у Кримінальному кодексі Республіки Таджикистан, Російської Федерації, Республіки Молдова – «припинення державної діяльності або іншої політичної діяльності» [269, с. 278; 271, с. 297; 273]. В свою чергу, у Кримінальному кодексі України до громадських діячів віднесено керівників політичних партій, тобто, в контексті даного злочину під громадським діячем слід розуміти особу, активно здійснює політичну діяльність (є керівником політичної партії), відповідно, є політичним діячем. Виходячи із зазначеного, вважаємо, що більш логічним у статті 112 КК України буде використання терміну «політичний діяч», а не «громадський діяч». Внесення відповідних змін до статті 112 КК України, що б дозволило законодавцю ясно і чітко позначити як характер і особливості статусу потерпілого від злочину, так і характер безпосереднього об'єкту посягання.

Крім того, особами, що здійснюють політичну діяльність в межах всієї держави є офіційно зареєстровані кандидати на пост Президента України та у народні депутати України, які займають проміжне становище між державними та громадськими діячами. Статус кандидата на пост Президента України визначений розділом V Конституції України [89] та розділами VII, IX Закону України «Про вибори Президента України» [175]. Статус кандидатів у народні

депутати визначений розділом IV Конституції України [89] та розділами VII, X Закону України «Про вибори народних депутатів України» [174]. Їх діяльність носить виключно політичний характер, тому їх можна однозначно вважати політичними діячами всеукраїнського масштабу.

Таким чином, на підставі аналізу кримінального законодавства окремих зарубіжних країн про посягання на життя державних чи громадських діячів пропонуємо у статті 112 КК України замість терміну «громадський діяч» використовувати термін «політичний діяч» до яких слід відносити керівників політичних партій, кандидатів на пост Президента України та у народні депутати України. Відповідно, замість терміну «громадська діяльність» пропонуємо у диспозиції статті 112 КК України використовувати термін «політична діяльність».

Таким чином, однією з найдосвідченіших держав у питанні охорони життя державних діячів є Велика Британія. Законодавча регламентація охорони очільників верховної влади була вперше здійснена Актом «Про зраду» 1351 року, який діє і до теперішнього часу. Цим Актом були передбачені сім видів «вищої зради». У різний час приймалися інші законодавчі акти про державну зраду (акти 1870, 1940, 1945 років), однак вони не вносили істотних змін до загального поняття зради, передбачене Актом 1351 року.

Вченими-юристами Сполучених Штатів Америки при розгляді питань про державні злочини, зокрема, посягання на вищих посадовців держави, використовується термін «політичні злочини». Проте, визначення політичного злочину відсутнє у федеральному законодавстві. Відповідальність за посягання на вищих посадових осіб США передбачається лише у двох нормах: у розділі 84 «Вбивство, викрадення або напад на президента і співробітників його апарату» (пар. 1751 Федерального кримінального кодексу США) та у главі 18 передбачена відповідальність за вбивство, викрадення і напад на члена Конгресу, кабінету, члена Верховного суду (пар. 351 Федерального кримінального кодексу США).

В цілому законодавство країн правової сім'ї загального права в питаннях відповідальності за посягання на життя державних чи громадських діячів є доволі специфічним, і використання досвіду кримінально-правової регламентації досліджуваного суспільно небезпечного діяння видається доволі проблематичним.

Більш прийнятною, з точки зору запозичення законодавчого досвіду, є ситуація у законодавстві країн романо-германської правової сім'ї. Континентальне право також оперує поняттям політичного злочину. Однак його визначення в чинному кримінальному законодавстві не розкривається, а має місце тільки в доктринальних джерелах. Так, наприклад, згідно з позицією французьких науковців, до політичних злочинів, крім власне державних, відносяться і такі, які відбуваються з політичних мотивів.

Як політичні злочини визначаються посягання на життя, фізичну недоторканність, свободу, честь, гідність, правовий імунітет вищих посадових осіб держави у кримінальних кодексах Голландії, Італії, Іспанії, Норвегії.

Особливо цікавими для дослідження видаються норми про посягання на життя державних чи громадських діячів у кримінальних законах країн колишнього СРСР. Колись єдина для всіх республік, кримінально-правова система Радянського Союзу, звісно, вплинула на формування нового кримінального законодавства. Значна подібність присутня, хоча певні відмінності (іноді, доволі суттєві), зрозуміло, мають місце.

Проведений аналіз відповідних норм щодо посягання на життя державних чи громадських діячів указав на одну важливу закономірність, що коли йдеться про державних, а, особливо, громадських діячів доволі часто згадується і політичний діяч як певна проміжна або узагальнююча фігура між державним та громадським діячем. Також, політична діяльність як підстава злочинного впливу на потерпілого має як складовий, так і узагальнюючий характер. У свою чергу, у Кримінальному кодексі України до громадських діячів віднесено керівників політичних партій, тобто, в контексті даного злочину під громадським діячем слід розуміти особу, яка активно здійснює

політичну діяльність (є керівником політичної партії), відповідно, є політичним діячем. Виходячи із зазначеного, більш логічним у статті 112 КК України видається використання терміну «політичний діяч», а не «громадський діяч». Внесення відповідних змін до статті 112 КК України дозволило б законодавцю ясно і чітко позначити як характер і особливості статусу потерпілого від злочину, так і характер безпосереднього об'єкту посягання. Крім того, особами, які здійснюють політичну діяльність в межах всієї держави, є офіційно зареєстровані кандидати на пост Президента України та у народні депутати України, які займають проміжне становище між державними та громадськими діячами. Їх діяльність носить виключно політичний характер, тому їх можна однозначно вважати політичними діячами всеукраїнського масштабу.

На підставі аналізу кримінального законодавства окремих зарубіжних країн про посягання на життя державних чи громадських діячів видається доцільним у статті 112 КК України замість терміну «громадський діяч» використовувати термін «політичний діяч» до яких слід відносити керівників політичних партій, кандидатів на пост Президента України та у народні депутати України. Відповідно, замість терміну «громадська діяльність» у диспозиції статті 112 КК України слід використовувати термін «політична діяльність».

ВИСНОВКИ

Комплексне кримінально-правове дослідження проблем посягання на життя державного чи громадського діяча дозволяє зробити такі висновки:

1. В історичному аспекті можна виділити чотири послідовних етапи розвитку законодавства про кримінально-правову охорону державних чи громадських діячів на теренах України, а саме:

I етап (XI-XVII століття) – давньоруський;

II етап (XVII століття – 1917 рік) – імперський;

III етап (1917-1991 роки) – радянський;

IV етап (1991 рік – до теперішнього часу) – сучасний, часів незалежності України. Вони різняться змістовністю, осяжністю, оригінальністю і специфікою висвітлення.

Перший давньоруський етап характеризується тим, що, починаючи з Руської Правди, кримінально-правова охорона державних діячів, осіб, які уособлювали собою владу, вперше одержує своє письмове закріплення та починається її законодавча еволюція. На початку розвитку системи державного управління та ускладнення державного апарату спостерігалася структуралізація системи влади і визначення уповноважених осіб, які підлягали кримінально-правовому захисту. Це вимагало спочатку створення, а потім уніфікації відповідних юридичних термінів, якими позначалися носії владно-розпорядчих повноважень вищого рівня.

На формальному рівні це призвело до формування первинної системи кримінально-правової охорони владної верхівки давньо-київських князівств. В подальшому з посиленням станового розшарування суспільства, розширилося коло поставлених під охорону кримінального закону об'єктів, і охорона особисто государя та «государевих людей» стала зовнішнім вираженням стабільності корони, підтримки державної стабільності.

Другий етап – імперський, був обумовлений тим, що з періоду Гетьманщини XVII –XVIII століття Україна не мала своєї державності:

розділена між Росією і Австрією (Австро-Угорщиною) вона зазнавала усіх можливих утисків, зокрема, у сфері правового регулювання. Кримінальні закони того часу визначають суть абсолютної влади монарха, установлюють відповідальність за злочини, які, по суті, були політичними, а саме, державна зрада, озброєний виступ проти царя, злочинні дії, спрямованих особисто проти монарха. Розрізнялися організатори і співучасники злочину: ті, хто допомагав, давав пораду.

Окремої уваги потребують «Права, за якими судиться малоросійський народ», які за високою юридичною технікою є однією з найцінніших пам'яток української правової культури XVIII століття. У главі III «Про височайшу честь і владу монаршу», яка була складовою Спеціальної частини, що стосувалася кримінального права, містилися злочини політичного характеру проти монарха й держави, які очевидно відображали спрямованість законодавця на абсолютизацію монаршої влади, і відповідно, на максимально жорстоке покарання всіх, хто будь-яким чином намагався зашкодити монарху або членам його родини.

Кодифікація кримінального права як галузі на теренах України як частини Російській імперії розпочалася лише з укладенням Зводу законів Російської імперії (1832 р.), і, зокрема, Уложення про покарання кримінальні й виправні 1845 року (зі змінами і доповненнями у редакції 1885 року), яке містило «злочини проти священної особи государя імператора та членів Імператорського дому», що склалися в діях, спрямованих як проти фізичної недоторканості Государя, так і проти його честі, свободи і прав.

В подальшому, у статті 99 Кримінального уложення 1903 року встановлювала відповідальність за посягання на життя, здоров'я, свободу або взагалі на недоторканність Священної Особи царюючого Імператора, Імператриці або Спадкоємця Престолу, адже Монарх був одночасно Верховним главою державної організації і фізичною особою, в якій втілювалася державна влада, тому у цю норму не були включені посягання на інших другорядних членів царського дому, так як, при всій небезпеці та

важливості цих злочинів, вони не містили в собі посягання на основи державного буття.

III етап, радянський, починається з того, що еволюція кримінального законодавства була перервана через революційні події, що відбулися на тлі поразки Російської імперії у першій світовій війні і яка призвела до розпаду імперії. В цих умовах Україна спробувала набути самостійності, яка, однак, була дуже короткочасною. Через те, в період Гетьманату, як і за часів Української Центральної Ради, частково продовжувало застосовуватися кримінально-правове законодавство Російської імперії.

Після захоплення влади більшовиками на українських землях почалася руйнування системи вітчизняного кримінального права з його концептуальними основами, із глибокими теоретичними розробками на базі класичної школи права. Радянська правова система в Україні фактично складалася на вироблених російськими більшовиками ідейних засадах у спосіб примітивної рецепції загальної системи права більшовицької Росії.

В перші роки становлення радянської режиму, в умовах громадянської війни та іноземної інтервенції посягання на життя державних чи громадських діячів нової влади були спрямовані проти керівників Радянської держави та більшовицької партії і мали, переважно, ознаки терористичного акту. Кримінальний кодекс УСРР 1922 року вперше ввів у вітчизняне законодавство поняття «терористичний акт» в розумінні політично мотивованого посягання на життя державних та партійних діячів радянської влади (ст. 64). Стаття 89 КК УСРР 1922 року закріплювала відповідальність за недонесення про достовірно відомі майбутні і вчинені терористичні акти.

Наступний, Кримінальний кодекс УСРР 1927 року так само у статті 54⁸ встановлює відповідальність за заподіяння терористичних актів, скерованих проти представників радянської влади або діячів революційних, робітничих і селянських організацій. У даній кримінально-правовій нормі не розкривалося суттєвих ознак такого терористичного акту, змістовне тлумачення складу злочину терористичного акту було сформоване судовою практикою. З

об'єктивної сторони терористичний акт судовою практикою тлумачився не тільки як вбивство чи замах на вбивство, але і як заподіяння тяжких тілесних ушкоджень чи замах на них, а навіть як катування названих осіб, з суб'єктивної сторони терористичний акт передбачав, що посягання на життя представників радянської влади повинно було вчинятися виключно в контрреволюційних цілях.

За Кримінальним кодексом УРСР 1960 року терористичний акт посягав на політичну основу СРСР – радянську владу, при цьому було збережено дві форми терористичного акту – вбивство державного чи громадського діяча або представника влади і заподіяння цим же особам тяжкого тілесного ушкодження, вчинене у зв'язку з державною чи громадською діяльністю, з метою підризу або ослаблення радянської влади. Державним діячем визначалася особа, яка виконувала важливі державні функції в галузях політичного, економічного, культурного життя, наприклад, депутати Рад, члени уряду, керівники міністерств, державних комітетів тощо. Громадським діячем вважалася особа, що займала керівну посаду або була активним членом радянської громадської організації, це, наприклад, керівники партійних, профспілкових, комсомольських, спортивних організацій, начальники штабів добровільних народних дружин та інші.

IV етап, сучасний, розпочинається з набуття Україною незалежності. Вже у 1992 році Верховна Рада України приймає Закон, в якому стаття про терористичний акт проти представника радянської влади була практично повністю змінена, залишивши незмінним лише номер статті. Вона отримала нова назву «Посягання на життя державного діяча». зазначені зміни давали можливість відзначити високу потребу в існуванні та постійному розвитку інституту кримінально-правової охорони державних діячів.

Новий Кримінальний Кодекс України 2001 року передбачив у новоствореному розділі I Особливої частини «Злочини проти основ національної безпеки України» статтю 112, яка встановила відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча.

2. З урахуванням положень нового Закону України «Про національну безпеку України» та власної позиції автора, родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України», слід вважати систему суспільних відносин, що забезпечують захист життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру, які можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України. Доцільно змінити назву розділу I Особливої частини КК України і викласти її у такій редакції: «Злочини проти національної безпеки України».

В якості видового об'єкту злочину, передбаченого статтею 112 КК України, пропонується визначити групу однорідних суспільних відносин, що забезпечують захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу від реальних і потенційних загроз.

На нашу думку, основним безпосереднім об'єктом посягання на життя державного чи громадського діяча слід визнавати політичну систему України, яка забезпечує державний суверенітет України, стабільність функціонування державних органів та громадських політичних об'єднань, прогресивний демократичний розвиток держави і суспільства; додатковим безпосереднім об'єктом – життя політичних діячів, які зазначені у статті 112 КК України.

Аналіз відповідного чинного законодавства України довів, що перераховані у диспозиції статті 112 КК України державні посадові особи є такими, що очолюють або є членами колегіальних вищих органів державної влади, які визначають ключові, стратегічні напрямки державної політики в Україні, тобто є державними діячами. І посягання на життя таких посадових осіб, дійсно, складає суттєву загрозу для національної безпеки держави, тому охорона життя і здоров'я цих осіб спеціальною кримінально-правовою

нормою, що передбачена статтею 112 КК України. є доцільною. Однак, вважаємо, що цей перелік повинен бути доповнений важливими для забезпечення стабільності та ефективності політичної системи держави такими посадовими особами вищого рангу, як Директор Державного бюро розслідувань, Голова та члени Національного агентства у питаннях запобігання корупції, Голова та члени Центральної виборчої комісії.

Стосовно визначення громадського діяча, законодавець не дає можливості якогось розширювального тлумачення терміну, обмежуючи його лише особою керівника політичної партії. На нашу думку, ця позиція не є конструктивною, в подальшому, при проведенні компаративістського аналізу посягання на життя державного чи громадського діяча буде запропоновані певні зміни до кримінально-правового розуміння поняття громадського діяча в контексті статті 112 КК України.

У кримінально-правовій нормі, передбаченій статтею 112 КК України об'єктивна сторона злочину полягає у діянні, спрямованому на вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю. Термін «посягання на життя» в цілому не відображає сутності діяння, передбаченого статтею 112 КК України, тому, на нашу думку, було б доцільним замінити назву цієї статті «Посягання на життя державного чи громадського діяча» на більш відповідну та позбавлену невизначеності – «Умисне вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча». Тим більше, що схожі пропозиції щодо заміни терміну «посягання на життя» пропонувалися вітчизняними вченими стосовно статей 348, 443 КК України.

Об'єднання законодавцем в рамках однієї диспозиції таких різних за змістом та обсягом діянь, як закінчений злочин з матеріальним складом та замах на злочин, з використанням терміну для опису об'єктивної сторони як «посягання на життя» свідчить про те, що таке діяння вважається закінченим і кваліфікується безпосередньо за статтею 112 КК України з початку виконання дій, які входять в об'єктивну сторону складу злочину, незалежно від характеру

та обсягу завданої шкоди, тобто, посягання на життя державного чи громадського діяча є злочином з формальним складом.

Головним, на нашу думку, логічним та юридично обумовленим поясненням цього є те, що з урахуванням особливої небезпеки дій, спрямованих на позбавлення життя державного чи громадського діяча, склад злочину, передбаченого статтею 112 КК України, сформульований законодавцем таким чином, що для визнання його закінченим досить вчинення винною особою відповідних дій і не потрібно обов'язкового настання такого суспільно небезпечного наслідку, як смерть зазначених у ній осіб.

З огляду на формально-матеріальний характер об'єктивної сторони статті 112 КК України, в ситуації, коли в процесі посягання на життя державного чи громадського діяча заподіяна шкода його здоров'ю (посягання не привело до настання смерті), це не вимагає додаткової кваліфікації за статтями КК України, які передбачають відповідальність за злочини проти здоров'я, діяння повністю охоплюється диспозицією статті 112 КК України. Відсутність фактичної шкоди здоров'ю державного або громадського діяча через незакінчений замах (наприклад, у ситуації, коли винний, здійснюючи постріл, промахнувся) не виключає кваліфікацію вчиненого за наявності інших необхідних законом ознак за статтею 112 КК України. При цьому характер і обсяг наслідків, що реально настали, можуть враховуватися судом при призначенні покарання за статтею 112 КК України.

Посягання на життя державного чи громадського діяча може утворювати сукупність з іншими злочинами. Наприклад, якщо посягання вчиняється громадянином України за завданням іноземної розвідки, такі дії можуть бути додатково кваліфіковані як державна зрада, або у випадку, коли посягання на життя державного діяча, наприклад, Президента України, супроводжувалося захопленням державної влади, таке кваліфікується за сукупністю зі злочином, передбаченим статтею 109 КК України. У випадку, коли винний вчинив посягання на життя державного чи громадського діяча і водночас вбивство інших людей шляхом вибуху чи інших загально

небезпечних дій, відповідальність настає за сукупністю злочинів, передбачених статтями 112 та пунктами 1, 5 частини другої статті 115 КК України.

Спосіб, час і місце вчинення посягання на життя державного чи громадського діяча на його кваліфікацію не впливають.

3. Суб'єктом посягання на життя державного чи громадського діяча може бути громадянин України, іноземний громадянин або особа без громадянства. Враховуючи, що суспільно небезпечне діяння, передбачене статтею 112 КК України, є спеціальним видом вбивства, законодавець частиною другою статті 22 КК України встановив, що це може бути особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку. Тобто, суб'єктом посягання на життя державного чи громадського діяча визнається фізична осудна особа, яка досягла чотирнадцяти років. Ці положення цілком відповідають тяжкості і суспільній небезпеці цього злочину. Однак, враховуючи складність суб'єктивної сторони, складність цілей посягання на життя державного чи громадського діяча, слідчим та суду необхідно з'ясовувати питання, наскільки об'єктивні та суб'єктивні ознаки посягання на життя державного чи громадського діяча були усвідомлені неповнолітнім суб'єктом та його злочинні цілі відповідали змістовним положенням диспозиції статті 112 КК України.

Із суб'єктивної сторони діяння, передбачене статтею 112 КК України, вчиняється з прямим умислом, тобто особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого посягання, передбачає, що в результаті її діяння настане смерть державного чи громадського діяча і бажає настання цієї смерті.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони посягання на життя державного чи громадського діяча є спеціальні мотиви, а саме: бажання не допустити чи припинити діяльність потерпілого, пов'язану з виконанням ним своїх державних чи громадських функцій, змінити характер такої діяльності або помститися за таку діяльність такому потерпілому.

У конструкції норми, передбаченої статтею 112 КК України, законодавець, вказуючи на зв'язок посягання з впливом на діяльність потерпілого державного чи громадського діяча, тим самим припускає наявність спеціальної мети такого впливу – заподіяння шкоди політичній системі України. При цьому слід зазначити, що не лише бажання припинити виконання державним чи громадським діячем своєї діяльності або помста за таку діяльність є змістом суб'єктивної сторони розглядуваного виду посягання на життя – такими ознаками можуть бути й інші мотиви або цілі, якщо вони детермінуються саме виконанням потерпілою особою державних чи громадських функцій.

Крім того, орієнтуючись на особливості кваліфікації так званих спеціальних вбивств за Кримінальним кодексом України, посягання на життя державного чи громадського діяча може вчинюватися одночасно з додатковими мотивами та цілями, тому не виключається можливість кваліфікації такого вбивства одночасно за статтею 112 КК України та, наприклад, пунктами 6, 7, 9 частини другої статті 115 КК України.

4. Відмежування посягання на життя державного чи громадського діяча від суміжних складів злочинів показало, що основними відмінностями між статтею 112 КК України та суміжними діями, передбаченими статтями 115, 258, 443 КК України, є об'єкт злочину, коло осіб, які можуть виступати потерпілими від цих злочинів, зміст та деякі особливості об'єктивної та суб'єктивної сторін злочину.

Зокрема, стаття 112 КК України є спеціальною відносно загальної норми, передбаченої пунктом восьмого частини другої статті 115 КК України. В даному випадку норми про основний та кваліфікований склади умисного вбивства співвідносяться як загальна і спеціальна. Відповідно, норми, що є спеціальними відносно норми про кваліфікований склад умисного вбивства, є спеціальними і щодо норми, які містить основний склад умисного вбивства. Таким чином, при співпадінні об'єктивної сторони і деяких інших ознак, посягання на життя державного чи громадського діяча відрізняється від

умисного вбивства, насамперед, родовим та безпосереднім об'єктом злочинного посягання, також відмітними ознаками посягання на життя державного чи громадського діяча є особливості, які характеризують особу потерпілого. Відмежування складів статті 112 та статті 115 КК України за ознаками об'єктивної сторони злочину дозволяє вказати, що стаття 115 КК України сформульована законодавцем як матеріальний склад, а злочин, передбачений статтею 112 КК України є формальним, і замах на вбивство державного чи громадського діяча охоплюється статтею 112 КК України і посилення на статтю 15 КК України не потребує. Діяння не може бути кваліфіковане в якості злочину, передбаченого статтею 112 КК України у тих випадках, коли вбивство або замах на вбивство зазначених у диспозиції статті осіб не пов'язано з виконанням державним чи громадським діячем своїх політичних функцій, тобто посягання на життя мало місце за іншими мотивами. Відповідальність у цьому випадку буде наступати за злочин проти особи.

Так само як при вчиненні злочину, передбаченого статтею 112 КК України, посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК України) з об'єктивної сторони складається або з вбивства, або із замаху на вбивство представника іноземної держави, або іншої особи, яка має міжнародний захист.

У злочинах, передбачених статтями 112 та 443 КК України, ознаки об'єктивної сторони готування не збігаються з ознаками об'єктивної сторони замаху та закінченого злочину, що не може не викликати складності при кваліфікації злочинів. Дії з готування до вчинення злочину, передбаченого статтею 443 КК України і до посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України), зовні можуть збігатися повністю.

При певному співпаданні деяких елементів ознак складів злочинів, передбачених статтями 112 і 443 КК України принциповими є розходження в об'єкті посягання, об'єктивній стороні, його меті та у колі тих осіб, які можуть виступати потерпілими від цих злочинів.

Відмежування терористичного акту (ст. 258 КК України) від посягання на життя державного чи громадського діяча можна провести за такими основними загальними ознаками, як родовий об'єкт, основний та додатковий безпосередні об'єкти. Відмінність полягає у формулюванні елементів об'єктивної сторони, а саме, посягання на життя державного чи громадського діяча вчинене таким самим загально небезпечним способом, як це передбачено у статті 258 КК України, не спрямоване на створення небезпеки загибелі людини взагалі, як це характерно для терористичного акту, навпаки, діяння, передбачене статтею 112 КК України, саме спрямоване на заподіяння смерті людині, яка володіє певним статусом, є державним чи громадським діячем. Розмежування також відбувається у питанні формулювання спеціальної мети як конструктивної ознаки суб'єктивної сторони злочину.

Наведене не виключає і кваліфікацію за сукупністю злочинів, передбачених статтями 112 та 258 КК України. Зокрема, це можливо, наприклад, у разі, коли особа, здійснюючи вибух на мітингу, де присутнє велике скупчення людей і виступає державний чи громадський діяч, переслідує одночасно цілі, характерні як для терористичного акту, так і для посягання на життя державного чи громадського діяча.

Питання про відмежування неможливо вирішити без аналізу обґрунтованості санкцій статті 112 КК України у порівнянні з відповідними санкціями суміжних злочинів (статті 115, 258, 443 КК України). Аналіз санкцій кримінально-правових норм, що є суміжними до злочину, передбаченому статтею 112 КК України довів, що нижню межу покарання у виді позбавлення волі за вчинення посягання на життя потерпілих зі спеціальним статусом (статті 112, 348, 348-1, 379, 400, 443 КК України) слід встановити на рівні восьми років. Встановлена законодавцем верхня ж межа покарання у виді позбавлення волі за перераховані злочини на рівні п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі є цілком обґрунтованою.

5. Однією з найдосвідченіших держав у питанні охорони життя державних діячів є Велика Британія. Законодавча регламентація охорони очільників верховної влади була вперше здійснена Актом «Про зраду» 1351 року, який діє і до теперішнього часу. Цим Актом були передбачені сім видів «вищої зради». У різний час приймалися інші законодавчі акти про державну зраду (акти 1870, 1940, 1945 років), однак вони не вносили істотних змін до загального поняття зради, передбачене Актом 1351 року.

Вченими-юристами Сполучених Штатів Америки при розгляді питань про державні злочини, зокрема, посягання на вищих посадовців держави, використовується термін «політичні злочини». Проте, визначення політичного злочину відсутнє у федеральному законодавстві. Відповідальність за посягання на вищих посадових осіб США передбачається лише у двох нормах: у розділі 84 «Вбивство, викрадення або напад на президента і співробітників його апарату» (пар. 1751 Федерального кримінального кодексу США) та у главі 18 передбачена відповідальність за вбивство, викрадення і напад на члена Конгресу, кабінету, члена Верховного суду (пар. 351 Федерального кримінального кодексу США).

В цілому законодавство країн правової сім'ї загального права в питаннях відповідальності за посягання на життя державних чи громадських діячів є доволі специфічним, і використання досвіду кримінально-правової регламентації досліджуваного суспільно небезпечного діяння видається доволі проблематичним.

Більш прийнятною, з точки зору запозичення законодавчого досвіду, є ситуація у законодавстві країн романо-германської правової сім'ї. Континентальне право також оперує поняттям політичного злочину. Однак його визначення в чинному кримінальному законодавстві не розкривається, а має місце тільки в доктринальних джерелах. Так, наприклад, згідно з позицією французьких науковців, до політичних злочинів, крім власне державних, відносяться і такі, які відбуваються з політичних мотивів.

Як політичні злочини визначаються посягання на життя, фізичну недоторканність, свободу, честь, гідність, правовий імунітет вищих посадових осіб держави у кримінальних кодексах Голландії, Італії, Іспанії, Норвегії.

Особливо цікавими для дослідження видаються норми про посягання на життя державних чи громадських діячів у кримінальних законах країн колишнього СРСР. Колись єдина для всіх республік, кримінально-правова система Радянського Союзу, звісно, вплинула на формування нового кримінального законодавства. Значна подібність присутня, хоча певні відмінності (іноді, доволі суттєві), зрозуміло, мають місце.

Проведений аналіз відповідних норм щодо посягання на життя державних чи громадських діячів указав на одну важливу закономірність, що коли йдеться про державних, а, особливо, громадських діячів доволі часто згадується і політичний діяч як певна проміжна або узагальнююча фігура між державним та громадським діячем. Також, політична діяльність як підстава злочинного впливу на потерпілого має як складовий, так і узагальнюючий характер. У свою чергу, у Кримінальному кодексі України до громадських діячів віднесено керівників політичних партій, тобто, в контексті даного злочину під громадським діячем слід розуміти особу, яка активно здійснює політичну діяльність (є керівником політичної партії), відповідно, є політичним діячем. Виходячи із зазначеного, більш логічним у статті 112 КК України видається використання терміну «політичний діяч», а не «громадський діяч». Внесення відповідних змін до статті 112 КК України дозволило б законодавцю ясно і чітко позначити як характер і особливості статусу потерпілого від злочину, так і характер безпосереднього об'єкту посягання. Крім того, особами, які здійснюють політичну діяльність в межах всієї держави, є офіційно зареєстровані кандидати на пост Президента України та у народні депутати України, які займають проміжне становище між державними та громадськими діячами. Їх діяльність носить виключно політичний характер, тому їх можна однозначно вважати політичними діячами всеукраїнського масштабу.

На підставі аналізу кримінального законодавства окремих зарубіжних країн про посягання на життя державних чи громадських діячів видається доцільним у статті 112 КК України замість терміну «громадський діяч» використовувати термін «політичний діяч» до яких слід відносити керівників політичних партій, кандидатів на пост Президента України та у народні депутати України. Відповідно, замість терміну «громадська діяльність» у диспозиції статті 112 КК України слід використовувати термін «політична діяльність».

На підставі викладених положень і висновків пропонуються наступні рекомендації *de lege ferenda* (щодо вдосконалення кримінального законодавства про посягання на державного чи громадського діяча), які автор пропонує внести до чинного Кримінального кодексу України:

1. Статтю 112 Кримінального кодексу України викласти в наступній редакції:

«Стаття 112. Умисне вбивство або замах на вбивство державного чи політичного діяча

Умисне вбивство або замах на вбивство Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи члена Вищої ради правосуддя, Голови чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генерального прокурора, Директора Національного антикорупційного бюро України, Директора Державного бюро розслідувань, Голови або іншого члена Національного агентства у питаннях запобігання корупції, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови або іншого члена Центральної виборчої комісії, Голови або іншого члена Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії, кандидата на пост Президента України, кандидата у народні депутати України, вчинене у зв'язку з їх державною чи політичною діяльністю, –

карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

2. Змінити назву розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України і викласти її у такій редакції: **«Злочини проти національної безпеки України»**.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агузаров Т. К. Посягательство на жизнь государственного или общественного деятеля: спорные вопросы толкования признаков состава. *Lex Russica (Научные труды МГЮА)*. 2012. № 6. С. 1342–1361.
2. Агузаров Т. К., Грачева Ю. В., Чучаев А. И. Уголовно-правовые проблемы охраны власти (история и современность) : монография. Москва : Проспект, 2016. 332 с.
3. Акулова Н. В. Кримінально-правова характеристика посягання на життя представника іноземної держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 24 с.
4. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі : кримінально-правова характеристика. Київ : КНТ, 2007. 328 с.
5. Арсеньев А. В. Старинные дела об оскорблении Величества. *Истор. вестн.* 1881. №3. С. 579-583.
6. Бажанов М. И. Уголовное право Украины : Общая часть. Днепропетровск : Пороги, 1992. 167 с.
7. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. Вид. 3-е. перероб. та доп. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 240 с.
8. Бантышев А. Ф. Уголовная ответственность за особо опасные преступления против государства (основы квалификации): Монография. Киев : Изд-во НА СБУ, 2000. 136 с.
9. Бобровский П. Н. Военные законы Петра Великого в рукописях и первопечатных изданиях: Апрель. *Журнал гражданского и уголовного права*: Апрель. Издание С.-Петербургского Юридического Общества. С.-Пб.: Тип. Правительствующего Сената, 1887. Кн. 4. С. 123–153.

10. Бойко А. В. Непрямий умисел при вчиненні насильства щодо працівника правоохоронного органу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 631–637.
11. Бойко А. В. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ, 2013. 236 с.
12. Борзенков Г. Н. Квалификация преступлений против жизни и здоровья: Учебно-практическое пособие. М. : ИКД «Зерцало-М», 2006. 144 с.
13. Бородин С. В. Квалификация убийства по действующему законодательству. М. : Юрид. лит., 1966. 252 с.
14. Бородин С. В. Преступления против жизни : практическое пособие. М. : Юрист, 1999. 356 с.
15. Браинин Я. М. Уголовный закон и его применение. М. : Юрид. лит., 1967. 240 с.
16. Браинін Я. М. Основні питання загального вчення про склад злочину. Київ : Видавництво Київського університету, 1964. 191 с.
17. Брич Л. П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді смерті людини. *Вісник Львівського університету: Серія юридична*. 2008. Вип. 46. С. 178–192.
18. Веретенников В. И. История тайной канцелярии Петровского времени. Харьков : Типография «Печатное дело», 1910. 306 с.
19. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навч. посіб. Вид. 2-ге перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 320 с.
20. Вереша Р. В. Теоретико-прикладні аспекти суб'єктивної сторони складу злочину : монографія. Київ : Алерта, 2017. 568 с.
21. Вереша Р. В. Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Число 3. С. 73–82.

22. Ветров Н. И. Преступления против порядка управления, посягающие на нормальную деятельность органов внутренних дел. М. : Моск. спец. сред. шк. милиции, 1989. 58 с.
23. Вирок по справі № 404/5044/13-к від 05 листопада 2013 року Кіровського районного суду м. Кіровограда. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34652936> (дата звернення: 08.04.2019).
24. Владимиров В. А., Левицкий Г. А. Субъект преступления по советскому уголовному праву: Лекции. М. : Высш. шк. МООП РСФСР, 1964. 59 с.
25. Волох О. В. Історія кримінально-правової боротьби з посяганнями на власність в Україні (1917-1927 роки) автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 19 с.
26. Гаврилова К. Ю. Кримінальна відповідальність за порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2011. 21 с.
27. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений. *Право и политика*. 2000. №11. С. 4–15.
28. Гельфер М. А. Некоторые вопросы общего учения об объекте преступления в советском уголовном праве. *Ученые записки ВЮЗИ*. 1959. Вып. 7. С. 39–59.
29. Георгиевский Э. В. К вопросу об общей характеристике и происхождении Русской Правды. *Сибирский юридический вестник*. 2009. № 1. С. 74–81.
30. Голикова Н. Б. Политические процессы при Петре I. По материалам Преображенского приказа. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1957. 338 с.
31. Государственные преступления / Владимиров В. А. и др. ; под ред. М. И. Якубовича, В. А. Владимирова. М. : ВШ МООП РСФСР, 1961. 228 с.
32. Греков Б. Д. Киевская Русь. Москва : Учпедгиз, 1949. 511 с.

33. Гришанин П. Ф. Журавлев М. П. Преступления против порядка управления. Лекция. М. : Изд-во ВШ МООП РСФСР, 1963. 43 с.
34. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / ред. П. С. Сохань та ін. Вид. 2-ге. К. : Наук. думка, 1991–1998. Т. 3.: До року 1340. 1993. 592 с.
35. Делінський О. А. Концептуальні аспекти становлення сучасної системи міжнародної безпеки. *Актуальні проблеми держави та права*. 2001. Вип. 11. С. 593–598.
36. Дзьобань О. П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс. Харків : Майдан, 2007. 284 с.
37. Дзюба В. Т. Потерпілий від злочину в сфері господарської діяльності: його види та юридичні ознаки. *Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності* : матеріали наук.-практ. конф., 5–6 жовт. 2005 р. Харків : Кроссрод, 2006. С. 54–61.
38. Дорохіна Ю. А. Суб'єкт злочину проти власності. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 4. С. 149–155.
39. Дудоров О. О. Проблема юридичної особи як суб'єкта злочину та її вирішення у проектах КК України. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2. С. 133–141.
40. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
41. Дьяков С. В. Государственные преступления (против основ конституционного строя и безопасности государства) и государственная преступность. М.: Издательство НОРМА, 1999. 320 с.
42. Дьяков С. В. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства: уголовно-правовое и криминологическое исследование. С.-Пб. : Юрид. центр Пресс, 2009. 267 с.
43. Емельянов В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 7–11.

44. Енциклопедія Українознавства: в 10 т. / Глобенко М., Гловінський Є., Кошелівець І. (літературний редактор) та ін. ; гол. ред. В. Кубійович. Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954–1989. Т. 4. 1962. С. 1205–1600 с.
45. Есипов В. В. Уголовное уложение 1903 года, его характер и содержание. Варшава: Тип. Варш. учеб. окр., 1903. 179 с.
46. Єдиний реєстр громадських об'єднань : *Міністерство юстиції* : веб-сайт. URL: <http://rgf.informjust.ua/home/index> (дата звернення: 21. 02. 2019).
47. Жолковський К. Е. «Права, за якими судиться малоросійський народ». *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Українська енциклопедія», 1998. Т. 4: Н–П. 2002. С. 708–710.
48. Загоскин Н. П. История права Московского государства: в 2 т. / Казань : Унив. тип., 1877-1879. Т. 1: Введение; Внешняя история права; О верховной власти в Московском государстве и о земских соборах. 1877. 345 с.
49. Закон про тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці II Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність / упор.: І. О. Кресіна, О. В. Батанов ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Вид. 3-тє. К. : Юридична думка, 2011. 328 с.
50. Закони про тимчасовий державний устрій України II Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність / упор.: І. О. Кресіна, О. В. Батанов ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Вид. 3-тє. К. : Юридична думка, 2011. 328 с.
51. Законодательство Петра I / Клеандрова В. М. и др. ; отв. ред.: Новицкая Т. Е., Преображенский А. А. М. : Юрид. лит., 1997. 880 с.
52. Заруба В. М. Історія держави і права України: навч. посіб для підготовки до іспиту. Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2003. 158 с.
53. Звонарьов О. Ю. Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. 120 с.

54. Зелинская Н. А. Политические преступления в системе международной преступности. Одесса : Фенікс, 2003. 400 с.
55. Зубрицький М. І. Загальна характеристика появи та розвитку законодавства про злочини проти життя. *Держава і право*. 2011. Вип. 53. С. 517-526.
56. История советского уголовного права / Герцензон А. А. и др. ; под науч. ред. А. А. Герцензона. М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 466 с.
57. Іванов В. М. Історія держави і права: Навч. посіб. Київ : МАУП, 2002. Ч. 2. 2003. 224 с.
58. Ільчук Л. Місце і роль воєнної безпеки в системі національної безпеки: політологічний аспект. *Нова політика*. 1998. № 3. С. 54–55.
59. Іскендеров Ф. Ш. Врахування особи винного при індивідуалізації покарання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 173–176.
60. Історія держави і права України : Навч. посіб. / О. А. Кузьминець, В. С. Калиновський, П. А. Дігтяр ; ред.: Я. Ю. Кондратьєв. К. : Україна, 2000. 428 с.
61. Історія держави і права України: хрестоматія / уклад. В. П. Самохвалов та ін. ; ред. О. О. Шевченко. Київ : Вентурі, 1996. 224 с.
62. Кабурнеев Э. В. Развитие законодательства об ответственности за убийство. *Журнал российского права*. 2007. № 8. С. 99–106.
63. Качинський А. Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи. Київ : Ін-т проблем нац. безпеки, 2004. 470 с.
64. Кашкаров О. О. Класифікація злочинів, передбачених розділом XV кримінального кодексу України на підставі об'єкту злочину. *Кримський юридичний вісник*. 2009. Вип. 3 (7). URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Kyuv/2009_3/14.pdf (дата звернення: 30.01.2019).
65. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / Болдарь Г. Є. та ін. ; за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. К. : Істина, 2010. 430 с.

66. Квачевский А. Литовский статут как источник местного права для губерний Черниговской и Полтавской. *Журнал гражданского и уголовного права*. 1876. Книжка четвертая. Июль-август. Книжка пятая. Сентябрь-октябрь. Книжка шестая. Ноябрь-декабрь. С. 222 – 255.
67. Кияшко О. О. Видовий об'єкт для посягання на життя державного чи громадського діяча у вітчизняному кримінальному праві. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 22-23 березн. 2019 р. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2019. С. 97–100.
68. Кияшко О. О. Відмежування посягання на життя державного чи громадського діяча від суміжних складів злочинів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 371–373. URL: http://www.pap.in.ua/6_2018/109.pdf. (дата звернення: 01.04.2019).
69. Кияшко О. О. Законодавство про посягання на життя державних діячів у XVIII-XIX ст. на теренах України. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. № 7. С. 10–14.
70. Кияшко О. О. Национальная безопасность как объект уголовно-правовой охраны по законодательству Украины. *Legea si Viata*. 2019. № 4/2. С. 84–87.
71. Кияшко О. О. Об'єктивна сторона посягання на життя державного чи громадського діяча: проблеми кваліфікації. *Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 1-2 березн. 2019 р. Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація», 2019. С. 83–87.
72. Кияшко О. О. Посягання на життя державного чи громадського діяча: суб'єктивна сторона злочину. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 1-2 березн. 2019 р. Дніпро : ГО «Правовий світ», 2019. С. 101–103.

73. Кияшко О. О. Потерпілі від посягання на життя державного чи громадського діяча: проблеми визначення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Випуск 2. С. 160–163.
74. Кияшко О. О. Проблеми визначення родового об'єкту для злочину, передбаченого статтею 112 КК України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 46–49.
75. Кияшко О. О. Проблемні аспекти визначення потерпілих у статті 112 КК України. *Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 26 жовт. 2018 р. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 360–362.
76. Кияшко О. О. Ранні етапи формування інституту кримінально-правового захисту життя державного діяча. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 16. С. 152–157.
77. Кияшко О. О. Суб'єкт посягання на життя державного чи громадського діяча. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 8-9 березн. 2019 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 95–98.
78. Кісілюк Е. М. Розвиток кримінального законодавства доби Директорії. *Вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2002. Вип.1. С. 291–297.
79. Климкина Е. И. Понятие посягательства в уголовном праве. *Уголовно-правовая охрана личности и ее оптимизация*. Саратов : Изд-во Саратов. гос. акад. права, 2003. С. 195–197.
80. Климчук О. О. Кримінальна відповідальність за диверсію по законодавству України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія Служби безпеки України. Київ, 2003. 269 с.
81. Козочкин И. Д. Уголовное право США: успехи и проблемы реформирования. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2007. 476 с.

82. Колос М. Особливості формування українського кримінального права в період правління Гетьманату й Директорії (1918–1921 рр.). *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2016. № 2. Ч. 2. С. 132–135.
83. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / Ахраменка Н. Ф. и др. ; под общ. ред. А. В. Баркова. Минск : Тесей, 2003. 1200 с.
84. Конституция США. *Конституции государств (стран) мира : Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова* : веб-сайт. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=168> (дата звернення: 25.03.2019).
85. Конституция Франции. *Конституции государств (стран) мира : Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова* : веб-сайт. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=138> (дата звернення: 26.03.2019).
86. Конституційне право України : навч. посібник / Боняк В. О., Завгородній В. А., Самотуга А. В., Філяніна Л. А. Вид. 2-е, перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 293 с.
87. Конституційне право України : навч. посібник / Боняк В. О., Завгородній В. А., Самотуга А. В., Філяніна Л. А. Вид. 2-е, перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 293 с.
88. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки : Закон Української РСР від 20 квітня 1978 р. № 888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09> (дата звернення: 11. 02. 2019).
89. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30. 01. 2019).
90. Кончук Н. С. Об'єкт складу злочину «Державна зрада» Європейські перспективи. 2015. Вип. 4. С. 89–95.
91. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. М. : Академия МВД СССР, 1980. 246 с.
92. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. Вид. 2-ге. Київ : Атіка, 2002. 639 с.

93. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: Курс лекцій. К.: Атіка, 2001. 432 с.
94. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: Курс лекцій. Київ : Атіка, 2001. 432 с.
95. Костенко О. М. Культура і закон у протидії злу : монографія. К. : Атіка, 2008. 352 с.
96. Красницький І. В., Щутяк Л. С. Відповідальність за замах на злочин за кримінальним правом України : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2015. 224 с.
97. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Баулін Ю. В. та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. 4-е, перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
98. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник / Александров Ю. В. та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Вид. 3-тє, переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2004. 352 с.
99. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Андрусів Г. В. та ін. ; за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. К. : Юрінком Інтер, 1999. 512 с.
100. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Андрусів Г.В. та ін. ; за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 506 с.
101. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / Александров Ю. В. та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Вид. 5-те, переробл. та допов. К.: Атіка, 2009. 408 с.
102. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. 4-те, переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.
103. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Бабий А. П. та ін. ; за заг. ред. Є. Л. Стрельцова. Харків : Одиссей, 2009. 496 с.

104. Кримінальне право. Особлива частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. : у 2-х т. / Беніцький А. С. та ін. ; за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменного. Луганськ : Видавництво «Елтон-2», 2012. Т. 1. 780 с.
105. Кримінальний кодекс України. Офіц. видання / Міністерство юстиції України. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 336 с.
106. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 24.01.2019).
107. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / Баулін Ю. В. та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Вид. 5-те, допов. Х. : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 2013. 1040 с.
108. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Алієва О. М. та ін. ; відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Вид. 7-е, перероб. і допов. Харків : Одиссей, 2011. 824 с.
109. Кримінальний кодекс Української РСР / Редактори-упорядники В. В. Меленевський, С. С. Яценко. Київ : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1961. 210 с.
110. Кримінальний кодекс УСРР: у редакції 1927 року. 3-тє офіц. вид. Харків: Юридичне Видавництво Наркомюсту УСРР, 1927. 109 с.
111. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 25.01.2019).
112. Кругликов Л. Л. Практикум по уголовному праву. Общая часть. Особенная часть: Учебное пособие. Москва : Бек, 2002. 352 с.
113. Кудін С. В. Поняття злочину в кримінальному праві Київської Русі. *Право України*. 2000. № 7. С.101–105.
114. Кудрявцев В. В. Кримінально-правова охорона життя осіб, що є носіями судової влади, за кримінальним законодавством України: дис... канд.

- юрид. наук: 12.00.08 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2006. 205 с.
115. Кудрявцев В. Н. О соотношении объекта и предмета преступления. *Советское государство и право*. 1951. № 8. С. 51–60.
 116. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. Изд. 2-е, перераб. и доп. М. : Юрист, 1999. 304 с.
 117. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. М. : Госюриздат, 1960. 244 с.
 118. Кузнецов В. В., Савченко А. В., Плугатир В. С. Кримінальне право України : теоретичний курс та практикум : Навчальний посібник / за заг. ред. В. Я. Горбачевського. Київ : Атіка, 2005. 378 с.
 119. Куринов Б. А. Научные основы квалификации преступлений : учеб, пособие. Москва : Изд-во МГУ, 1984. 181 с.
 120. Курс советского уголовного права. Часть общая : в 2 т. / отв. ред.: Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. Т. 1. 648 с.
 121. Курс уголовного права : Общая часть : Учебник : в 2 т. / Борзенков Г. Н. и др. ; под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжкова. М.: Зерцало, 1999. Т. 1: Учение о преступлении. 592 с.
 122. Куц В., Бондаренко О. Зміст вини у злочинах з формальним складом. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 3. С. 36–40.
 123. Лантінов Я. О. Щодо визначення національної безпеки України як об'єкта кримінально-правової охорони. *Форум права*. 2011. № 1. С. 570–574. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11ljokpo.pdf>. (дата звернення: 30.01.2019).
 124. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (Розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ : Вид. полігр. центр «Київ. ун-т», 2006. 573 с.

125. Ліпкан В. А. Основи права національної безпеки. *Право України*. 2009. № 1. С. 108–116.
126. Ліпкан В. А., Діордіца І. В. Національна безпека України: кримінально-правова охорона : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2007. 292 с.
127. Локтіонова В. В. Ознаки об'єктивної сторони злочину та місце серед них злочинних наслідків. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 249–254.
128. Лохвицкий А. В. Курс русского уголовного права. Санкт-Петербург : Журн. М-ва юст., 1867. 662 с.
129. Максимейко Н. А. Источники уголовных законов Литовского Статуса. Киев: Типография Императорского университета, 1894. 185 с.
130. Малиновский И. А. Лекции по истории русского права. Ростов-на-Дону : тип. Дон. АО печ. и изд. дела, 1916. 358 с.
131. Мальцев В. Уголовно-правовая охрана должностных лиц и граждан в связи со служебной или общественной деятельностью. *Законность*. 1996. № 1. С. 11–18.
132. Мандро О. В. Особливості встановлення об'єкта злочинів, що посягають на життя та здоров'я судді, народного засідателя чи присяжного. *Митна справа*. 2012. № 2 (80). Ч. 2. Кн. 2. С. 208–214.
133. Маркс и пролетарское государство. Сборник статей / Аржанов М. и др. ; под ред.: Е. Б. Пашуканиса. М., Л.: Соцэкгиз, 1933. 282 с.
134. Мартынов В. Ф. Развитие военно-дисциплинарного законодательства в период правления Петра I. *Власть*. 2012. № 12. С. 163–166.
135. Матвійчук В. К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика. *Юридична наука*. 2013. № 9. С. 80–87.
136. Митрофанов І. І. Актуальні проблеми регулювання відповідальності у кримінальному праві : монографія. Одеса : Фенікс, 2017. 450 с.
137. Митрофанов І. І. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник / І. І. Митрофанов. Кременчук : Видавець «ПП Щербатих О. В.», 2009. 646 с.

138. Мишунин П. Г. Очерки по истории советского уголовного права, 1917–1918 г.г. М. : Госюриздат, 1954. 232 с.
139. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : Правила Організації Об'єднаних Націй від 29 листопада 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (дата звернення: 22. 03. 2019).
140. Мохончук С. М. Уголовная ответственность за терроризм : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Университет внутренних дел. Харьков, 1999. 187 с.
141. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ : Логос, 1998. 324 с.
142. Навроцький В. О. Кримінальне право України: Особлива частина: Курс лекцій. Київ : Знання, 2000. 771 с.
143. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Андрушко П. П. та ін. ; за ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Вид. 2-ге., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2008. 1427 с.
144. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : спец. вип. / Андрушко П. П. та ін. ; наук. ред. С. С. Яценко. – К. : Юрінком Інтер, 1994. 797 с.
145. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М. та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Вид. 10-те, переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.
146. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / Бойко А. М. та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : «Каннон», 2001. 1102 с.
147. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций. М.: Изд. БЕК, 1996. 560 с.
148. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1960. 228 с.

149. Никифоров Б. С., Решетников Ф. М. Современное американское уголовное право. М. : Наука, 1990. 256 с.
150. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України : монографія. Київ : Інтертехнологія, 2008. 496 с.
151. О применении судами законодательства об ответственности за посягательства на жизнь, здоровье и достоинство работников милиции, народных дружинников, а также военнослужащих в связи с выполнением ими обязанностей по охране общественного порядка. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 22 сентября 1989 г. № 9. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=8668> (дата звернення: 04.03.2019).
152. О репрессии за недонесение, имеющее характер укрывательства, утвержденный Пленумом Верхтриба РСФСР : Циркуляр № 148 от 28 сентября 1922 г. / Епихин А. Ю., Мозохин О. Б. ВЧК-ОГПУ в борьбе с коррупцией в годы новой экономической политики (1921–1928). М. : Кучково поле: Гиперборея, 2007. 528 с. www.litmir.net : веб-сайт. URL: <http://www.litmir.net/br/?b=131625&p=64> (дата звернення: 11.04.2019).
153. Об уголовной ответственности за государственные преступления : Закон Союза Советских Социалистических Республик от 25 декабря 1958 года. *Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик* : веб-сайт. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5360.htm (дата звернення: 01.01.2019).
154. Определение УКК ВС УССР от 28 марта 1925 г. по делу Савченко и Дроботька. *Собрание определений УКК ВС УССР за 1925 г.*, Вып. 2., С. 14–15.
155. Орлов В. С. Субъект преступления по советскому уголовному праву. М. : Госиздат юрид. лит., 1958. 258 с.
156. Орымбаев Р. Специальный субъект преступления. Алма-Ата: Наука, 1977. 151 с.

157. Особо опасные государственные преступления / Богати́ков Д. И. и др. / под общ. ред. В. И. Курлянского, М. П. Михайлова. М. : Юрид. лит., 1963. 216 с.
158. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1982. 161 с.
159. Пеньковська Г. В. До питання про родовий об'єкт злочину. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 655–662.
160. Пилипчук В. Г. Формування теоретико-правових основ забезпечення державної безпеки України (кінець ХХ–початок ХХІ ст.) : Монографія. Київ : НКЦ СБ України, 2008. 256 с.
161. Пинаев А. А. Уголовно-правовая борьба с хищением. Харьков: Высш. шк., 1975. 191 с.
162. Підслідність. *Державне бюро розслідувань* : веб-сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/pidslidnist> (дата звернення: 18.02.2019).
163. Познышев С. В. Учебник уголовного права: Общая часть. М. : Юриздат Наркомюста, 1923. 280 с.
164. Поленов Г. Ф. Ответственность за преступления против порядка управления. М. : Юрид. лит. 1966. 128 с.
165. Положение о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для союза ССР опасных преступлениях против порядка управления) : Постановление Центрального Исполнительного Комитета СССР от 25 февраля 1927 года. *Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик* : веб-сайт. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_3204.htm (дата звернення: 01.01.2019).
166. Полякова О. В. Субъективная сторона преступления в уголовном праве. *Альманах современной науки и образования*. 2010. № 1 (32). Ч. 2. С. 79–81.
167. Полянский Д. С. Доклад на второй сессии Верховного Совета СССР пятого созыва 25 декабря 1958 года. *Правда*. 26 декабря 1958 года.

168. Права, за якими судиться малоросійський народ. *Вікіпедія – вільна енциклопедія* : веб-сайт. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 11.04.2019).
169. Постановление Пленума Верховного Суда СССР №7 от 03.07.1963 г. «О судебной практике по применению законодательства об ответственности за посягательство на жизнь, здоровье и достоинство работников милиции и народных дружинников». *Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР, 1924–1986 гг.* / Сост. : Бушуев Г. И. и др.. ; под общ. ред. В. И. Теребилова. М. : Известия, 1987. 1039 с.
170. Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением: Из трех книг, а именно: Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского. Киев : Университетская типография И. И. Завадского, 1879. 844 с.
171. «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства : навч. посіб. / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В. Я. Тація. Вид. 2-ге, змін. та допов. Харків : Право, 2017. 392 с.
172. Право України. *Юридичний портал* : веб-сайт. URL: http://o-pravovedenii.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=667 (дата звернення: 11.04.2019).
173. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07 грудня 2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення: 15. 02. 2019).

174. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17> (дата звернення: 04.04.2019).
175. Про вибори Президента України : Закон України від 5 березня 1999 р. № 474-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14> (дата звернення: 04.04.2019).
176. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 грудня 2016 р. № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> (дата звернення: 12. 02. 2019).
177. Про відновлення дії окремих положень Конституції України : Закон України від 21 лютого 2014 р. № 742-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18> (дата звернення: 11. 02. 2019).
178. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23 травня 2013 р. № 314-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18> (дата звернення: 21. 03. 2019).
179. Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів Української РСР, Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення та Митного кодексу України : Закон України від 17 червня 1992 р. № 2468-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 35. Ст. 511.
180. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII. URL: <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення: 18. 02. 2019).
181. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 19. 02. 2019).
182. Про захист життя, недоторканності й честі особи Гетьмана всієї України : Законопроект Міністра юстиції від 27 листопада 1918 р. / Кісілюк Е.М.

Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.): моногр. К.: Вид-во Європейського університету, 2011. 232 с.

183. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 05 червня 1981 р. № 2022-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2022-10> (дата звернення: 11. 02. 2019).
184. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 21 грудня 2006 р. № 514-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-16> (дата звернення: 11. 02. 2019).
185. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18> (дата звернення: 12. 02. 2019).
186. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 13. 02. 2019).
187. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. № 3/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80/ed19970116> (дата звернення: 31.01.2019).
188. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09 квітня 1999 р. № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14> (дата звернення: 11. 02. 2019).
189. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 14. 02. 2019).
190. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2469-19> (дата звернення: 25.01.2019).

191. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 25.01.2019).
192. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> (дата звернення: 21. 02. 2019).
193. Про Президента Української РСР : Закон Української РСР від 5 липня 1991 р. № 1295-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1295-12> (дата звернення: 11.02.2019).
194. Про призначення Р. Труби Директором Державного бюро розслідувань : Указ Президента України від 22 листопада 2017 р. №386/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3862017-23082> (дата звернення: 18. 02. 2019).
195. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 13. 02. 2019).
196. Про Рахункову палату : Закон України від 02 липня 2015 р. № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (дата звернення: 15. 02. 2019).
197. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> (дата звернення: 11. 02. 2019).
198. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президент України від 26 травня 2015 р. № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 08.04.2019).
199. Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 р. № 2790-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12> (дата звернення: 11. 02. 2019).
200. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003

- р. № 2. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (дата звернення: 04.03.2019).
201. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n934> (дата звернення: 12. 02. 2019).
202. Про судоустрій України : Закон України від 05 червня 1981 р. № 2022-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2022-10> (дата звернення: 11. 02. 2019).
203. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 14. 02. 2019).
204. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30 червня 2004 р. № 1932-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15> (дата звернення: 19. 02. 2019).
205. Проект Кримінального кодексу України (підготовлений авторським колективом на чолі з заслуженим юристом України, доктором юридичних наук, професором В. М. Смітєнком, який був підготовлений за завданням Комісії (тепер Комітету) Верховної Ради України з питань правопорядку і законності та внесений народним депутатом О. Б. Матковським на розгляд Верховної Ради в першому читанні). *Іменем закону*. 16 травня 1997 року. № 20. С. 1–16.
206. Пушкарєнко А. А. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. Введение / *Российское законодательство X–XX веков*: в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. М. : Юридическая литература, 1984-1994. Т. 9: Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. М., 1994. 352 с.
207. Рарог А. И. Проблемы квалификации преступлений по субъективным признакам. М. : Проспект, 2015. 232 с.

208. Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. Київ : Либідь, 1994. 768 с.
209. Рогов В. А. История уголовного права, террора и репрессий в Русском государстве XV – XVII вв. М. : Юристъ, 1995. 288 с.
210. Ромашкин П. С. Основные начала уголовного и военно-уголовного законодательства Петра I / под ред. А. А. Герцензона. М., 1947. 95 с.
211. Российское законодательство X - XX веков: в 9 т. / Отв. ред.: Янин В. Л. ; под общ. ред. О. И. Чистякова. М. : Юридическая литература, 1984. Т. 1: Законодательство Древней Руси. 1984. 436 с.
212. Российское законодательство X - XX веков: В 9 т. / Отв. ред.: Янин В. Л. ; под общ. ред. О. И. Чистякова. М. : Юридическая литература, 1984. Т. 3: Акты Земских соборов. 1985. 512 с.
213. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. М. : Юридическая литература, 1984–1994. Т. 4: Законодательство периода становления абсолютизма. 511 с.
214. Руководящие начала по уголовному праву Р.С.Ф.С.Р.: Постановление Народного Комиссариата Юстиции РСФСР от 12 декабря 1919 года. *Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик* : веб-сайт. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_493.htm (дата звернення: 11.04.2019).
215. Сашук Г. Інформаційна безпека в системі забезпечення національної безпеки *Пресс-офис Trouble shooter* : веб-сайт. URL: <http://troubleshooter.com.ua> (дата звернення: 30.01.2019).
216. Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верховного Суда СССР 1924-1944 гг. / под ред. И. Т. Голякова. Москва : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1946. 228 с.
217. Селецький С. І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 496 с.

218. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. 20 с.
219. Сергеевич В. И. *Древности русского права* : в 3 т. / под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. Москва : Зерцало, 2006. Т. 1: Территория и население. 2006. 524 с.
220. Ситник Г. П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: Теорія і практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2004. 40 с.
221. Скоропадський П. П. Грамота до всього Українського народу / *Україна: антологія пам'яток державотворення, Х-ХХ ст.* : у 10 т. / редкол.: І. М. Дзюба та ін. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. Т. 7 : Відродження української державності. 2008. 704 с.
222. Скулиш Є. Д. Проблеми створення системи кримінально-правової охорони державної безпеки. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 11–12 жовт. 2012 р. Харків : Право, 2012. С. 41-46.
223. Словник української мови : в 11 т. / голов. редкол. : І. К. Білодід та ін. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 2 : Г–Ж. 550 с.
224. Смитиенко В. Н. Объект преступлений против здоровья населения: Лекции. Омск : Науч.-исслед. и ред.-издат. группа, 1973. 38 с.
225. Советское уголовное право. Общая часть / [Кригер Г. А., Наумов А. В., Ткачевский Ю. М. и др.]; Под ред. Г. А. Кригера и др. [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : Изд-во МГУ, 1988. 367 с.
226. Советское уголовное право. Особенная часть : Учебник / Борзенков Г. Н. и др. ; под ред. Г. А. Кригера, Б. А. Куринова, Ю. М. Ткачевского. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1982. 472 с.
227. Сотула О. С. Посягання на життя державного діяча: проблеми визначення та кваліфікації. *Правова держава*. 2001. № 3. С. 106–110.

228. Сотула О. С. Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2003. 201 с.
229. Сотула О. С. Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча: автореф. дис. а здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 20 с.
230. Сотула О. С. Кримінально-правова охорона життя людини у країнах романо-германської правової сім'ї: ретроспектива, компаративістика, моделювання : монографія. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2015. 429 с.
231. Сотула О. С. Кримінально-правове визначення державного і громадського діяча за законодавством України. *Правова держава*. 2002. № 4. С. 95–99.
232. Сотула О. С. Мотивація злочинної поведінки при скоєнні політичних вбивств та вбивств на замовлення, та пов'язані з цим соціально-правові проблеми. *Правова держава*. 2000. №2. С. 134–138.
233. Сотула О. С., Стратонов В. М. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини : навчальний посібник / заг. ред. В. М. Стратонова. К. : Істина, 2007. 400 с.
234. Спасович В. Д. Учебник уголовного права : в 2 т. Санкт-Петербург : Тип. Иосафата Огризко, 1863. Т. 1, в. 1. 178 с.
235. Стрельцов Є. Л. Об'єкт і кваліфікація злочинів. *Вісник Академії адвокатури України*. Київ: Видавничий центр Академії адвокатури України, 2010. Число 1(17). С. 131-134.
236. Стрельцов Є. Л. Суб'єктивна сторона злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 160–170.
237. Стрельцов Є. Л., Митрофанов І. І. Кримінально-правове забезпечення охорони законної професійної діяльності журналіста : монографія / за заг. ред. Є. Л. Стрельцова. Одеса : Видавництво «Фенікс», 2017. 302 с.
238. Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Суми: Університетська книга, 2005. 536 с.

239. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. В 2 т. Тула : Автограф, 2001. Т. 1 : Часть общая. 800 с.
240. Таганцев Н. С. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года : Изд. проф. Имп. Училища правоведения... Н.С. Таганцевым. Изд. 5-е, доп. Санкт-Петербург : тип. М. Стасюлевича, 1886. 714 с.
241. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : Навч. посібник. Харків: УкрЮА, 1994. 75 с.
242. Терлюк І. Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття: Навч. посіб. з історії держави та права України. Львів: ЛІВС при НАВС України, 2003. 154 с.
243. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України. Навчальний посібник. Львів: Ліга-Прес, 2007. 92 с.
244. Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления / отв. ред.: П. Т. Некипелов. Ростов : Изд-во Рост. ун-та, 1977. 216 с.
245. Ткаченко В. С. Уголовно-правовая охрана личности сотрудников правоохранительных органов, обеспечивающих общественный, порядок и общественную безопасность : автореферат дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 1998. 22 с.
246. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. М. : Госюриздат, 1957. 364 с.
247. Трубников В. М. Новый взгляд на объект преступления. *Право і безпека*. 2002. № 1. С. 84–87.
248. Туляков В. А. Виктимологические проблемы применения нового Уголовного кодекса. *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 жовт. 2001 р. Київ; Харків, 2002. С. 234–237.
249. Уголовное законодательство Норвегии / науч. ред. и вступ. ст. Ю. В. Голика ; пер. с норвежского А. В. Жмени. СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. 375 с.

250. Уголовное законодательство Украинской ССР / Бажанов М. И. и др. ; под ред. В. В. Сташиса, С. И. Тихенко. М. : Юрид. лит., 1971. 543 с.
251. Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть : учебное пособие / Голованова Н. А. и др. ; под ред. И. Д. Козочкина. М. : Камерон, 2004. 528 с.
252. Уголовное право России: Учебник для вузов: в 2 т. / Ахметшин Х. М. и др. ; под ред. А. Н. Игнатова и Ю. А. Красикова. М. : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2000. Т. 2.: Особенная часть. 816с.
253. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : учебник / Бабий А. П. и др. ; отв. ред. Е. Л. Стрельцов. Харьков : Одиссей, 2002. 672 с.
254. Уголовное право Украины. Общая часть : Учебник / Алиева Е. Н., и др. ; отв. ред. Е. Л. Стрельцов. Харьков : Одиссей, 2009. 344 с.
255. Уголовное право УССР. Особенная часть : Учебник / Александров Ю. В. и др.; под ред. М. И. Бажанова, П. С. Матышевского, В. В. Сташиса. Киев : Вища школа, 1989. 503 с.
256. Уголовное уложение 22 марта 1903 г.: с мотивами, извлеченными из объяснительной записки редакционной комиссии представления Мин. Юстиции в Государственном Совете и журналов – особого совещания, особого присутствия департаментов и общего собрания Государственного Совета. СПб. : Издание Н. С. Таганцева, 1904. 1124 с.
257. Уголовный (Пенитенциарный) кодекс Эстонской Республики. *Правовые акты Эстонии*. 2005. № 17. С. 1103–1220.
258. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. Утвержден Законом Азербайджанской республики от 30 декабря 1999 г. Вступил в силу с 1 сентября 2001 г. : Перевод с азербайджанского / науч. ред. И. М. Рагимов (Предисл.) ; Пер. Б. Э. Аббасов. С.-Пб. : Юридический центр Пресс, 2001. 313 с.

259. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. : Б. В. Волженкин ; перевод с английского И. В. Миронова. Изд. 2-е. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 510 с.
260. Уголовный кодекс Грузии / науч. ред. З. К. Бигвава ; вступ. ст. В. И. Михайлова ; обзорн. ст. О. Гамкрелидзе ; пер. с груз. И. Мериджанашвили. СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. 407 с.
261. Уголовный кодекс Индии / под ред. Б. С. Никифорова ; пер. с англ. А. С. Михлина. М. : Иностр. лит., 1958. 240 с.
262. Уголовный кодекс Испании / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Ф. М. Решетникова; пер. с исп. В. П. Зыряновой, Л. Г. Шнайдер. М. : ИКД «Зерцало-М», 1998. 218 с.
263. Уголовный кодекс Италии. Общая часть и преступления против государства / Вступ. ст. и пер.: Ципия А. Г. М., 1991. 163 с.
264. Уголовный кодекс Латвийской Республики. Принят 8 июля 1998 г. Введен в действие с 1 апреля 1999 г. С изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г. / науч. ред. : А. И. Лукашов (пер.), Э. А. Саркисова ; перевод с латышского. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 313 с.
265. Уголовный кодекс Литовской Республики / науч. ред. В. Павилониса ; предисл. Н. И. Манцева ; вступ. ст. В. Павилониса, А. Абрамовичюса, А. Дракшене ; пер. с лит. В. П. Казанскене. СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. 468 с.
266. Уголовный кодекс Республики Армения. Принят Законом Республики Армения от 18 апреля 2003 года. Введен в действие 1 августа 2003 года / науч. ред. : Е. Р. Азарян, Н. И. Мацнев ; перевод с армянского Р. З. Авакяна. СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. 450 с.
267. Уголовный кодекс Республики Болгария / науч. ред. А. И. Лукашова ; пер. с болг. Д. В. Милушева и др. ; Вступ. ст. Й. И. Айдарова. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 296 с.
268. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167 с изменениями и дополнениями на 1 августа

- 2001 г. / предисл. : И. И. Рогов. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 466 с.
269. Уголовный кодекс Республики Молдова. Принят Парламентом Республики Молдова 18 апреля 2002 года, введен в действие 21 июня 2002 года. С изменениями и дополнениями на 19 декабря 2002 года / вступ. ст. А. И. Лукашов. СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. 408 с.
270. Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред. А. Н. Лукашов, Н. Ф. Кузнецова ; вступ. статья Э. А. Саркисовой ; пер. с польского Д. А. Барилевич. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 234 с.
271. Уголовный кодекс Республики Таджикистан / предисл. А. В. Федорова. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 408 с.
272. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. С изменениями и дополнениями на 15 июля 2001 г. / вступ. ст. : З. Х. Гулямов, М. Х. Рустамбаев, А. С. Якубов. С.-Пб. : Юрид. центр Пресс, 2001. 338 с.
273. Уголовный кодекс Российской Федерации. Принят Государственной Думой Российской Федерации 13 июня 1996 г. *Consultant.ru* : веб-сайт. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата звернения: 03.04.2019).
274. Уголовный кодекс Украинской ССР : науч.-практ. коммент. / Бажанов М. И. ; под общ. ред. В. И. Зайчука. Киев : Политиздат Украины, 1969. 544 с.
275. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий / Брайнин Я. М. и др. ; отв. ред. В. И. Зайчука. Киев: Издательство политической литературы Украины, 1978. 684 с.
276. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. (с измен. и дополнениями по 1-ое июня 1924 года и с алфав. указателем). 6-е офиц. издание. Х. : Юридическое Издательство Наркомюста УССР, 1924. 104 с.

277. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головкин, Н. Е. Крыловой ; предисл., пер. с фр. Н. Е. Крыловой. СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. 648 с.
278. Уголовный кодекс Швеции. По состоянию на 1 мая 1999 года / науч. ред. : Н. Ф. Кузнецова ; ред. пер. : С. С. Беляев (науч. ред.). СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 320 с.
279. Улезько С. И. Классификация объектов преступлений. *Общество и право*. 2013. № 4. С. 70–74.
280. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Санкт-Петербург : Тип. 2-го Отд-ния Собств. е. и. в. канцелярии, 1845. 592 с.
281. Усенко І. Б. Руська правда. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / ред. Ю. С. Шемшученко та ін. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 5 : П–С. 2003. 736 с.
282. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» : Ухвала Конституційного Суду України від 14 жовтня 1997 р. № 44-з. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97> (дата звернення: 12. 02. 2019).
283. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони : монографія. Київ : Атіка, 2004. 280 с.
284. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления. *Сб. учен. трудов Свердловского юридического института*. 1969. Выпуск 10. С. 184–225.
285. Харитонов С. О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в системі кримінального законодавства України. Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та

- ефективності застосування : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 7 лют. 2014 р. Одеса, 2014. С. 145–147.
286. Чайка В. О. Кримінальна відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Академія адвокатури України. Київ, 2012. 235 с.
287. Чайка В. О. Кримінальна відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 16 с.
288. Чуваков О. А. Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики : монографія / відп. ред. О. М. Костенко. Одеса : Фенікс, 2017. 362 с.
289. Чуваков О. А. Національна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., 18 грудн. 2015 р. Одеса : Фенікс, 2015. С. 39–43.
290. Чугуников И. И. Объект преступления в современной уголовно-правовой науке: традиции и новации. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 17. С. 314-347.
291. Чуйко З. Д. Питання конституційних засад національної безпеки в Україні. *Вісник Акад. правових наук України*. 2008. № 3 (54). С. 137–139.
292. Шабанов А. В. Охрана жизни и здоровья сотрудника правоохранительного органа (уголовно-правовая и криминологическая характеристика): автореферат дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Ростов-на-Дону, 2003. 26 с.
293. Шаблистий В. В. Історико-правові аспекти виникнення та встановлення кримінальної відповідальності за погрозу вбивством. *Науковий вісник*

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2008. № 3. С. 239- 246.

294. Шаргородский М. Д., Алексеев Н. С. Актуальные вопросы советского уголовного права. *Учен. записки (Ленингр. гос. ун-т). Серия юрид. наук.* 1954. Вып. 5. С. 188–189.
295. Шевчук В. В., Охман О. В. Об'єкт злочину за кримінальним правом України. *Університетські наукові записки.* 2006. № 2(18) С. 234–239.
296. Шестопапов А. П., Фумм А. М. Первый уголовный кодекс России (к 300-летию принятия Артикула воинского 1715 года). *Вестник Московского гуманитарно-экономического института.* 2015. № 2. С. 58–62.
297. Шнейдер М. А. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик / Отв. ред.: Б. В. Здравомыслов. Москва : Изд-во ВЮЗИ, 1959. 34 с.
298. Юшков С. В. История государства и права СССР. Учебник: в 2 т. / отв. ред.: В. С. Покровский. Изд. 4-е. М. : Госюриздат, 1961–1962. Т. 1. 679 с.
299. Ярмиш Н. М. Дія як ознака суб'єктивної сторони злочину (проблеми психологічної характеристики). Харків : Основа, 1999. 84 с.
300. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ). Монография / под науч. ред. В. В. Сташиса. Харьков: Право, 2003. 512 с.
301. Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: теоретичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2014. № 7. С. 199–202.
302. Bill of Rights 1688. *Legislation.gov.uk* : веб-сайт. URL: <http://www.legislation.gov.uk/aep/WillandMarSess2/1/2> (дата звернення: 25.03.2019).
303. Bragina A. G. The criminal and legal characteristic of infringement of life of the employee of law enforcement agency. *The Bulletin of the Ministry of*

Internal Affairs St. Petersburg University of Russia. St. Petersburg, 2011. № 4. P. 294–297.

304. Packer H. L. Offenses against the State. *The annals of the American academy of political and social science*. Phil. 1962. vol. 339. P. 77–89., p. 77; Dix G. Criminal law. Chicago, 1997. 286 p.
305. Samaha J. Criminal law. Belmont, CA: West Wadsworth, 1999. 576 p.
306. Statutes at Large. *The Library of Congress* : веб-сайт. URL: <http://memory.loc.gov/ammem/amlaw/lwsl.html> (дата звернення: 25.03.2019).
307. Treasons Act 1351. *Wikipedia* : веб-сайт. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Treasons_Act_1351 (дата звернення: 25.03.2019).
308. Treasons Act 1702. *Wikipedia* : веб-сайт. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Treasons_Act_1702 (дата звернення: 25.03.2019).
309. Treasons Act 1795. *Wikipedia* : веб-сайт. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Treasons_Act_1795 (дата звернення: 25.03.2019).
310. Treasons Act 1817. *Wikipedia* : веб-сайт. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Treasons_Act_1817 (дата звернення: 25.03.2019).
311. Veron M. Droit penal special. Ed 8-e. Paris : Armand Colin, 2001. 357 p.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Публікації здобувача за темою дисертації:

1. Кияшко О. О. Ранні етапи формування інституту кримінально-правового захисту життя державного діяча. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 16. С. 152–157.
2. Кияшко О. О. Проблеми визначення родового об'єкту для злочину, передбаченого статтею 112 КК України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 46–49.
3. Кияшко О. О. Законодавство про посягання на життя державних діячів у XVIII-XIX ст. на теренах України. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. № 7. С. 10–14.
4. Кияшко О. О. Відмежування посягання на життя державного чи громадського діяча від суміжних складів злочинів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 371–373. URL: http://www.pap.in.ua/6_2018/109.pdf. (дата звернення: 01.04.2019).
5. Кияшко О. О. Потерпілі від посягання на життя державного чи громадського діяча: проблеми визначення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Випуск 2. С. 160–163.
6. Кияшко О. О. Национальная безопасность как объект уголовно-правовой охраны по законодательству Украины. *Leges si Viata*. 2019. № 4/2. С. 84–87.
7. Кияшко О. О. Проблемні аспекти визначення потерпілих у статті 112 КК України. *Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 26 жовт. 2018 р. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 360–362.
8. Кияшко О. О. Посягання на життя державного чи громадського діяча: суб'єктивна сторона злочину. *Актуальні питання та проблеми правового*

регулювання суспільних відносин : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 1-2 березн. 2019 р. Дніпро : ГО «Правовий світ», 2019. С. 101–103.

9. Кияшко О. О. Об'єктивна сторона посягання на життя державного чи громадського діяча: проблеми кваліфікації. *Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 1-2 березн. 2019 р. Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація», 2019. С. 83–87.

10. Кияшко О. О. Суб'єкт посягання на життя державного чи громадського діяча. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 8-9 березн. 2019 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 95–98.

11. Кияшко О. О. Видовий об'єкт для посягання на життя державного чи громадського діяча у вітчизняному кримінальному праві. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 22-23 березн. 2019 р. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2019. С. 97–100.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Основні положення, теоретичні і практичні висновки дисертаційної роботи апробовані під час обговорення дисертації та окремих її розділів на засіданнях кафедри галузевого права Херсонського державного університету, а також у доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях: «Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації» (м. Одеса, 26 жовтня 2018 р.); «Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Дніпро, 1–2 березня 2019 р.); «Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку» (м. Харків, 1–2 березня 2019 р.); «Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин» (м. Одеса, 8–9 березня 2019 р.); «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 22–23 березня 2019 р.).

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул. 40 років Жовтня, 27, м. Херсон, 73003. Тел.: +38(0552) 32-67-05, 32-67-31; факс 49-21-14; e-mail: office@ksu.ks.ua; http://www.kspu.edu
МФО 820172 код за ЄДРПОУ 02125609 р/р 3522 7222 000120; 3521 2022 000120 банк Держказначейська служба України, м. Київ

15.04 2019 р. № 13-30/549
На № _____ від _____ 201_ р.

Акт

про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи
«Посвягання на життя державного чи громадського діяча: кримінально-
правові та компаративістські аспекти»

здобувача наукового ступеня кандидата юридичних наук
зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-
виконавче право

Княшко Олександра Олександровича

Упродовж 2018-2019 н.р. на кафедрі галузевого права Херсонського державного університету здійснювалася апробація і впровадження результатів дисертації здобувача наукового ступеня кандидата юридичних наук Княшко Олександра Олександровича на тему «Посвягання на життя державного чи громадського діяча: кримінально-правові та компаративістські аспекти».

Основні положення та висновки дисертації використовувалися під час читання курсів лекцій із навчальних дисциплін «Кримінальне право» для студентів РВО «бакалавр» спеціальності «Правознавство», «Актуальні проблеми кримінального права» для студентів РВО «магістр» спеціальності «Правознавство» та «Актуальні проблеми застосування кримінального права та процесу» для студентів РВО «магістр» спеціальності «Правоохоронна діяльність».

Упровадження результатів наукового пошуку дисертанта у процес підготовки майбутніх правознавців у Херсонському державному університеті допомогло студентам поглибити знання з проблеми кримінально-правової охорони життя державних чи громадських діячів, що, в свою чергу, сприяло поліпшенню ефективності навчально-виховного процесу.

Зважаючи на зазначене вище, колектив кафедри галузевого права підготував висновки про доцільність упровадження результатів дослідження Княшко Олександра Олександровича «Посвягання на життя державного чи громадського діяча: кримінально-правові та компаративістські аспекти» у практику освітнього процесу закладів вищої освіти (протокол від 08 квітня 2018 р. № 11).

Проректор із наукової роботи,
доктор педагогічних наук, професор

Сайчин О.С.
(0552) 493024

С. А. Омельчук

«Затверджую»

Заступник Голови Херсонського апеляційного суду
Заїченко Володимир Леонідович
73000, м. Херсон, вул. 295 Херсонської стрілецької
дивізії, 1а Веб-сайт: <https://ksa.court.gov.ua>
Email: inbox@ksa.court.gov.ua
Контакт-центр: 0-800-501-492

« 3 » травня 2019 р.

Акт

про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи
«Посягання на життя державного чи громадського діяча: кримінально-
правові та компаративістські аспекти» здобувача наукового ступеня
кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 - кримінальне право та
кримінологія; кримінально-виконавче право

Кияшко Олександра Олександровича

Цей акт засвідчує факт упровадження матеріалів дисертаційного дослідження Кияшко О.О. «Посягання на життя державного чи громадського діяча: кримінально-правові та компаративістські аспекти» у процес підготовки суддів та працівників апарату суду упродовж 2019 р.

Наукові висновки дисертації О.О. Кияшко та ті здобутки, які опубліковані у наукових статтях та матеріалах міжнародних та всеукраїнських конференцій, мають практичну значимість та належне обґрунтування. Результати дисертації О.О. Кияшко можуть враховуватися при здійсненні правосуддя по справах про злочини проти основ національної безпеки, а також іншим злочинам, що стосуються посягань на життя осіб, які мають спеціальний статус.

Крім того, отримані О.О. Кияшко висновки можуть бути використані при підготовці узагальнень судової практики, що сприятиме підвищенню якості правосуддя. Матеріали реалізуються при проведенні занять з підвищення кваліфікації суддів та працівників апарату суду.

Заступник Голови Херсонського апеляційного суду

Заїченко В. Л.

АНКЕТА

**для опитування студентів 3, 4, 5 курсів юридичних факультетів вузів
щодо злочину, передбаченому ст. 443 КК України міст: Одеси,
Миколаєва, Херсона.**

Шановний Респондент! Просимо Вас взяти участь в експертному опитуванні. Отримані результати будуть використані для вдосконалення закону про кримінальну відповідальність та розробки практичних рекомендацій з проблем реалізації кримінальної відповідальності за посягання на життя державного чи громадського діяча.

Виберіть, будь ласка, відповіді, які співпадають з Вашою думкою та обведіть чи підкресліть їх порядкові номери. Якщо Вашу думку не вдалось передбачити, напишіть свої відповіді у вільних рядках.

Будь ласка, не залишайте жодного запитання без відповіді!

Дякуємо за участь!

1. На якому курсі Ви навчаєтеся:

- 1.1) на 3 курсі (100 студентів);
- 1.2) на 4 курсі (100 студентів);
- 1.3) на 5 курсі (100 студентів).

2. Чи вважаєте Ви за необхідне мати в законодавстві спеціальну кримінальну відповідальність за злочин, передбачений ст. 112 КК України?

- 2.1) так – 195 осіб – 65%;
- 2.2) ні – 90 осіб – 30%;
- 2.3) частково (в межах інших норм) – 15 осіб – 5%;

3. Родовим об'єктом злочинів розділу I Особливої частини КК України слід вважати систему суспільних відносин, що забезпечують захист:

3.1) державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток – 219 осіб – 73%;

3.2) життєдіяльності і добробут громадян від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру, які можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України – 48 осіб – 16%;

3.3) життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави – 33 особи – 11%.

4. Які форми злочинного діяння, передбачені ст. 112 КК України?

4.1) замах на вбивство – 36 осіб – 12%;

4.2) вбивство – 264 особи – 88%.

5. Конкретизація дій за ст. 112 КК України:

5.1) посягання на життя державного чи громадського діяча – 203 особи – 68%;

5.2) посягання на життя політичного діяча – 97 осіб – 32%.

6. Потерпілі від посягання на життя державного чи громадського діяча мають особливий, специфічний статус:

6.1) є такими, що очолюють або є членами колегіальних вищих органів державної влади, які визначають ключові, стратегічні напрямки державної політики в Україні – 171 особа – 57%;

6.2) посягання на життя таких посадових осіб, дійсно, складає суттєву загрозу для національної безпеки держави – 108 осіб – 36%;

6.3) вимагає спеціального захисту, тому охорона життя і здоров'я цих осіб здійснюється спеціальною кримінально-правовою нормою, що передбачена статтею 112 КК України – 21 особа – 7%.

7. Особами, які мають спеціальний захист у статті 112 України визнаються:

7.1) Президент України, Голова Верховної Ради України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України – 129 осіб – 43%;

7.2) Голова чи член Вищої ради правосуддя, Голова чи член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голова чи суддя Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України – 93 особи – 31%;

7.3) керівник політичної партії – 78 осіб – 26%.

8. Під спеціальним кримінально-правовим захистом повинні перебувати:

8.1) державні діячі – 255 осіб – 85%;

8.2) громадські діячі – 36 осіб – 12%;

8.3) членів їх сімей – 9 осіб – 3%.

9. Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 112 КК України:

9.1) службова особа – 3 особи – 1%;

9.2) неслужбова особа – 126 осіб – 42%;

9.3) приватна особа – 156 осіб – 52%;

9.4) особа без громадянства – 0 осіб – 0%;

9.5) громадяни України – 3 особи – 1%;

9.6) громадяни іноземної держави – 12 осіб – 4%.

10. Суб'єкт злочину, передбаченого статтею 112 КК України керується:

10.1) тільки власними мотивами – 111 осіб – 37%;

10.2) іноді виконує доручення певної організації, членом якої він є – 111 осіб – 37%;

10.3) діє за спеціальним завданням певної організації – 78 осіб – 26%.

11. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 112 КК України, характеризується:

умисною виною:

11.1) умисел прямий – 270 осіб – 90%;

11.2) непрямий умисел – 0 осіб – 0%;

11.3) необережною виною – 3 особи – 1%;

11.4) змішаною формою вини – 27 осіб – 9%.

12. Які мотиви злочину, передбаченого ст. 112 КК України?

12.1) бажання не допустити чи припинити діяльність потерпілого, пов'язану з виконанням ним своїх державних чи громадських функцій – 141 особа – 47%;

12.2) змінити характер такої діяльності або помститися за таку діяльність такому потерпілому – 159 осіб – 53%.

13. Мета посягання на життя державного чи громадського діяча - це:

13.1) бажання припинити виконання державним чи громадським діячем своєї діяльності або помста за таку діяльність – 81 особа – 27%;

13.2) інші цілі, якщо вони детермінуються саме виконанням потерпілою особою державних чи громадських функцій – 102 осіб – 34%;

13.3) заподіяння шкоди політичній системі України – 117 осіб – 39%.

14. Чи вважаєте Ви за доцільне змінення санкції ст. 112 КК України?

14.1) залишити без змін – 210 осіб – 70%;

14.2) посилити покарання – 60 осіб – 20%;

14.3) пом'якшити покарання – 30 осіб – 10%.

Аналітична довідка
за результатами анкетування студентів 3, 4, 5 курсів юридичних
факультетів, вузів щодо злочину, передбаченому ст. 112 КК України
міст: Одеси, Миколаєва, Херсону.

Анкетування проводилося з січня 2017 року по квітень 2019 року в Україні в містах: Одеса, Миколаїв, Херсон.

Мета анкетування: з'ясувати думку респондентів, щодо наявних проблемних питань у сфері реалізації кримінальної відповідальності за посягання на життя державного чи громадського діяча, тим сам підтвердити або спростувати результати дисертаційного дослідження, а також використати отримані дані при формуванні висновків і розробці пропозицій (рекомендацій) щодо вдосконалення положень чинного законодавства в окремій сфері.

Усього було опитано 300 осіб. Категорія респондентів 100 осіб (33,33%) студенти 3-го курсу; 100 осіб (33,33%) студенти 4-го курсу; 100 осіб (33,33%) студенти 5-го курсу. Результати анкетування наведені в абсолютних та відносних значеннях, останні розраховані до загальної кількості опитаних.

Підстави для анкетування: наявність у: а) респондентів юридичної освіти певного рівня; б) сформульованої позиції (власної думки) щодо поставлених питань – щонайменше базових знань у Загальної та Особливої частин Кримінального права.

Форма анкетування: письмова, шляхом заповнення анкети (давання відповіді респондентами). Час для відповіді на одну анкету: приблизно 30 – 40 хв.

Структура анкети: 1) вступна частина (роз'яснює мету та умови заповнення анкети, пропонує вказати категорію респондента); 2) основна частина (містить 14 запитань з запропонованими відповідями); 3) заключна частина (дає можливість висловити свої зауваження та/або пропозиції до ст. 112 КК України).

Зміст запропонованих питань ґрунтується на отриманих у ході дисертаційного дослідження персональних результатах і науково обґрунтованих даних, що мають бути спростовані чи підтверджені респондентами. також позиціях, які мають бути визначені чи уточнені.

При формуванні відповідей застосовувався як спрощений підхід, тобто респондент, мав обрати відповідь «так» або «ні», так і ускладнений підхід, за якого респондент обирав один або кілька із альтернативних варіантів відповідей, а також міг висловити власну думку на поставлені питання.

Аналіз відповідей респондентів.

Питання № 1 (в анкеті воно позначено №2) мало на меті з'ясувати думку респондентів щодо задекларованої в кримінальному законодавстві спеціальної норми про таку відповідальність, яка передбачена ст. 112 КК України. Погляди респондентів розподілилися наступним чином: 195 осіб (65%) відповіли «так»; 90 осіб (30%) відповіли «ні»; 15 осіб (5%) відповіли частково (в межах інших норм).

Питання № 2 (в анкеті воно позначено № 3) мало на меті з'ясувати, що на думку респондентів є родовим об'єктом злочинів розділу I Особливої частини КК України. Респонденти розподілилися наступним чином: 219 осіб (73%) – назвали державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток; 48 осіб (16%) – запевнили, що це захист життєдіяльності і добробут громадян від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру, які можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України, а 33 особи (11%) вирішили, що це захист життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави.

Питання № 3 (в анкеті воно позначено № 4) мало на меті з'ясувати форми злочинного діяння, передбачені ст. 112 КК України. Респонденти розподілилися наступним чином: 264 особи (88%) – назвали вбивство; 36 осіб (12%) – запевнили, що це замах на вбивство.

Питання № 4 (в анкеті воно позначено № 5) мало на меті конкретизувати дії за ст. 443 КК. Респонденти поділилися у відповідях: 203 особи (68%) – назвали посягання на життя державного чи громадського діяча; 97 осіб (32%) – назвали посягання на життя політичного діяча.

Питання № 5 (в анкеті воно позначено № 6) мало на меті з'ясувати, що означає особливий, специфічний статус, який мають потерпілі від посягання на життя державного чи громадського діяча: 171 особа (57%) – це особи, що очолюють або є членами колегіальних вищих органів державної влади, які визначають ключові, стратегічні напрямки державної політики в Україні; 108 осіб (36%) – зазначили, що посягання на життя таких посадових осіб складає суттєву загрозу для національної безпеки держави; 21 особа (7%) – зазначили, що такі особи вимагають спеціального захисту, тому охорона життя і здоров'я цих осіб здійснюється спеціальною кримінально-правовою нормою, що передбачена статтею 112 КК України.

Питання № 6 (в анкеті воно позначено № 7) мало на меті з'ясувати, хто є особами, які мають спеціальний захист у статті 112 України визнаються: 129 осіб (43%) – назвали Президента України, Голову Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України; 93 особи (31%) – назвали Голову чи члена Вищої ради правосуддя, Голову чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голову чи суддю Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України; 78 осіб (26%) – назвали керівника політичної партії.

Питання № 7 (в анкеті воно позначено № 8) мало на меті конкретизувати, які особи за ст. 112 КК повинні перебувати під спеціальним кримінально-правовим захистом повинні перебувати. Респонденти поділилися у відповідях: 255 осіб (85%) – назвали державних діячів; 36 осіб (12%) – назвали громадських діячів; 9 осіб (3%) – назвали членів їх сімей.

Питання № 8 (в анкеті воно позначено № 9) метою якого є з'ясування суб'єкта злочину, передбаченого ст. 112 КК. Респонденти у відповідях

поділилися наступним чином: 3 особи (1%) – назвали службову особу; 126 осіб (42%) – назвали неслужбову особу; 156 осіб (52%) – назвали приватну особу; 3 особи (1%) – назвали громадян України; 12 осіб (4%) – назвали громадян іноземної держави.

Питання № 9 (в анкеті воно позначено № 10) метою якого є з'ясування, чим керується суб'єкт при вчиненні злочину, передбаченого статтею 112 КК України. Респонденти у відповідях поділилися наступним чином: 111 осіб (37%) – вважають, що тільки власними мотивами; 111 осіб (37%) – суб'єкт іноді виконує доручення певної організації, членом якої він є; 78 осіб (26%) – суб'єкт діє за спеціальним завданням певної організації.

Питання № 10 (в анкеті воно позначено № 11) має на меті з'ясувати суб'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 112 КК. Респонденти поділилися наступним чином: 270 осіб (90%) – назвали прямий умисел; 3 особи (1%) – назвали необережну форму вини; 27 осіб (9%) – назвали змішану форму вини.

Питання № 11 (в анкеті воно позначено № 12) має на меті з'ясувати мотиви злочинного діяння, передбаченого 112 КК. Респонденти поділилися наступним чином: 141 особа (47%) – назвали бажання не допустити чи припинити діяльність потерпілого, пов'язану з виконанням ним своїх державних чи громадських функцій – 141 особа; 159 осіб (53%) – назвали бажання змінити характер такої діяльності або помститися за таку діяльність такому потерпілому.

Питання № 12 (в анкеті воно позначено № 13) має на меті з'ясувати, якою є мета посягання на життя на життя державного чи громадського діяча. Респонденти поділилися наступним чином: 81 особа (27%) – назвали бажання припинити виконання державним чи громадським діячем своєї діяльності або помста за таку діяльність; 102 особи (34%) – визначили це як інші мотиви або цілі, якщо вони детермінуються саме виконанням потерпілою особою державних чи громадських функцій; 117 осіб (39%) – назвали мету заподіяння шкоди політичній системі України.

Питання № 13 (в анкеті воно позначено № 14) має на меті з'ясувати можливість зміни санкції ст. 112 КК. Респонденти в цьому питанні поділилися наступним чином: 210 осіб (70%) – назвали залишити без змін; 60 осіб (20%) – висловилися за посилення покарання; 30 осіб (10%) – висловилися за пом'якшення покарання.

АНКЕТА

**для опитування працівників служби безпеки, прокуратури,
суддів, захисників щодо злочину, передбаченого ст. 112 КК України в
містах: Одеса, Миколаїв, Херсон.**

Шановний Респондент! Просимо Вас взяти участь в експертному опитуванні. Отримані результати будуть використані для вдосконалення закону про кримінальну відповідальність та розробки практичних рекомендацій з проблем реалізації кримінальної відповідальності за посягання на життя державного чи громадського діяча.

Виберіть, будь ласка, відповіді, які співпадають з Вашою думкою та обведіть чи підкресліть їх порядкові номери. Якщо Вашу думку не вдалось передбачити, напишіть свої відповіді у вільних рядках.

Будь ласка, не залишайте жодного запитання без відповіді!

Дякуємо за участь!

1. Ваша посада або вид професійної діяльності:

- 1.1) працівник служби безпеки – 23 особи – 23%;
- 1.2) прокурор – 12 осіб – 12%;
- 1.3) помічник прокурора -19 осіб – 19%;
- 1.4) суддя – 7 осіб – 7%;
- 1.5) помічник судді – 23 особи – 23%;
- 1.6) захисник (адвокат) – 16 осіб – 16%.

2. Чи вважаєте Ви за необхідне мати в законодавстві спеціальну кримінальну відповідальність за злочин, передбачений ст. 112 КК України?

- 2.1) так – 90 осіб – 90%;
- 2.2) ні – 3 особи – 3%;

2.3) частково (в межах інших норм) – 7 осіб – 7%;

3. Родовим об'єктом злочинів розділу I Особливої частини КК України слід вважати систему суспільних відносин, що забезпечують захист:

3.1) державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток – 64 особи – 64%;

3.2) життєдіяльності і добробут громадян від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру, які можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України – 5 осіб – 5%;

3.3) життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави – 31 особа – 31%.

4. Які форми злочинного діяння, передбачені ст. 112 КК України?

4.1) замах на вбивство – 63 особи – 63%;

4.2) вбивство – 37 осіб – 37%.

5. Конкретизація дій за ст. 112 КК України:

5.1) посягання на життя державного чи громадського діяча – 51 особа – 51%;

5.2) посягання на життя політичного діяча – 49 осіб – 49%.

6. Потерпілі від посягання на життя державного чи громадського діяча мають особливий, специфічний статус:

6.1) є такими, що очолюють або є членами колегіальних вищих органів державної влади, які визначають ключові, стратегічні напрямки державної політики в Україні – 72 особи – 72%;

6.2) посягання на життя таких посадових осіб, дійсно, складає суттєву загрозу для національної безпеки держави – 23 особи – 23%;

6.3) вимагає спеціального захисту, тому охорона життя і здоров'я цих осіб здійснюється спеціальною кримінально-правовою нормою, що передбачена статтею 112 КК України – 5 осіб – 5%.

7. Особами, які мають спеціальний захист у статті 112 України визнаються:

7.1) Президент України, Голова Верховної Ради України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України – 44 особи – 44%;

7.2) Голова чи член Вищої ради правосуддя, Голова чи член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голова чи суддя Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України – 26 осіб – 26%;

7.3) керівник політичної партії – 30 осіб – 30%.

8. Під спеціальним кримінально-правовим захистом повинні перебувати:

8.1) державні діячі – 77 осіб – 77%;

8.2) громадські діячі – 16 осіб – 16%;

8.3) членів їх сімей – 7 осіб – 7%.

9. Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 112 КК України:

9.1) службова особа – 1 особа – 1%;

9.2) неслужбова особа – 36 осіб – 36%;

9.3) приватна особа – 56 осіб – 56%;

9.4) особа без громадянства – 0 осіб – 0%;

9.5) громадяни України – 2 особи – 2%;

9.6) громадяни іноземної держави – 5 осіб – 5%.

10. Суб'єкт злочину, передбаченого статтею 112 КК України керується:

- 10.1) тільки власними мотивами – 25 осіб – 25%;
- 10.2) іноді виконує доручення певної організації, членом якої він є – 51 особа – 51%;
- 10.3) діє за спеціальним завданням певної організації – 26 осіб – 26%.

11. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 112 КК України, характеризується:

умисною виною:

- 11.1) умисел прямий – 98 осіб – 98%;
- 11.2) непрямий умисел – 0 осіб – 0%;
- 11.3) необережною виною – 0 осіб – 0%;
- 11.4) змішаною формою вини – 2 особи – 2%.

12. Які мотиви злочину, передбаченого ст. 112 КК України?

- 12.1) бажання не допустити чи припинити діяльність потерпілого, пов'язану з виконанням ним своїх державних чи громадських функцій – 32 особи – 32%;
- 12.2) змінити характер такої діяльності або помститися за таку діяльність такому потерпілому – 68 осіб – 68%.

13. Мета посягання на життя державного чи громадського діяча - це:

- 13.1) бажання припинити виконання державним чи громадським діячем своєї діяльності або помста за таку діяльність – 19 осіб – 19%;
- 13.2) інші цілі, якщо вони детермінуються саме виконанням потерпілою особою державних чи громадських функцій – 53 особи – 53%;
- 13.3) заподіяння шкоди політичній системі України – 28 осіб – 28%.

14. Чи вважаєте Ви за доцільне змінення санкції ст. 112 КК України?

- 14.1) залишити без змін – 85 осіб – 85%;
- 14.2) посилити покарання – 5 осіб – 5%;
- 14.3) пом'якшити покарання – 10 осіб – 10%.

Аналітична довідка
за результатами анкетування працівників служби безпеки,
прокуратури, суддів, захисників щодо злочину, передбаченого ст. 443 КК
України в Одесі, Миколаєві, Херсоні.

Анкетування проводилося з січня 2017 року по квітень 2019 року в Україні в містах: Одеса, Миколаїв, Херсон.

Мета анкетування: з'ясувати думку респондентів щодо вирішення проблемних питань у сфері реалізації положень ст. 112 КК України, а також тим самим підтвердити або спростувати результати дисертаційного дослідження, а також використати отримані дані при формулюванні висновків та пропозицій щодо вдосконалення положень чинного законодавства в означеній сфері.

Усього було опитано 100 осіб. Категорія респондентів: 23 (23%) – працівники служби безпеки; 12 осіб (12%) – прокурори; 19 осіб (19%) – помічники прокурора; 7 осіб (7%) – судді; 23 особи (23%) – помічники суддів; 16 осіб (16%) – захисники.

Підстави для анкетування: наявність у респондентів – фахівців та науковців: а) вищої юридичної освіти; б) сформульованої позиції (власної думки) – щодо поставлених питань.

Форма анкетування: письмова, шляхом заповнення відповідей респондентами.

Час для відповіді на одну анкету респондентом: приблизно 30-40 хв.

Структура анкети: 1) вступна частина (роз'яснює мету та умови заповнення анкети, пропонує вказати категорію респондента); 2) основна частина (містить 14 питань з запропонованими відповідями); 3) заключна частина (дає можливість висловити свої зауваження та/або пропозиції до ст. 443 КК України).

Зміст запропонованих питань базується на отриманих у ході дисертаційного дослідження персональних результатах і науково

обґрунтованих даних, що мають бути спростовані чи підтверджені респондентами. Також стосовно позицій, які мають бути визначені чи уточнені.

При формуванні відповідей застосовувався як спрощений підхід, тобто респондент мав обрати відповідь «так» або «ні», так і ускладнений підхід, за якою респонденти обирали один або кілька із альтернативних варіантів відповідей, а також міг висловити власну думку на поставлене питання.

Аналіз відповідей респондентів.

Питання № 1 (в анкеті воно позначено №2) мало на меті з'ясувати думку респондентів щодо задекларованої в кримінальному законодавстві спеціальної норми про таку відповідальність, яка передбачена ст. 112 КК України. Погляди респондентів розподілилися наступним чином: 90 осіб (90%) відповіли «так»; 3 особи (3%) відповіли «ні»; 7 осіб (7%) відповіли частково (в межах інших норм).

Питання № 2 (в анкеті воно позначено № 3) мало на меті з'ясувати, що на думку респондентів є родовим об'єктом злочинів розділу I Особливої частини КК України. Респонденти розподілилися наступним чином: 64 осіб (64%) – назвали державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток; 5 осіб (5%) – запевнили, що це захист життєдіяльності і добробут громадян від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру, які можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України, а 31 особа (31%) вирішили, що це захист життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави.

Питання № 3 (в анкеті воно позначено № 4) мало на меті з'ясувати форми злочинного діяння, передбачені ст. 112 КК України. Респонденти розподілилися наступним чином: 63 особи (63%) – назвали вбивство; 37 осіб (37%) – запевнили, що це замах на вбивство.

Питання № 4 (в анкеті воно позначено № 5) мало на меті конкретизувати дії за ст. 443 КК. Респонденти поділилися у відповідях: 51 особа (51%) – назвали посягання на життя державного чи громадського діяча; 49 осіб (49%) – назвали посягання на життя політичного діяча.

Питання № 5 (в анкеті воно позначено № 6) мало на меті з'ясувати, що означає особливий, специфічний статус, який мають потерпілі від посягання на життя державного чи громадського діяча: 72 особи (72%) – це особи, що очолюють або є членами колегіальних вищих органів державної влади, які визначають ключові, стратегічні напрямки державної політики в Україні; 23 особи (23%) – зазначили, що посягання на життя таких посадових осіб складає суттєву загрозу для національної безпеки держави; 5 осіб (5%) – зазначили, що такі особи вимагають спеціального захисту, тому охорона життя і здоров'я цих осіб здійснюється спеціальною кримінально-правовою нормою, що передбачена статтею 112 КК України.

Питання № 6 (в анкеті воно позначено № 7) мало на меті з'ясувати, хто є особами, які мають спеціальний захист у статті 112 України визнаються: 44 осіб (44%) – назвали Президента України, Голову Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України; 26 осіб (26%) – назвали Голову чи члена Вищої ради правосуддя, Голову чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голову чи суддю Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України; 30 осіб (30%) – назвали керівника політичної партії.

Питання № 7 (в анкеті воно позначено № 8) мало на меті конкретизувати, які особи за ст. 112 КК повинні перебувати під спеціальним кримінально-правовим захистом повинні перебувати. Респонденти поділилися у відповідях: 77 осіб (77%) – назвали державних діячів; 16 осіб (16%) – назвали громадських діячів; 7 осіб (7%) – назвали членів їх сімей.

Питання № 8 (в анкеті воно позначено № 9) метою якого є з'ясування суб'єкта злочину, передбаченого ст. 112 КК. Респонденти у відповідях

поділилися наступним чином: 1 особа (1%) – назвали службову особу; 36 осіб (36%) – назвали неслужбову особу; 56 осіб (56%) – назвали приватну особу; 2 особи (2%) – назвали громадян України; 5 осіб (5%) – назвали громадян іноземної держави.

Питання № 9 (в анкеті воно позначено № 10) метою якого є з'ясування, чим керується суб'єкт при вчиненні злочину, передбаченого статтею 112 КК України. Респонденти у відповідях поділилися наступним чином: 25 осіб (25%) – вважають, що тільки власними мотивами; 51 особа (51%) – суб'єкт іноді виконує доручення певної організації, членом якої він є; 24 осіб (24%) – суб'єкт діє за спеціальним завданням певної організації.

Питання № 10 (в анкеті воно позначено № 11) має на меті з'ясувати суб'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 112 КК. Респонденти поділилися наступним чином: 98 осіб (98%) – назвали прямий умисел; 2 особи (2%) – назвали змішану форму вини.

Питання № 11 (в анкеті воно позначено № 12) має на меті з'ясувати мотиви злочинного діяння, передбаченого 112 КК. Респонденти поділилися наступним чином: 32 особи (32%) – назвали бажання не допустити чи припинити діяльність потерпілого, пов'язану з виконанням ним своїх державних чи громадських функцій; 68 осіб (68%) – назвали бажання змінити характер такої діяльності або помститися за таку діяльність такому потерпілому.

Питання № 12 (в анкеті воно позначено № 13) має на меті з'ясувати, якою є мета посягання на життя на життя державного чи громадського діяча. Респонденти поділилися наступним чином: 19 осіб (19%) – назвали бажання припинити виконання державним чи громадським діячем своєї діяльності або помста за таку діяльність; 53 особи (53%) – визначили це як інші мотиви або цілі, якщо вони детермінуються саме виконанням потерпілою особою державних чи громадських функцій; 28 осіб (28%) – назвали мету заподіяння шкоди політичній системі України.

Питання № 13 (в анкеті воно позначено № 14) має на меті з'ясувати можливість зміни санкції ст. 112 КК. Респонденти в цьому питанні поділилися наступним чином: 85 осіб (85%) – назвали залишити без змін; 5 осіб (5%) – висловилися за посилення покарання; 10 осіб (10%) – висловилися за пом'якшення покарання.